H.A. BRORSON 1694-1994

Salme-seminar på Præstehøjskolen, Løgumkloster

Hymnologiske Meddelelser
23. årgang 1994 nr. 4

Hymnologiske Meddelelser

H.A. BRORSON 1694-1994

Salme-seminar på Præstehøjskolen, Løgumkloster

Tidsskrift om salmer
udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

23. årg. december 1994 nr. 4

Indholdsfortegnelse

Niels Thomsen:
Forord s. 231

Anders Pontoppidan Thyssen:
Brorson – en poet som kirkens lærer s. 233

Peter Widmann:
Brorsons kristendom s. 245

Steffen Arndal:
H. A. Brorson. Pietisten og digteren s. 263

Jørgen Elbek:
Brorsons jul og påske s. 273

Henrik Glahn:
Melodierne bag Brorsons salmer i Troens rare Klenodie
med særlig vægt på pietismens toner s. 283

Svein Ellingsen:
Brorsons salmetone i Norge s. 295

Sigvald Tveit:
Brorsonsangen i Norge – Noen trekk ved den musikalske arven s. 303

Ulla Kjær:
Kirkekunsten på Brorsons tid s. 311

Jens Torkild Bak:
Prædiken holdt ved festgudstjenesten i Ribe Domkirke
d. 19. juni 1994 s. 325

Forfatternes adresser s. 328

Årsoversigt 1993 s. 329

Årsoversigt 1994 s. 331

Forord

De artikler, som her udsendes som et særnummer af Hymnologiske Meddelelser er foredrag og indlæg fra et tværfagligt symposium, der i dagene omkring Hans Adolph Brorsons 300-års fødselsdag d. 20 juni 1994 blev holdt på Løgumkloster Refugium, indbudt af en komité med repræsentation fra universiteterne i København, Odense og Århus, fra Musikkonservatoriet i København og fra Præstehøjskolen i Løgumkloster.

Deltagerne kom fra Danmark, Norge, Sverige og USA. Der var litteraturhistorikere, organister, sangere, digtere, præster, teologer, kunsthistorikere.

Symposiet var henlagt til Løgumkloster, hvor Refugiet var en ypperlig ramme om arrangementet. I Løgumkloster havde Brorson i fire betydningsfulde ungdomsår boet på Slottet, hvor nu Præstehøjskolen har hjemme. Derfra kunne man foretage udflugt til de steder, hvor Brorson havde sit virke livet igennem, gennem den natur, mellem de blomster, de træer, og de fugle, som Brorsons poesi har hentet næring af og hentet billeder fra. Defra kunne man også tage til festgudstjeneste i Ribe, hvor Brorson selv som biskop havde holdt festgudstjenester.

Forventningen til dette symposium var, at deltagernes forskellighed ville uddybe alles forståelse. Der var i programmet lagt ligelig vægt på teoligiske, litterære og musikalske indlæg i overbevisning om, at de mange indgange til Brorsons salmer kunne lukke op til nye horisonter.

Forventningen blev indfriet. Fromheden, teologien,poesien og musikaliteten i Brorsons salmer fremstod i løbet af de fire dage i en enhed, som få af deltagerne havde set så klart før. De samtaler, der fulgte indlæggene vrimlede med overraskende iagttagelser, der udsprang netop af deltagernes forskellige baggrund. De samtaler har det ikke været muligt at gengive, men vi håber, at udgivelsen af foredragene kan give læserne andledning til selv at blive inspireret til at gå ad forskellige veje ind i et værk, der er så besynderligt levende trods dets ophavsmands 300 år.

En mærkedag som Brorsons 300-års fødselsdag har den nytte, at den giver anledning til at se festens genstand i nutidens kulturelle lys. Det er i nutiden kulturelt og kristeligt pany blevet acceptabelt at lade følelsen og fromheden komme til udtryk. Samtidig er bonertheden overfor sanseudtryk og erotisk billedsprog trængt tilbage. Dermed er der skabt rum til, at Brorson kan forstås mere facetteret og måske også for at hans salmer kan bruges bredere, end mange har turdet i den sidste generation.

Lektor dr. phil. Steffen Arndal, der var med i den komité, der forberedte symposiet, har samlet indlæggene og redigeret dette særnummer af Hymnologiske Meddelelser.

Jeg bringer en tak til *Gangstedfonden, Georg Bestle og Hustrus Mindelegat, Kirkeministeren* og *Præstehøjskolens bestyrelse*, der alle har givet økonomisk støtte til symposiet, unden hvilken det ikke havde kunnet gennemføres. Jeg takker også redaktionen af Hymnologiske Meddelelser for at have påtaget sig udgivelsen.

Niels Thomsen
Præstehøjskolen

ANDERS PONTOPPIDAN THYSSEN

Brorson og pietismen[1]

At Brorsons tilknytning til pietismen har været et problem for eftertiden, siger næsten sig selv. Det gælder især for det 19.-20. århundrede, da Brorsons salmer vandt voksende anerkendelse, skønt andre former for pietisme stadig mødte kritik. Jeg har berørt dette spørgsmål i anledning af Steffen Arndals disputats fra 1989, men der er mere at sige derom. Det rummer for mig at se både historiske og principielle problemer af betydelig rækkevidde.

Ligesom tidligere vil jeg tage mit udgangspunkt i den tyske pietismeforskning, repræsenteret af tre teologer, der efter mit skøn har haft størst indflydelse på pietismebilledet gennem de sidste ca. 100 år, nemlig Albrecht Ritschl, Karl Barth og Martin Schmidt. Hertil vil jeg føje nogle træk fra Arndals disputats, der synes at fortsætte linien fra Barth og Martin Schmidt.

Ritschl må nævnes først på grund af hans trebindsværk "Geschichte des Pietismus" fra 1880'erne, den første samlede fremstilling af de pietistiske strømninger i Tyskland og Nederlandene. Den er formet som historiske beretninger om personer og grupper; men Ritschl, som egentlig var dogmatiker, tilføjer overalt en luthersk dogmatisk vurdering, der er entydig negativ. Han fremdrog mange eksempler på pietistisk interesse for katolsk mystisk litteratur og giver som helhed det indtryk, at pietismen betegnede en afsporing fra den lutherske lære og et tilbageskridt til middelalderens mystisk-asketiske fromhed, præget af verdensflugt og individualistisk religiøsitet. Ritschls ideal var det stik modsatte: en bibelsk-liberalteologisk begrundet lutherdom, som forholdt sig åbent til det almindelige samfunds- og kulturliv. For det "Gudsrige", Ritschl forkyndte, kunne kun realiseres i de naturlige fællesskaber og hverdagens kaldsgerninger.

Også Karl Barths pietismestudier førte til et opgør, men han gik langt videre, da han overhovedet vendte sig mod den nyere tids protestantisme. Det skete især i forelæsninger 1932-33, der blev udgivet uændret i 1947, en stor bog på over 600 sider. Skønt titlen var "Die protestantische Theologie im 19. Jahrhundert", begyndte den med det 17.-18. århundrede som "forhistorien", for da begyndte den moderne tid med troen på den menneskelige formåens almagt. Denne tro prægede både pietisme og oplysning, der karakteriseres som nært beslægtede.

Den betød kort sagt, at alt blev til stof for den menneskelige formningsvilje. Samfundet blev underlagt absolutistiske regeringer, videnskab og teknik begyndte at erobre naturen, den lærde forskning analyserede historien, og den menneskelige selvbevidsthed blev filosofiens udgangspunkt. Tilsvarende søgte pietismen at erobre kristendommen ved at drage Gud ind i det individuelle sjæleliv. Selv om de kirkelige ord og former til dels blev bevaret, blev alt omtydet til religiøse oplevelser, i sidste instans ved forestillinger om mystisk forening med Gud. Skriftens autoritet blev begrænset af den enkeltes troserfaring, kirken til privatforsamlinger af ligesindede, og omvendelse, genfødelse og helliggørelse blev psykologiske stadier i den troendes livsudvikling. Hele kristendommen blev til livsforbedring, og da det ikke lykkedes at virkeliggøre kristendommen på denne måde, tog næste generation sin tilflugt til oplysningstidens forenklede kristendom.

I det 19. århundrede blev pietismens tankegang genoptaget af Fr. Schleiermacher, der ville bygge hele sin teologi på følelse og bevidsthed. Det prægede derefter de fleste førende teologer i Tyskland, ikke mindst "vækkelsesteologien". Som den sidste sætter Barth Ritschl på plads inden for samme tradition, og dermed havde han gjort rent bord. For han havde oprindelig selv sluttet sig til den Ritschl'ske skole!

Barths historiske hovedlinier havde stor gennemslagskraft ligesom hans teologi overhovedet i 1920'rne og 30'rne. I Danmark tog både Hal Koch og Lindhardt straks ved lære; de skrev begge o. 1940 kirkehistoriske håndbøger, der satte det afgørende skel efter reformationen mellem ortodoksiens tid og hvad de kaldte "subjektivismens gennembrud i pietisme og oplysning".

Men Barth fik også betydning for den tyske pietismeforskning, der efter 1950 indledte en nyfase anført af Martin Schmidt. Modsat Barth var han kirkehistoriker af fag, og hans pietismestudier var grundigere, men blev dog umiskendeligt præget af Barths "historiesyn". Pietismeforskningens vigtigste opgave blev nu for Schmidt og hans elever at bestemme pietismens *teologi*.

I praksis kunne Schmidt dog også videreføre Ritschls fremhævelse af mystikkens betydning. Den byggede ifølge Schmidt på en mystisk-spiritualistisk understrøm, der især havde gjort sig gældende i tiden før reformationen. Men den var blevet genoplivet i det 17. århundrede, først og fremmest af Johann Arndts "Fire bøger om den sande kristendom", skrevet i årene efter 1600 og derpå almindeligt udbredt. Pietismen betød forening af denne understrøm med den officielle lutherske kirke. Det skyldtes Philip Jacob Spener, som oprindelig blev kendt for sine praktiskkirkelige reformforslag i skriftet Pia Desideria fra 1675, der skarpt kritiserede tiden efter reformationen som en forfaldstid. Men ifølge Schmidt betegnede han egentlig et afgørende *teologisk* nybrud i forhold til Luther ved sin lære om genfødsel. Den betød, at omvendelsen meddeler kraft til en virkelig livsforandring. Denne tankegang bredte sig efter Schmidts opfattelse til alle pietistiske retninger, ikke mindst Hallepietismen, som jeg skal vende tilbage til.

Schmidts syn på den senere udvikling svarede ret nøje til Barths. Også Schmidt hævdede, at pietismen især blev genoptaget af Schleiermachers "bevidsthedsteologi", der siden kendetegnede hovedlinien i tysk teologi lige til Barths tid. Hertil kom "nypietismen" i det 19.-20. århundredes vækkelsesbevægelser, der ved talrige organisationer og aktiviteter nedbrød tilliden til kirke og troslære som objektive realiteter. Overalt fandt Schmidt det samme "Urthema", nemlig genfødslen, der skulle skabe en ny menneskehed, "eine volle Weltverwandlung durch Menschenverwandlung". Derved forberedte pietismen og dens udløbere den moderne frihedsbevidsthed og individualisme og tillige de politisk-filosofiske bestræbelser for "verdensforvandling ved menneskeforvandling".

Når jeg finder spor af denne tyske pietismeforskning hos Steffen Arndal, må det forstås ret. Hans disputats er først og fremmest en værdifuld litteraturhistorisk undersøgelse, der påviser nære sammenhænge mellem Brorsons salmer og den tyske pietismes. Men denne sammenligning ledes af synspunkter, der minder om Barths og Martin Schmidts, som Arndal også har kunnet møde gennem den nyere tyske salmeforskning. Disputatsen er faktisk i høj grad teologihistorisk; de litterære analyser kombineres stadig med analyser af teologien i Brorsons salmer og i hans tyske forlæg. Disse

studier fører til det historiske hovedsynspunkt, at den tyske salmesang efter reformationen i stigende grad præges af "emotionalisering og subjektivering", der kulminerer med pietismen og også gør sig gældende hos Brorson.

I sidste instans skyldtes dette den pietistiske vækkelsesfromhed, der ifølge Arndal ville gøre troen til erfarbar virkelighed ved "vidtgående psykologisering", dvs. bevidstgørelse af trosforestillingerne. Vægten lægges derfor af Brorson på det menneskelige bevidsthedsliv i sjælen som "højere" end kroppen, modsat Luthers betoning af synden som total, omfattende både sjæl og krop. Men selv om sjælen bør forholde sig til den usynlige verden, hvorfra den stammer, er den for Brorson kun en "enklave af bevidsthed", der er fanget af den materielle verden; og den kan kun ved vækkelsen genvinde sit oprindelige himmelvendte væsen. Dette belyser Arndal ved salmernes aktualisering af de bibelske begivenheder og begreber, der derved bliver "bevidsthedsmæssige" og "genstandsløse" ligesom hele den usynlige verden. Himmel og helvede, Guds rige og Satans er ikke lokaliteter, men bevidsthedsmæssige dimensioner af menneskets tilværelse. Også treenigheden, engle og djævle er uden rumlig udstrækning, men mennesket kan forholde sig til dem som "bevidstheder". Adams oprindelige himmelsind og senere syndefald betegner psykologiske tilstande, som alle kan erfare, arvesynden den bevidstløshed, alle fødes ind i, og omvendelsens stadier den psykologiske proces, hvorved sjælen genfinder sin identitet.

Denne psykologiske fortolkning er beslægtet med begrebet "bevidsthedsteologi" hos Barth og Martin Schmidt, men betegner egentlig en radikalisering af deres pietismekritik, hvis den gennemføres konsekvent.

Alle de nævnte forskere betoner altså forskellen mellem den oprindelige lutherske tankegang og pietismen. Der synes at være enighed om at opfatte pietismen som gennembrud af ikke-luthersk personlighedsreligiøsitet, der af Barth og Martin Schmidt kombineres med oplysningstiden og de følgende "moderne" udviklingslinier.

Hertil er nu først at bemærke, at der ikke er vidnesbyrd om, at Brorson på noget væsentligt punkt blev påvirket af oplysningstanker, skønt de i hans studietid havde en fremragende talsmand på Københavns universitet i Ludvig Holberg. Brorson synes slet ikke at have taget dem alvorligt før o. 1760, da han lejlighedsvis fordømmer "naturalismen" og dens "antikristelige sæd".

Det må også bemærkes, at Brorson mig bekendt intetsteds tilslutter sig pietismen som en ny epokegørende bevægelse. Den tankegang kan man finde hos mange tyske og danske pietister, ikke mindst hos Francke og i Hallepietismen, men ikke hos Brorson.

Men hertil kommer, at Brorson faktisk havde et historiesyn, som var vidt forskelligt fra både pietismens og pietismekritikernes, nærmest beslægtet med ortodoksiens. Det kom især til orde i en lang prædiken, Brorson 1749 holdt i anledning af kongehusets 300 års jubilæum. Om denne fest ville han samle både kirken og alle kongens lande, kirkens historie og hele verdenshistorien. Ligesom ortodoksien og oldkirken regnede Brorson med et verdensløb på 6000 år, svarende til de 6 skabelsesdage. Den første store begivenhed var Kristi komme, død og opstandelse 4000 år efter verdens skabelse. Derefter var det "mørknet" igen, især i pavedømmets tid, "Christendommens Midnat". Men så kom den næste store begivenhed, den "Herlige Reformation med

Doctor Morten Luther", som Brorson med noget besvær søgte at forene med det nye kongehus (skønt det begyndte 1449!). Tiden efter reformationen skildres som en blanding af lyst og mørkt. Der var megen utaknemmelighed i verden, selv i kristenheden. Men billedet er dog overvejende lyst. Guds børn skulle ikke "hænge med hovedet"; festens budskab om Guds miskundhed gjaldt ikke mindst de svage Guds børn. Også andre kunne drages med, ja alle danske folk burde som en mand slutte op om kongen i denne jubelfest. For dens budskab var egentlig, at "Nådens Marked er løsgivet".

Det samme historiesyn præger stort set en disputats, som Brorson skrev på latin 1760 i anledning af kongernes enevælde gennem 100 år. Den priser især "kirkens under", fordi den er blevet bevaret gennem alle farer. "Kristi skib" er i mange århundreder blevet omtumlet blandt klipper og sandbanker, men kirkens lykke er kun blevet forøget i prøvelsernes flammer; og den vil også overvinde den seneste tids fornuftsdyrkelse.

Med denne tankegang synes der slet ikke at blive plads til en særlig pietistisk epoke, men kun for stadige reformbestræbelser. Det svarer faktisk nøje til udviklingen i den danske senortodoksi, der er blevet kaldt reformortodoksien. Generelt er dette synspunkt især blevet gjort gældende af Hans Leube i bogen "Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie" (1924). Den fremlagde et stort materiale, som viser, at klagerne over de kirkelige tilstande ikke begyndte med pietismen, men på Luthers tid, hvorefter de fortsatte gennem hele det ortodokse tidsrum. De fremkaldte også stærke reformbestræbelser, der kun blev genoptaget af pietismen.

Denne opfattelse er uforenelig med Barths massive angreb, og den har også voldt hovedbrud for Martin Schmidt. Han måtte endog erkende, at Luther og pietismen faktisk havde en række fælles grundtemaer, men fastholdt, at der dog var afgørende forskelle. Pietisterne lagde større vægt på troens frugter end på troen selv, mens Luther blev stående i kampen mellem det gamle og det nye menneske. Men gælder dette virkelig Brorson? Det er et spørgsmål, som jeg vil vende tilbage til.

Heroverfor står den kendsgerning, at Brorson modtog stærke indtryk fra pietistiske kredse i sine nærmeste omgivelser. Det gælder ikke mindst på Tønderegnen, hans hjemegn, hvor han selv oplevede en slags omvendelse som huslærer i Løgumkloster 1717-21. Det gælder også hans tid som præst i Randerup 1722-29, som tredjepræst i Tønder 1729-37 og som stiftsprovst i Ribe 1737-41, hvor han derefter blev biskop. Jeg har derfor beskæftiget mig en del med disse kredse, men må her nøjes med nogle sammenfattende træk.

De pietistiske kredse kunne have forskellig karakter, men dem Brorson i de unge år fik nærmere berøring med, havde dog en række fælles kendetegn. De samledes især om unge teologer og præster, der havde studeret hos Francke i Halle eller ved dermed beslægtede tyske fakulteter. Fælles for dem var en stærk følelse af at repræsentere noget nyt og afgørende; derfor samlede de særlige kredse omkring sig til en slags gudelige forsamlinger, og de kom næsten alle i skarpt modsætningsforhold til de ældre, mere traditionelle præster. Hovedtemaet har formodentlig overalt været kravet om omvendelse efter det hallensiske skema: først sønderknusende "lovprædiken", derpå en længere "bodskamp", der til sidst kunne føre til omvendelsen som et pludseligt gennembrud.

Det fremgår især af et større røre på Ribeegnen, der kort skal berøres som et godt eksempel. Det begyndte o. 1735, få år før Brorsons ansættelse der som stiftsprovst. I Hygum tæt ved Ribe havde en ung præst holdt mange "lovprædikener" uden resultat; men så kom det pludseligt, ifølge et samtidigt brev fordi hans kone den 13. december 1734 – efter en langvarig bodskamp – blev "begavet med en meget stor himmelsk Herlighed", så stor at hun straks ville have så mange som muligt ind til sin seng, hvor hun lå, for at opvække dem "fra den døde og stinkende Mundskristendom".

I selve Ribe var bevægelsen så stor, at den gamle, ortodokse biskop Anchersen i 1735 brugte en ordinationstale til et opgør med pietisternes uvæsen. De talte ustandselig om Buszkampf (altså det tyske ord), som de kaldte helvede, så de kunne spørge hinanden: Har du været i helvede? Nej, siger en anden, men jeg håber snart at komme der! Men biskoppen måtte hertil sige: "Forbandet være du med din Buszkampf... til Helvede med din Buszkampf" – der ville pietisterne nok alle havne! Pietisternes leder svarede næste søndag med en skrap prædiken mod de falske profeter, og derpå fulgte en voldsom, langvarig strid. Men bevægelsen holdt sig i Ribe, i det mindste til ind i 1740'rne.

Om Brorsons reaktioner skal jeg foreløbig kun gøre opmærksom på hans særstilling i forhold til de pietistiske kredse, som han lærte at kende. I sin optræden lignede han ikke de kendte, fremtrædende pietister. Både i Randerup, Tønder og Ribe virkede han stilfærdigt og undgik tilsyneladende helt indblanding i strid. På den anden side peger de fleste danske pietistiske kredse på Hallepietismen som den vigtigste faktor, og den fik virkelig også stor betydning for Brorsons salmedigtning. Derfor vil jeg nu gå nøjere ind på hans forhold til den.

Hallepietismens udgangspunkt var August Hermann Franckes virke som præst og professor i Halle fra 1692, og dens blomstringstid begyndte o. 1700 ved tilstrømning til det af ham dominerede teologiske fakultet og hans særlige "stiftelser", især et berømt vajsenhus og forskellige skoler. I dette miljø vandt Francke begejstrede tilhængere blandt de unge, ikke mindst som præst og ved en ny vækkelsessang, samlet af hans hjælpepræst J.A. Freylinghausen i Geist-reiches Gesang-Buch 1704 (hvortil kom en supplerende samling med samme temaer 1714). Modsat Spener optrådte Francke skarpt og rethaverisk over for anderledes tænkende, f.eks. de andre præster i Halle. Dem angreb han allerede 1698 som falske profeter, hvilket medførte en langvarig strid. Derimod blev Spener stadig mere forsigtig og tilbageholdende, og han døde 1705. Derefter blev Francke klart den tyske pietismes største navn.

Også i Danmark fik Francke stor betydning. Allerede 1705 begyndte han sammen med den danske konge et missionsarbejde i Tranquebar, og i Franckes ånd var også den danske fattiglov af 1708, et missionskollegium af 1714, mission i Finmarken fra 1716, indretning af skoler på de kongelige ryttergodser i 1720'rne og et vajsenhus i København 1727. På det danske fromhedsliv fik han indflydelse gennem mange præster, og hertil kom Freylinghausens "salmebog".

Denne salmebogs betydning for Brorson er klarlagt af Arndal. I 1731 udgav provst Schrader i Tønder en stor samling tyske salmer, hvoraf tre fjerdedele findes i Hallesalmebogen. Brorson fulgte efter fra 1732 med danske salmehefter som begyndelsen til "Troens rare Klenodie", der kom op på 274 salmer (1742). 80 var originale Brorsonsalmer, resten oversættelser fra tysk. Men langt de fleste af hans forlæg findes i Schraders

"Tøndersalmebog" og mange af dem findes også i Hallesalmebogen. Den leverede, som Arndal konkluderer, grundstammen af salmer både til Tøndersalmebogen og "Troens rare Klenodie".

Men spørgsmålet er, om Brorson dermed overtog Hallepietismens teologi og virkemåde, og det kan kun besvares efter et rids af Franckes hovedtanker. De findes udmærket belyst af *Erhard Peschke* (1964), især på grundlag af Franckes prædikener fra o. 1700 til hans død 1727, og denne fremstilling vil jeg her holde mig til.

Det grundlæggende begreb er if. Peschke "Ordnung Gottes", Guds altomfattende magt, der især møder den enkelte som vejen til frelse fra den syndige naturtilstand.

Frelsesforløbet begynder som en indre uro, "göttliche Rührung", hvor mange bliver stående. Derpå følger det lutherske lov-evangelium skema, men med stærk vægt på loven. Evangeliet forudsætter lovprædiken som det spejl, hvori mennesket kan se sin dybe fordærvelse og gøre bod. Boden er nødvendig, skønt "eine schwere Arbeit und Mühe", "ein Buszkampf", da djævelen, verden og kødets lyst vil forsvare deres herredømme. Disse fødselssmerter fører til nådens øjeblik, den nye fødsel, der er omvendelsesprocessens afslutning, da syndstilgivelsen tænder "troens himmelske lys". Bodskampen hører nu fortiden til. De troende kan både fornemme, smage og erfare Guds ord i hjertet som en bestandig virksom kraft. Kristenlivet efter omvendelsen må stadig vokse, skønt det også kan omfatte bod og anfægtelser. Men nu stammer de fra Gud og sendes kun til "Prüfung und Übung des Glaubens".

Hertil kom en række markeringer over for det almindelige kirkeliv. Francke sondrede skarpt mellem Guds rige og Satans, og han tog stadig afstand fra den store hob, der vil nøjes med udvendig kristendom med henvisning til dåben, forkyndelsen og sakramenterne. Han savnede kirketugt og kunne kalde den officielle kirke et "Babylon". Ganske vist fastholdt han, at den sande kirke findes usynligt i den synlige; men i praksis nærmede han sig til synliggørelse af den rette kirke som de omvendtes skare. De sande kristne skulle være verdens lys og ved enhver lejlighed opfordres til at danne særlige forsamlinger, der afholdt sig fra nærmere omgang med verdens børn. Kun de omvendte burde deltage i nadveren for derved mere og mere at forenes med Jesus, deres "sjælebrudgom". Her åbnede Francke sig over for mystiske forestillinger, som han overhovedet gerne vedkendte sig. Mystisk teologi var, hævdede han, betegnelsen for den sande kristendom i de mørke århundreder før reformationen, og Francke kaldte sin egen teologi en sand "Theologia Mystica".

I store træk er det formodentlig disse anskuelser, der har dannet grundlag for Hallepietismen og Freylinghausens salmebog. De præger også i mange henseender Brorsons salmer. Kirkesalmer og salmer om sakramenterne er forholdsvis få, og de mange vækkelsessalmer opfordrer til bod og omvendelse og fremhæver "den udvalte flok". Hallepietismens mystiske forestillinger har efter min mening næppe anfægtet Brorson (som hævdet af Arndal), da de faktisk spiller en betydelig rolle i hans digtning. "Den mystiske teologi" var sikkert også for ham et positivt begreb, og den er rigeligt repræsenteret i hans bibliotek.

Men på tre punkter adskiller Brorson sig væsentligt fra Francke og Hallepietismen.

For det første var hans *kirkesyn* i grunden vidt forskelligt fra Franckes og Hallepietismens. Francke ville ganske vist virke inden for de bestående evangeliske kirker, men var først og fremmest den store organisator af en ny, verdensomfattende bevægelse. Det var egentlig den, han ville skabe og præge gennem sin forkyndelse, og både universitetet og stiftelserne i Halle betragtede han som de af Gud sendte midler mod den almindelige fordærvelse. Hans vajsenhus blev forbillede for mange andre, tusinder af studenter, adels- og borgersønner udgik fra universitetet og hans skoler, og hertil kom fattig- og sygepleje, bibeludbredelse, forlag, boghandeler, ydre mission og anden virksomhed i andre lande. Også Hallesalmebogen var, som fremhævet af Arndal, et middel for denne bevægelse; dens titelkobberstik illustrerer faktisk Gudsrigets udbredelse over jorden.

Brorson var derimod "kun" dansk præst, provst og biskop og betonede stadig sit troskabsforhold til den danske konge. Troens rare Klenodie tilegnes ved et digt til majestæten, "i allerdybeste Underdanighed". Brorsons bispevita fremhæver den kongelige nåde, som han havde erfaret ved embedsudnævnelser, og jeg har allerede berørt hans lovprisning af kongehuset 1749 og 1760. L.J. Koch kalder den slags "kongerøgelse", men den var betegnende for Brorsons kirkesyn, for kongen repræsenterede både land og kirke, og kongetroskaben betød, at Brorson måtte vedkende sig hele kirken, som den var, og egentlig ikke kunne sætte skel mellem de undersåtter, som blev ham betroet. Det fremgår også af et par originale Brorsonsalmer:

Lad dit rige allevege
Bredes ud paa denne Jord,
Giør det lyyst i vore egne
Ved dit klare livets ord!
Stød, o GUd, i grunden ned
Christendommens lunkenhed ...

Derpå følger 12 vers, der beder for kirken, kongen, dronningen, arveprinsen, prinsesserne, kongens råd, forsvaret, "Øvrighed og undersaatter", ægtefolk, gamle, unge, syge og svage, og salmen slutter: "Derfor lad os ret oprigtigt/Alle søge sielens tarv" (SS I nr. 17). Tre år efter, 1742, fulgte en nært beslægtet "folkekirkelig" salme, "O Gud, som tiden vender" med tilsvarende forbønner for skole, kirke og stat.

I disse salmer sondres ikke mellem forskellige slags kristne. Trods alle vækkelsessalmerne havde Brorson ikke noget alternativ til den bestående danske kirke; og han tog faktisk afstand fra de fremtidsforhåbninger, som prægede Hallepietismen. Jeg kan her henvise til Arndals studier, der viser, at Brorson udelod de tyske salmers forventninger om et nært forestående Gudsrige på jorden.

Der er da heller ikke vidnesbyrd om, at Brorsons kirkelige praksis på nogen måde nærmede sig Franckes reformkrav. Det var der navnlig tilløb til i København i begyndelsen af 1730'rne, da der her holdtes mange slags forsamlinger, og nogle af præsterne søgte at begrænse adgangen til absolution (skriftemål) og nadver. Men det viste kun, at Franckes ideer vanskeligt kunne realiseres i datidens fyrstestater og landskirker. For efter få år strammede den danske regering båndene, anført af grev Stolberg-Werni-

gerode, der var nært knyttet til Halle. Resultatet blev officielle, statskirkelige reformer som indførelse af konfirmation, Pontoppidans katekismus og oprettelse af skoler. Brorson støttede disse reformer; dog var hans kurs som helhed mildere end den officielle, især over for vækkelseskredse.

For det andet har Troens rare Klenodie et overvejende *lyst evangelisk præg*, der klart adskiller sig fra Franckes strenge bodsteologi, centret om "Guds ordning", lovforkyndelsen, bodskampen og genfødslen. Grundtonen anslås straks af Brorsons første store afsnit af Troens rare Klenodie (70 salmer), der kaldes "Troens Fryde-Fest" og samler de første salmer han udgav. Udgangspunktet er den af ham selv digtede adventssalme "Fryd dig! du Jesu bruud". Disse ord indleder alle salmens 23 vers og kan forstås som fortegn for alle hans salmer. Det gælder især det første afsnits salmer, der vedrører kirkeårets helligdage, alle som udtryk for troens frydefest, ikke mindst Brorsons syv julesalmer. Denne fryde-tone findes ikke i Hallesalmebogens indledede afsnit.

I Hallesalmebogens tematiske del får omvendelsesstadierne fem store afsnit (ca. 100 s. i 1704 og mange flere i 1714). Men hos Brorson spiller begrebet Guds ordning ingen fremtrædende rolle. Det forekommer i en oversat salme "om Guds evige Naade-Val og Forskydelse"; men den betoner, at nådevalget egentlig omfatter alle: "Hvo paa Sønnen troer ... Aldrig hand fortabt skal blive". Og forlæggets opfordring til at søge vished om udvælgelsen ved troens frugter ændres til vished som udgangspunkt og opfordring til "at skikke mig i alt/Som en siel, der er udvalt". – Brorsons afsnit "Om Salighedens orden" får kun en salme, en af Brorsons egne, og den handler kun om Guds ordning i almindelighed: skabelse, syndefald, Jesu og Helligåndens virke ved ordets lys, sakramente og tro. Den personlige frelsesproces udpensles ikke, og selv om faren for "evig pine" ikke forbigås, er tonen som helhed lys; salmen slutter: "Hielp, søde Gud! at alle ind/I naadens orden træde,/At gaae i aandens rene sind/Til evig fryd og glæde".

Det følgende afsnit "Om Igienfødelsen" omfatter kun tre salmer, og af dem handler kun den tredje om genfødsel, Brorsons egen "Guds igienfødde, nye, levende siele!" (SS I, s. 312-17). I den vil Arndal finde Hallepietismens omvendelsesstadier (s. 290-94), men jeg kan hverken finde lovprædiken, bodskamp eller pludseligt gennembrud i Franckes forstand. Salmen henvender sig til allerede genfødte og opfordrer til lovsang ved at minde dem om Guds nåde, "Da hand os livet i midleren skenkte" (vers 5). Det var ikke loven, men "Frelserens levende-giørende stemme", som "ved aanden i ordet" afslørede deres fordærvede "stand" (v. 3-4); og fødselssmerten skyldtes ikke djævelen, verden og kødets lyst, men at sjælen "syntes" at smage Guds vrede og "saae" det lyne fra Sinai (loven). I virkeligheden var Guds kærlighed den drivende kraft; det var den, der måtte lade hjertet kende sin jammer, før det ville vende sig til korset. Da dette skete, fødtes "Det af Gud skabte nye levende hierte" (v. 6-7). Men troen begyndte kun som en "rygende tave", der først under Guds kærligheds anstrengelser nåede til at bryde "giennem al angestens pile,/Ind i sin frelseres vunder at hvile."

Derpå følger 11 salmer "Om Omvendelsen", der ikke lægger vægt på omvendelsesstadier, men hvis hovedtanke nærmest udtrykkes af salmen "Jesus hand er syndres ven ... Haster! løber til ham hen!" (disse ord indleder og afslutter hvert vers). Hastværket,

der ofte betones, må her nok dels forstås som henvisning til døden, der snart ender "naadens tiid", dels som opfordring til at søge direkte til Jesus, uden frygt og "bodskamp".

Man finder heller ikke de hallensiske omvendelsesstadier i Brorsons afsnit om "Loven og Evangelio". Også her lægges tyngdepunktet på evangeliet og Jesusforholdet: "Har vi ham, som fyldest giorte, /Da er lovens trusel borte ...". Det gælder især to originale Brorsonsalmer, hvoraf den første begynder: "GUds riges evangelium/Er sødt som honning-kage, /Naar det kun faaer i hiertet rum, /At man det ret kand smage, /Da er det sielens honning-mad, /Giør hiertet let og mæt og glad / Og smuk i Jesu øyne". Den anden salme: "Op alle folk paa denne jord, / GUds kierlighed at kiende" – advarer mod enhver, der "sover trygt ved ordets glands", men Brorsons evangeliske særpræg kommer klart til orde i fortsættelsen:

Dog des u-agtet maa man ey
Den bange siel forvilde,
Her bør at være aaben vey
Til JEsu vunders kilde,
Det søde maa ey giøres suurt,
Men her skal læres reent og puurt
Hvor høyt vor GUd os ynder.

Hertil svarer – som mit tredje og sidste punkt – Klenodiets stadig tilbagevendende tale om *den svage tro*. Også Francke og de fleste pietister kendte til anfægtelser efter omvendelsen, men Brorson viser større forståelse for troens bestandige vandring gennem lys og mørke. Disse svingninger kan han f.eks. stærkt betone – med et ældre pietistisk forlæg (L. Laurenti) – i salmen "O Gud! fornuften fatter ey / Din forsyns skiulte naade, / Den ubegribelige vey / Og underlige maade, / At føre dine Helgen paa". Svingningerne fortsætter gennem mange vers uden sondring mellem tro og anfægtelse.

Man kunne faktisk sige om Brorson som Martin Schmidt om Luther, at han blev stående i kampen mellem det gamle og det nye menneske. Omvendelsen sætter overhovedet intet skarpt skel hos Brorson. Hans salme om salighedens orden slutter ikke med at konstatere "grundig" omvendelse; de omvendte forsager ganske vist "verdens lyster", regeres ved ordets lys og "elske Gud af hierterod"; men Brorson tilføjer: "De vaage, stride, hvor de gaaer / Mod hiertets onde tanker, / Og JEsu pine, blod og saar / Er deres faste anker". Derfor korrigerer han også Tøndersalmebogens afsnit "Om de Troendes høye Adelskab", som han følger i en række oversættelser om nådestandens herlighed; men han tilføjer som modstykke en ældre salme "Ach! hvad er man uden JEsu fremmed, ræd og bettel-arm", der handler om menneskets elendighed: "Ach hvor kraftesløse, JEsu, rette sig de svage op, / Vores magt er idel afmagt, vores trætte levnets lob, / Det er trøst for verdens galde, / At vi feyle tiit og falde".

Den samme holdning findes i Brorsons egne salmer. I afsnittet, der handler om "Aarvaagenhed", kan han betone det modsatte: "Hvad fattes mig? hvi er jeg dog / Saa søvnig og saa lunken? ... Du burde daglig meer og meer / I troens kraft tiltage, / Og Jesus nu dit væsen ser, / Hvordan du gaar tilbage". Omvendelsen kan Brorson skildre som mislykket: "Jeg har mig tiit vel taget for, / At følge [Jesu] fode-spor, / Og alt til

himlen ile, Saa tog du mig i naade an: / Men jeg blev ved, som jeg var van / Paa sikkerhed at hvile; / Saa jeg maa snart fortvile" (i salmen "O arme siel og hierte"). Og Brorson slutter afsnittet om omvendelse med hele to originalsalmer "Om den store Synderinde" i Lukas kap. 7. Hensigten er åbenbart, som det hedder, at opstille "et herligt speyl, / Som umulig kand slaae feyl, / At der ingen tør forsage, / Som kun vil mod naade tage."

Med denne trosforståelse kunne Brorson affinde sig med de højst blandede forhold i datidens danske statskirke.

Til slut nogle sammenfattende synspunkter. Jeg har i dette foredrag lagt hovedvægt på Brorsons særpræg, anfægtet de sædvanlige periodegrænser og i grunden selve begrebet pietisme. Der fandtes faktisk mange slags pietisme. Men dette ord er dog berettiget som sammenfatning af en række samtidige, forbundne og beslægtede strømninger. I den forstand kan Brorson med rette kaldes pietist. Hans udgangspunkt var jo en nærmest pietistisk vækkelse på Tønder- og Løgumklosteregnen, hvor han også selv blev draget med. Det var baggrunden for hans virke som præst og biskop, og hertil kom de stærke indtryk af den tyske pietismes salmesang, som i høj grad inspirerede hans egen. Derfor er der mange ligheder mellem budskabet i Brorsons salmer og den tyske pietismes. Trods forskellene har Brorson formodentlig følt sig på linie med pietismens hovedstrømninger.

Men pietismens tvangsordninger gjorde den forhadt, og mange fandt den forældet og verdensfjern i de næste generationer. Oplysningstidens teologer lagde i stedet hovedvægt på samspil med kultur og samfundsliv, uden hensyn til kirkens og teologiens historiske grundlag. Derfor kunne de frimodigt forvandle kristendommen til en fremskridtsreligion med Jesus som *lærer* for en ny fælleskultur. Dette blev der bødet på af det 19. århundredes mere eller mindre "positive" teologi, som efter min mening ikke kan fordømmes generelt. Men også den kunne vende sig mod pietismen; som det fremgik, var pietisme også for Ritschl et skræmmebillede som afsporing fra den sunde lutherske lære.

Karl Barths antipietisme var ikke så lige til. Han stammede fra en nærmest pietistisk præsteslægt, men sluttede sig som ung til den liberale teologi i Ritschls spor. Problemet var dens radikale udløbere, ikke mindst kritiske ånder som Ludwig Feuerbach (1804-72), der hævdede, at religiøse forestillinger om en hinsidig verden er fantasi; teologi er faktisk antropologi, dvs. drejer sig egentlig om menneskets væsen og idealer, der fejlagtigt tillægges en hinsidig Gud. Barth kom til den opfattelse, at Feuerbachs tanker var et ægte produkt af det 19. århundredes teologi, ja, "skæringspunktet" for alle dens hovedlinier. Det er forståeligt, da han fandt dens mønster hos Schleiermacher, der efter Barths mening reducerede kristendommen til religiøse følelser. Det er også forståeligt, at Barth i sin iver for et omfattende opgør udvidede kritikken til pietismen og oplysningsteologien. Men det er påfaldende, at han så bort fra forskellene mellem pietisme, oplysning og det 19. århundredes idealistiske teologi, og især at han ikke tog mindste forbehold vedrørende pietismen, som dog var nærmere beslægtet med hans egne "åbenbaringsteologiske" bestræbelser.

Martin Schmidt var oprindelig kritisk over for Barths historiske forenklinger og

forbeholden over for hans teologi. Men Schmidts teologiske forbehold var helt overvundet 1960, da han udgav en bearbejdelse af Horst Stephans teologihistorie. Her priser han Barth som den største teolog efter reformationen, der som "evangelisk tænker" havde præget både teologi og kirke på afgørende måde. Schmidt betoner også, at "efterkrigstidens ånd" havde givet kirkehistorikerne større sans for teologi; og det gjaldt i hvert fald for hans egne pietismestudier, der som omtalt havde resulteret i hans afsløring af pietismens centrale kætteri, nemlig læren om genfødsel. Dette var egentlig en forenkling af samme art som Barths, men velegnet som grundlag for Schmidts generelle kritik af pietisme og nypietisme som kirkeopløsende kræfter.

Arndals udgangspunkt er en fortjenstfuld redegørelse for tysk salmehistorie som præget af tiltagende "emotionalisering" i ortodoksiens og pietismens tid. Derved synes han at forstå tilbøjeligheden til billedlig tale og anden konkretisering, især vedrørende Jesu person og lidelser, hvorved der appelleres til religiøse følelser og erfaringer. Men dette indebærer for Arndal også en teologisk vurdering, da han udtrykkeligt slutter sig til Barths og "barthianernes" kritik af denne udvikling: den kunne betyde, at det centrale for salmedigtningen! "ikke længere er budskabet om nåden men menneskets egne fromme følelser".

Men før man fordømmer "emotionaliseringen", burde man dog betænke problemets omfang. Billedtale og stærke følelser spiller en stor rolle i Bibelen, og hele kirkehistorien kan berette om emotionaliseringer og af-emotionaliseringer. Reformationstiden var i høj grad emotionel, og dens salmer var ikke kun "didaktiske". Den følgende "emotionalisering" gik ofte for vidt efter vor tids smag, men dannede dog sammen med digteriske fremskridt grundlaget for både Kingo, Brorson og Grundtvig, vor kirkesangs højdepunkter. Da Grundtvig i 1823-24 tog spørgsmålet op, vendte han sig på en gang mod oplysningstidens teologi og dens afemotionalisering af gudstjenesten: ved ensartede salmer, jævne og fattelige, "uden østerlandske Billeder og hemmelighedsfulde Udtryk". Derved ville man i virkeligheden den gamle gudstjeneste til livs, hvor Ordet "alene udlægges og indskiærpes, og hvor Sangen toner gladelig om Herrens Gierninger ... i de dejligste, dybeste Ord, som Christne, fulde i Aanden med Guds Ord for Øje, kan paafinde og i Velklang sammenføie". Forkyndelsens ord er, betonede Grundtvig, på en måde alle billedlige; skulle "Billedlighed" udelukkes, kunne ikke en eneste sætning bygges på Bibelens ord. "Det gjælder Livet, Livet i vore Psalmer, i vor Prædiken, i alt hvad der skal tjene til Opbyggelse".

Arndals psykologiske fortolkninger er derfor problematiske. Man kan med Feuerbach hævde, at *alle* trosforestillinger i grunden kun forholder sig til sig selv; men også denne opfattelse er egentlig en trossag. I hvert fald ville den efter mit indtryk være fremmed for Brorson. Den åndelige verden, der optog ham, var ikke for ham "genstandsløs", og heller ikke kun "bevidsthedsmæssig" – i den forstand at den skulle være begrænset til "menneskets egne fromme følelser". Det hans salmer forholdt sig til, var ikke "lokaliteter" med "rumlig udstrækning", men dog for Brorson realiteter. For han sondrede ikke skarpt mellem den synlige og usynlige verden, men lod både naturen, historien og det menneskelige følelsesliv vidne sammen med Bibelen om den kristne tro.

Da han begyndte Klenodiet med det lange afsnit om "Troens Fryde-Fest", stammede denne overskrift fra salmen "I denne søde jule-tiid", der stod i hans første salme-

hefte. Det var juleevangeliet, der gjorde, at han, som det hedder i denne salme, ville "bruge al sin konst og fliid, Guds naade at ophøye ... Din lof skal høres, Frelsermand, Saa vidt og bredt i verdens land, At jorden den skal ryste!" (1. vers). Dette sidste er unægtelig billedligt og følelsesbetonet, men fremhæver netop derved julefestens *genstand*. Jesu fødsel som Davids søn "og Gud tillige" (2. vers) er for Brorson en overvældende begivenhed, *fordi* netop denne begivenhed – 4000 år efter verdens skabelse – for ham er det historiske indbrud af en anden, evig virkelighed i denne verden.

Note

1. Foredraget bygger på en længere afhandling, som jeg har skrevet til J.U. Dyrkjøb (red.): Brorson. En bog i 300-året for salmedigterens fødsel, 1994 (med noter og henvisninger). Meget er forkortet, men hovedlinierne er fremhævet.

PETER WIDMANN

Brorson – en poet som kirkens lærer

Tanker over den pietistiske lektie i teologien

I denne artikel skal der gøres et forsøg på at indordne den pietistiske poet Brorson i den kristne læreudvikling.

I. Pietismen kritiseres

I moderne protestantisk teologi, og da især i dens danske afdeling, er pietismen kommet i miskredit. Nu har pietisterne fra begyndelsen af været udsat for alskens mistanker og indvendinger.[1] Men modstanden har fået en ny kvalitet, efter at førende protestantiske teologer er begyndt med stort eftertryk at knytte tilbage til Luther, som det har været tilfældet i omtrent hundrede år. På dette punkt hersker der en ubrudt kontinuitet mellem liberalteologien (i dens Ritschl-Herrmann'ske variant) og den dialektiske teologi. En stor Luther-renaissance har været bestemmende for de fleste af den moderne teologis retninger, fra den konservative til den kritiske fløj. Denne tilbagevenden til Luther sker på pietismens bekostning. Det er en antipietistisk drejet Luther, der er den moderne prostestantismes store autoritet.[2] Pietismens teologiske nedvurdering er trængt dybt ned i mange menneskers bevidsthed; i hvert fald konstaterer jeg den antipietistiske affekt hos mange studerende, der ellers er helt uden teologisk forhåndsviden.

Pietismen regnes derfor – normalt ganske ureflekteret – for en forlængst modbevist kirkelig afvigelse.

Heroverfor gælder det – for det første – om at konstatere, at pietismen aldrig for alvor er blevet erklæret for vranglære. Intet økumenisk koncil har forkastet pietismen. Det er yderst omstridt, om de påståede pietistiske afvigelser (såsom subjektivisme, selvkredsende fromhed, ordets og sakramentets nedvurdering o.l.) kan eftervises hos betydelige pietister. Og man kan med føje tvivle på, om de kætterske etiketter passer på de påviselige pietistiske holdninger og opfattelser. Den voldsomme (og ofte yderst tankevækkende!) kritik af pietismen er en del af den moderne teologis skolestridigheder. Sådanne stridigheder burde ikke føres på det plan, hvor afgørelsen mellem ret og falsk lære falder.

Dette skal siges også over for Karl Barth. Han har hævdet, at "den pietistisk-rationalistiske modernisme" er én af vor tids store hæresier, ved siden af den romerske papalisme.[3] Denne erklæring har kun sin værdi som en profilering af Barths teologiske grundholdning. I denne sammenhæng er det bemærkelsesværdigt, at Barth kobler de to gamle modstandere – pietismen og rationalismen – sammen, og paralleliserer dem med den romerske katolicisme. Men der kan ikke være tale om, at Barth repræsenterer en kirkelig beslutning, ganske uanset hans store betydning. Barths egen teologi er jo på sin side udsat for mistanker og indvendinger, der er lige så tungtvejende som kritikken af pietismen.

For det andet er det kortsynet at ville profilere sig på pietismens bekostning, når man ønsker at få sine teologiske checks dækket hos fader Luther. Pietismen er opstået, fordi Luthers arv har medført et hos Luther ikke forudset problem, nemlig at nådelærens forudsætninger er blevet udvandet under påberåbelse af nåden. Dette problem forlanger en løsning og en stillingtagen. At ignorere det ved uformidlet at springe tilbage til Luther betyder kun, at problemet med ødelæggende kraft vender tilbage. – Noget tilsvarende gælder forresten den rationalistiske teologi; også dennes problemstillinger er blevet fortrængt under påberåbelse af reformatorernes og kirkefædrenes autoritet; men dette skridt tilbage fjerner ikke de problemer, som rationalismen søgte at løse. Også rationalismen forlanger en rehabilitering i vor tids teologi. Men dette skal drøftes en anden gang.

II. Pietismens berettigede anliggende

Opgaven er – dette er min påstand – at indarbejde den pietistiske lektie i den teologiske refleksion. Denne opgave er betydningsfuld ikke mindst i betragtning af, at pietismens og vækkelsesbevægelsernes arvtagere – i forskellige fundamentalistiske og spiritualistiske retninger – har stor fremgang på verdensplan. Det kunne være, at en for hurtig affærdigelse af pietismen svækker det yderst nødvendige opgør med den moderne fundamentalisme.

Brorson-året indbyder til at tage fat på lektien. Jeg går således ud fra, at Brorson er renlivet pietist. Dette er jeg nødt til at fastslå, eftersom nogle navnkundige teologer, der ønskede at tage Brorson teologisk alvorligt, kun formåede at gøre dette ved at hævde, at Brorson i grunden slet ikke var pietist. Jeg leger ikke med i denne leg. Hvis der er noget, der hedder pietisme, så er Brorson pietist.

Pietismen foretog en for sin tid nødvendig korrektion i den kirkelige læres tilegnelse og videregivelse. Dengang var den kristne lære endnu en del af den offentlige ordning, og en magtfuld statskirkelig teologi stod vagt om lærens renhed og fuldstændighed. Den lutherske forkyndelse forføjede i et land som Danmark over alle magtens, kulturens og propagandaens privilegier. Men netop denne monopolstilling medførte – dette var mange åndeligt vågne mennesker enige om – en snigende verdsliggørelse af det angiveligt kristne samfund. Kristendommens offentlige prestige gjorde ikke verden kristelig, men de kristne blev verdsligt sindede. Den læremæssige korrekthed kunne udmærket forsvares og administreres af personer, hvis hjerte, liv og gerning var uberørt af lærens indhold. Kristenheden afkristnedes i takt med, at kirken blev enerådende i samfundet.

Hvordan kan kristendommen genindføres i kristenheden? – dette var pietisternes anliggende. De insisterede på, hvad for så vidt ingen vovede at benægte, at kristendommen kun som personligt tilegnet kan være sand. Hele den kristne praksis ønskede de at reformere i overensstemmelse hermed. Kun kristne personer kan repræsentere kristendommen, og gøre den gældende i samfundet. Det er den enkelte person, der er den levende prøve på den kristne læres sandhed. Derved genvandt pietisterne en selvfølgelig forudsætning for den kristne tros oprindelige mission. Dette må siges klart, før man går over til at kritisere den ofte tvivlsomme praksis – både individuelt og samfundsmæssigt –, som pietisterne anså for det nødvendige middel til deres måls opnåelse.

Der kan ikke herske tvivl om, at den pietistiske bevægelses udgangspunkt lå i den læremæssigt udarbejdede kristendom. Det var denne kristendom, der skulle tilegnes personligt[4]. Brorson er et godt eksempel til at vise dette. Ikke uden grund har han bygget sin store salme-samling over den kristne dogmatiks grundrids. "Troens rare Klenodie" er dogmatik på vers. Brorson ville ikke have anset denne sætning for en kritik eller en fejllæsning. Rigtig nok kan man spore den pietistiske accent (navnligt i IV. del) i den stærke vægtlægning på "salighedens orden" og troens frugt. Men selve den læremæssige struktur er ikke specifikt pietistisk, men ortodoks.

III. Sjælens nøjagtighed

Hvis man spørger, hvori Brorsons særpræg ligger, har jeg lyst til at svare med en vending lånt fra Robert Musils roman "Manden uden egenskaber": Sjælens nøjagtighed. Romanens hovedperson Ulrich tager iagttagende del i modernitetens store jagt efter den tabte sjæl. Mange mennesker føler i det moderne teknologiske underholdningssamfund, at sjælen sulter og dør. Men hvorfor – spørger Ulrich vedholdende – søger man altid sjælen der, hvor tingene bliver uklare og tågede? Hvorfor er sjælens forsvarere altid mistroiske mod tankens klarhed? Hvorfor flygter de ind i forældede eller utopiske livsmønstre? Ulrich efterlyser derfor hele romanen igennem "sjælens nøjagtighed". Man har ikke forstået sjælen, før man kender dens egen nøjagtighed.

En sådan nøjagtighed finder jeg hos Brorson. Denne poet viser med enestående kraft, hvordan kristendommen i dens præcist gennemtænkte form indarbejdes i sjælen, og hvordan sjælen levende og klart afspejler den kristne læres dybeste forståelse.

Ikke hele Brorsons værk har denne kvalitet; han har skrevet mange strofer, hvor det kristne indhold, følelsernes udtryk og den poetiske teknik står i et noget udvortes forhold til hinanden. Men på højdepunkterne – især i "Svane-sang" – opfylder Brorson på en gang lærens! følelsens og æstetikkens krav. Dette forunderlige sammenfald forstår man ikke, hvis man – med den moderne æsteticisme – negligerer den kristne læres indhold og sandhedskrav.

Hvilken enestående præstation det nævnte sammenfald er, ser man i sammenligning med den store mængde af religiøst følsom lyrik allerede i Brorsons egen epoke, hvor læren og følelsen på upræcis måde forbindes; enten ved den kolde læres kunstige opvarmning gennem sentimentalisering; eller også ved en nedbrydning af de læremæssige strukturer i følelsesfulde sammenblandinger. Brorson behøver ikke – som en anden pietistisk digter[5] – at bede: "O, lad mig føle, hvad jeg veed". At vide, at føle og at synge er i hans digtning, hvor den lykkes, et og det samme.

Set i dette perspektiv er der ingen anden dansk salmedigter, som når op til Brorson. Jeg skal ikke skjule, at det er navnligt hos Grundtvig (også i hans storslåede strofer), jeg undertiden savner sjælens nøjagtighed. Menighedens fulde kor overdøver nogle gange, at man kan have sine tvivl, om de rungende trosytringer altid udtrykker sjælelige realiteter.

Som et eksempel på, hvordan en dogmatisk struktur er afgørende for et bestemt følelsesudtryk, kan man nævne sammenhængen mellem glæde og bod. Brorson kan ikke få nok i at lovprise nådens sødme. Men han er på det rene med, at denne sødme kun føles af den, som har lært at afsky timelighedens falske tilfredsstillelse; ikke fordi

den føles som forbudt, men fordi den er blevet sur for én. Først når menneskets sans for verdens glæde er blevet til en sans for den tilgrundliggende rædsel, vækkes sansen for den sande glæde. Derfor udhæver Brorson altid med stor nøjagtighed antitesen mellem den falske og den sande glæde. Kun derfor føler man i hans digte den yndigste roses himmelske sødme, uden den billige nådes sødlighed, men også uden tilsat moraliserende syrlighed. Det er nådelærens renhed, der holder rede på følelserne.

I salmen "Op alle folk paa denne jord" (nr. 132) indbydes alle til at kende Guds kærlighed (strofe 1). Men denne kærlighed må ikke forveksles med dens billige efterligning, nemlig indbildningen om Guds principielle godhed. Derfor advarer digteren i strofe 2-5 imod den foragt for nåden, der ligger i den gemene tillid til, at Guds godhed bare kan udnyttes.

Jeg veed vel mangen suer gift [suer = suger]
Af disse naades bryster,
Og bruger saadan hellig skrift
Til skjul i deres lyster... (str. 2)

...

Man agter det for naadens stand,
At naaden undertrædes,
Man bruger ordet som et sværd,
At naaden ej kan komme nær
Til deres arme hierter. (str. 4)

...

Da raabes der, at GUd er from,
Da roses evangelium
Til naaden at foragte. (str. 5)

Men nådens kostbarhed må på den anden side ikke betones så stærkt, at den skyldbevidste føler sig forstødt.

Dog des u-agtet maa man ey
Den bange siel forvilde,
Her bør at være aaben vey
Til Jesu vunders kilde,
Det søde maa ey gøres suurt,
Men her skal læres reent og puurt,
Hvor høyt vor GUd os ynder. (str. 6)

Den letsindige bør vide, at nåde er nåde (og ikke venlig og billig ligegladhed); og den tungsindige skal erfare, at nåde er nåde (og ikke Guds gøren sig kostbar). Derfor kan digteren i strofe 7 udbryde:

Ja det, at GUd er mild, og lod
Sig ved sin søn forsone,
Det ord om JEsu død og blod,
Det har saa stærk en tone... (str. 7)

Slutstrofen 9 vender tilbage til den indledende:

Saa lad, o hierte søde GUd,
Dit ord i kraft forkyndes,
Og dette milde himmel-bud
I hele verden yndes,
At folk maa see, hvor sød du est,
Og holde daglig fryde-fest
I JEsu rige naade.

Det svarer til en bestemt folkekirkelig tendens i salmebogen, at man i DDS 345 har bortopereret de kritiske strofer 2-6, så at der er en sjæleligt unøjagtig lovprisning af en kritikløs nåde tilbage.

Ikke nær så vidt er man heldigvis gået i salmen "Den yndigste rose er funden" (nr. 10). Også en stram antipietist kan ikke undgå at bemærke, at rosens ynde svinder, hvis man fjerner de hæslige torne. Man har derfor kun slettet de for den folkekirkelige brug mest uspiselige passager: strofe 3 ("saa tjente ey verden til andet/end vorde ved ilden forbandet") og strofe 5 (med dens henvisning til de yndige frugter, som *vi* skal bære), mens man har trukket stroferne 9 og 10 sammen til en, måske for at dæmpe betagelsen en smule.

IV. Nøglen til himlen

Sammenhængen mellem lære og sjæleliv kan belyses yderligere ved at gribe til det gamle billede om himmelnøglen.

I alle forløsningsreligioner gælder det om at finde "vejen til himlen". Også i kristendommen; men hér ligger hovedvægten ikke på at undgå afveje eller at lette rejsen, men på at få adgang overhovedet.

Sådan som mennesket er, er himlen låst og lukket for det. Ingen finder vejen til forløsning, som ikke kender sin egen væren udelukket fra himlen. Først da forstår mennesket, at det må hentes i sin uforløsthed. Forløseren er den, der finder vejen fra himlen til det fortabte menneske, overtager dets plads, og forvandler sig i dets væsen. Nu er der en vej fra uforløsthed til forløsthed, dog på den eneste betingelse, at mennesket på sin side overtager forløserens plads og ligedannes med ham. Kun den kærlighed, der har fundet vejen til det fortabte, og elsket det højere end sin egen salighed, kan også finde vejen tilbage til saligheden.

Vejen til himlen kan således kun findes af det menneske, som himlen selv har fundet vejen til. Forløseren skal gå ind i mennesket, bryde dets indre modstand ned, og vende det om, så at det som et fornyet menneske kan følge forløserens egen vej.

Kristus er himmelnøglen, fordi han samtidigt er nøglen til menneskets inderste.

Hans magt til at åbne himlen er identisk med hans magt til at åbne og forandre mennesket. Den lås, der lukker inde og lukker ude, er et system af blokeringer. Nøglen er det eneste instrument, der kan fjerne alle blokeringer på én gang; også den sidste. Det er de samme blokeringer, der lukker himlen for mennesket, og som lukker mennesket inde i sig selv.

Denne lås er – for at forblive i billedet – dirkefri. Ingen kan åbne den undtagen den, der formår at løsne det ubevægelige. Og det er ham, som drevet af himmelsk kærlighed søger fortabthedens yderste afgrund. Dette indebærer, at den forløstes sjæl må udtrykke hele den måde, hvorpå Kristus formår at lukke op.

Det er den kristne læres opgave at gøre rede for forholdet mellem mennesket og Gud, og da især for det der adskiller dem, for at kunne vise, på hvilken måde de kan komme sammen. Brorson er en kristen lærer, der tager denne opgave alvorligt. Han bruger sin poetiske tryllekraft til at gøre det nærværende, at forløsningens vej samtidigt er sjælens vej til selverkendelse og selvforandring. Sjælen som menneskets indre sans har brug for en sanselig fremstilling af himmelnøglens åbnende kraft.

V. Et rids af den kristne lære

Jeg skal prøve at give et overblik over forholdet mellem Gud og mennesker, som det tegner sig i lyset af Kristuslivet. Et sådant overblik må nødvendigvis være skematisk og systematisk. Fordelen ved en sådan oversigt er, at man hele tiden husker hele sammenhængen.

Den kristne lære resumerer idehistoriens successive uddybninger af det ultimative spørgsmål. Det er efter min opfattelse en overfladisk betragtningsmåde, der lader de forskellige religioner (måske også ideologier etc.) være forskellige svar på samme spørgsmål. Den egentlige strid foregår om selve spørgsmålet. Denne strid mærker historien på den måde, at hvert trin i spørgsmålets udarbejdelse har medført en vanskelighed, der drev videre til et fordybet og fornyet spørgsmål. Men det forudgående trin er på ingen måde udslettet, men tværtimod forudsat og opbevaret i det "højere" trin.

Hvad er spørgsmålet?

Den ældste og måske stadigvæk mest elementære form for spørgsmålet kan udtrykkes på flg. vis:

1. Hvad er det gode liv?

Dette spørgsmål dirigerer den gammelkendte og hos de fleste folkeslag udbredte visdomslitteratur. Mennesket skal vende sig fra sine sansers og lidenskabers indskydelser, der hele tiden lokker det på afveje, og besinde sig på det, der gør livet værd at leve.

Men så snart spørgsmålet om den sande lykke, om livet uden fortrydelse er rejst, opdages tilværelsens fælde. Vi er kommet skævt ind i tilværelsen, således at vore forventninger med nødvendighed skuffes. Man kan tænke på Kohelets "Jo mere indsigt, des mere sorg", eller på den tragiske digtning.

Et nyt spørgsmål dukker nu op, ikke for at fjerne det første, men for at fastholde dets intention, ved at tage fat om det nye problem:

2. Hvor er det usvigelige?
Dette spørgsmål ligger bag ved trangen til at forstå tilværelsens orden og grund, der på sin side skal være den uforanderlige målestok for menneskelivets normering. Denne stræben efter at forstå det usvigelige fik sit mest skelsættende udtryk i filosofiens opkomst i det gamle Grækenland. Mennesket skal forsage den svigefulde søgen efter tilfredshed og lyksalighed, for at finde hvile i sin indsigt i det uforanderlige og visse.

Denne opdagelse af Logos, af en ren moral og videnskab, medførte imidlertid modsætningen mellem ideal og virkelighed. Er åndens rige lukket for det konkrete menneske?

Det nye spørgsmål lyder:
3. Hvor er forløsning og udfrielse?
I dette spørgsmål ytrede sig den monoteistiske tendens, der udgik dels fra den profetiske religion, dels fra den filosofiske visdomslære. Det usvigelige, det i sandhed guddommelige er en forløsende magt, som mennesket skal overgive sig til. Mennesket frelses ved at blive løftet op til *det evige.*

Men så snart forløsningens spørgsmål var bevidstgjort, fordybedes selverkendelsen. Mennesket måtte erfare sig selv som en modstand mod forløsningen. Syndsbevidsthedens udarbejdelse blev til kendetegnet for en særlig jødisk-radikal sekt, kristendommen. Den rejste endnu et nyt spørgsmål:

4. Er forløsning mulig?
Netop menneskets forløsningstrang og gudsforhold forvikler det i en selvødelæggende tvang, der adskiller det fra Gud. Forløsningen må udgå fra Gud, og bestå i at Gud overtager det fortabte menneskes plads. Dette sker i menneskers egen verden, i en aktuel, afgørende *nutid.*

Men hvor den kristne løsning hersker, melder der sig en ny fare. Når menneskets frelse helt og holdent er overladt til Gud, er det truet enten af falsk sikkerhed, eller også af rædsom usikkerhed. Grunden til begge afveje, både den hovmodige frelsesbesiddelse og den fortvivlede frygt for at tabe frelsen, ligger i menneskets gudsforståelse. Både den desperate og den selvsikre påberåber sig Gud. Det er deres Gud, og ikke deres drifter eller deres fornuft, der forleder dem til deres forkerte gudsforhold. Fra Gud udgår der en anfægtelse af menneskets gudsforhold og frelsesvished. Denne fare konstaterede reformatorerne i den middelalderlige munkehellighed. Det er netop forsøget på at indrette livet totalt efter Guds vilje, der forleder mennesker enten til hovmod, eller også til fortvivlelse.

Reformationen rejste derfor et nyt spørgsmål:
5. Hvor finder vi trøst i anfægtelsen?
Det gjaldt om at finde den ydmyge frelsesvished, der er identisk med den salige selvopgivelse. Løsningen fandtes i læren om Kristus. Hans lidelse er i sin dybeste grund anfægtelse. Han forløser os ved at overtage netop det anfægtede menneskes plads. Troen på den lidende Kristus blev den eneste trøst i anfægtelsen. Det er nåden, der gør

fri, og som afslører ethvert herredømme over sjælene og samvittighederne som tyranni, også når det vil herske i Guds navn. I tillid til korset ligger gudsforholdets *fornyelse.*

Men også denne dybdeboring truedes af tvetydighed. Den ubetingede tillid til nåden kunne udnyttes til at undskylde manglende alvor og gudsbevidsthed i livsførelsen. Under påberåbelse af nåden bredte sig en mod religiøse formaninger immun udfoldelse af egeninteresser. Samvittighedens uhyre skærpelse syntes at føre til afstumpede samvittigheder, til brutaliseret hedenskab.

I denne situation måtte det afgørende spørgsmål tilspidses igen:

6. Kan nådens tid gentages?

Det var pietismen, der konstaterede, at kristendommen var truet af indre afkristning. Netop i det åndelige menneskes gudsforhold var der opstået en mulighed for at sikre sig mod Gud. Derfor prøvede pietisterne at genindføre kristendommen i kristenheden, ved at bekæmpe nådelærens udhulning. Midlet var en skærpelse af menneskets selvrefleksion, og en betoning af den personlige tilegnelse af nåden. Altafgørende for den enkelte blev det levende og nærværende indtryk af Kristi smerte for os. Denne smertes frygtelige dybde fandt man ikke i piskeslagene og naglerne, men i Kristi forladthed, i hans frygt for at lide forgæves for vore hårde hjerter. Nådens tid kan gentages, hvis mennesket i sit inderste bliver samtidigt med den under vores afvisning lidende Kristus, og føler med hans lidelse. Denne medfølelse er saligheden. Her bliver nåde til nåde *igen.*

Pietismens kristendomsforståelse blev således præget af en bestemt fordobling af begreberne.[6] Mennesket skal angre, at det har undladt at angre; det har brug for nåden, fordi det ikke har ænset nåden; Kristus lider under, at mennesker er ufølsomme over for hans lidelse; det gælder om at gøre sig den svigtende gudsbevidsthed bevidst etc.

De ovenfor opregnede seks spørgsmål er, som sagt, ikke forskellige spørgsmål. Hvert eneste af dem er snarere at forstå som en insisteren på samme spørgsmål overfor en ny, mere indtrængende og mere vidtgående udfordring. Derfor er det i grunden også samme svar, der kan gives. Eller rettere: det er svaret på det sidste spørgsmål, der er svaret på dem alle fra begyndelsen af. Den successive skærpelse af spørgsmålet er til for at udvikle den inderste hemmelighed i det svar, mennesket til alle tider har brug for.

De fremførte skærpelser af spørgsmålet om frelse kan let oversættes til frelseshistoriske hhv. kirkehistoriske epoker med hver deres repræsentant. De første tre er forudsigelser af Kristus, de sidste to ihukommelser af ham.

1. Adam – skabelsens horisont.
2. Moses – lovgivningen, ordningen.
3. Profeten – den brudte ordning og den underfulde nyoprettelse.
4. Forkynderen – Jesus, menighedens grundlæggelse.
5. Reformatoren – menighedens fornyelse i kraft af korset.
6. Omvendelsesprædikanten – menighedens renselse i kraft af korsets inderlige tilegnelse.

VI. Den korsfæstede Kristus er himmelnøglen

Brorson viser sig som den kristne lærer, han er, ved at se Kristus, og Kristus i hans lidelses nat, som svaret på spørgsmålet om det sande liv i alle dimensioner. Menneskets frelse beror pa, at det indarbejder svaret i sin eksistens.

Lad os gennemgå de anførte spørgsmål i omvendt rækkefølge, illumineret med Brorsonske tekster. Som et første belæg for, at det opstillede skema gengiver en struktur hos Brorson, kan jeg henvise til nr. 88 str. 17:

Evig nu på ny igen
Med min GUd forsonet.

I få ord resumeres de sidste fire trin i mit skema: frelsens evighed, aktualitet, fornyelse og gentagelse.

ad 6. Den inderliggørende gentagelse

Brorsons pietisme fremgår f.eks. af en skriftemåls-salme som nr. 144. Emnet er selvprøvelsen før man går til skrifte, og derefter til Herrens bord. Det bodsspejl, digteren foreholder den andægtige, sætter focus på – den overfladiske bodspraksis.

Dit skidne hiertes hykle-bod
Er løfte-riig,
Men list og sviig
Giør aldrig sagen god,
Det er at bade sig i dynd,
Og skjule kun sin synd med synd. (str. 3)

At sige hen i vær og vind
De bare ord,
Til HErrens bord
At gaae med samme sind,
Den altergang og skriftemaal
Giør hiertet haardt som steen og staal. (str. 5)

Det samme tema tages op i nr. 147, hvor det i str. 6 hedder:

Det giør de christnes skyld saa stor,
Det topper syndens maade,
Fordi man har Guds sande ord
Om JEsu død og naade,
Men giør sig dog som flint saa haard,
At ingen tale meer formaaer
Fra synden dem at raade.

Det er denne forhærdelse, der er lidelsen i Jesu lidelse. I nr. 86 betragter digteren Jesu klage over Jerusalem (Luk 19, 41ff.), og spørger om grunden til denne gråd.

Var det, fordi du kunde see
Din pinebænk, gethsemane,
Og dødens kalk iskienket...?
Ney, derfor græd min JEsus ey
Hand traadte paa sin pinsels vey
Med kæmpe-mod og længsel,
Hans død var beesk at tænke paa,
Men større var hans lyst at faae
Os frelst af evig fængsel. (str. 2)

Men sagen var, fordi hand saae,
De fleste skiønne intet paa
Hans bitre dødens vaade,
Men leve hen foruden bod,
Ja træde paa hans død og blod
Og himmel-søde naade,
Dog tænke fast i deres sind
At de skal løbe lige ind
I søde himmerige.
Den sag maa hiertet sprekke ved,
Som JEsus og paa dette sted
Ey kand for graad udsige. (str. 3)
...

Hans egen pine har hand glemt,
Men over staden hierte-klemt
I suk og graad udbryder:
O arme stene-blinde stad!
Jeg græder, men du leer kun ad
Den naade, jeg dig byder. (str. 4)

Saa græd, o sikre siel! engang
Den tiid, den tiid er alt for lang,
Du levet har saa ilde,
Lad hiertet smelte bort i vand,
At bitre taarer flyde kand
Af øyet som en kilde,
Da skal din JEsu øyne-taar
Formilde hiertets dybe saar
Og al din graad forsøde... (str. 9)

På samme måde som Jesus græder over Jerusalems manglende gråd, skal den troende græde over, at han ikke er i stand til at udtrykke sin glæde over Jesus tilstrækkeligt.

Derfor mine taare
Rinde skal saa saare,
For jeg ikke kand
Synge som jeg vilde,
Derfor øyets kilde
Øser beske vand,
Det er det
Jeg mener ret,
Om mig nogen seer at græde,
JEsus er min glæde. (146,5)

Det er denne dobbelt reflekterede gråd og glæde, der er dybden i kærlighedsspillet mellem brudgommen og bruden, den lidende Kristus og den troende sjæl. I det lille syngespil (tydeligvis formet efter datidens erotiske hyrde-kantater) "Er han borte al min Eje?" (307 i Svane-Sang) bruges Højsangens motivverden – Sulamith savner og finder til sidst sin elskede – til at udtrykke Kristuslidelsens tilegnelse. Efter at bruden har fundet brudgommen, minder han hende om den nat, da hun lod ham i stikken.

Ja, jeg vil dig ikke hindre,
  Kys, toe, saa meget som du vil.
Dog maae du dig erindre,
  Saa længe du er til,
Den Nat, jeg fuld af Dugens Taare [= duggens]
  Vel banked'; men blev uden fore.[7]

Og bruden udbryder:

Ja JEsu! min Kierligheds Taare jeg blander
  Med beskeste Lage, af Smerte i Barm.
Min Ladhed jeg ævig og ævig forbander,
  Som giorte mig denne fortvivlede Harm. (linie 29-39)

Pietismens beherskende følelser – beskæmmelse og længsel – svarer til den påviste gentagelse af den tabte lejlighed. Den aktuelle besøgelsestid består i den inderlige, skam- og længselsfulde bevidstgørelse af den forsømte besøgelsestid; gentagelsens mulighed beror på, at Kristus lidende allerede har båret denne forsømmelses smerte. Når hjertet første gang har kunnet forhærde sig over for den korsfæstede, så må det i anden omgang kunne overvindes.

ad 5. Den anfægtede Kristus

Brorson reproducerer trofast den reformatoriske korsteologi. Når mennesket helt og holdent stoler på Kristuslidelsen, bliver det et frit og nyt væsen. Men han sætter en særlig accent ved hele tiden at udhæve, hvordan denne lidelse gør indtryk på den betragtende sjæl. Den subjektive reaktion (fra den inderligste hengivelse til den forfær-

dende ligegladhed) er ingenlunde et sekundært fænomen. I Brorsons fremstilling var det Kristi hensigt med hans lidelse at ryste og bevæge mennesker; og han blev selv rystet og bevæget af menneskers reaktioner. Virkningen af Kristi liv og lidelse, fremstillet i ord og sakramente, er formidlet af individernes tilegnelse.

Kierlighed paa Korset
  Sig lod med Nagler spende,
For at faae sit Forsæt,
  Den samme Dag til Ende,
    Han vilde holdes fast,
    Til vore Lænker brast...

Tænk! i hvilken Klemme
  Din JEsus maatte sone,
Før hans Himmel-Stemme
  Fik saadan Afgrunds Tone:
    Hvi har du mig saa plat, [= totalt]
    Min Gud, min Gud, forladt? (fra 293, str. 2 og 3)

Betoningen af Jesu motiver i lidelseshistorien kommer også til udtryk i, at Brorson med særlig intensitet udmaler Gethsemanescenen. Jesu nattevagt i denne have hører med til passionen, uden at der krummes et hår på ham. Lidelsen består hér i den blotte angst og anfægtelse, der er frembragt af, at hans kærlige forsæt til at lide alt for os, hvad Guds retfærdighed kræver, afprøves på oplevelsen af Guds vrede. Brorsons beskrivelser (især nr. 29 og 289-291) kredser om denne forfærdelige og frelsende lutring af frelserens motiver, der må motivere enhver betragter til omvendelse. I Gethsemane-angsten fremtræder lidelseshistoriens "for dig givet" i fuldkommen renhed, og derfor høres det beskæmmende og bevægende "kunne du ikke våge én time med mig?" med fuldkommen intensitet. Netop i denne dybeste nat kan den ængstede sjæl finde frelse og ro. Derfor jævnfører Brorson i et billed-paradoks Paradisets og Gethsemane have.

Kommer I, som føle Heden
  Af Guds Vredes Torden-Skye!
Her er Vej at flye fra Vreden.
  I Gethsemane er Lye.
Her er Paradiis det andet,
  Røde Taare-Perlers Flod:
Purpur Sveed og Graaden blandet
  Lædsker Siæl og Marv og Blod. (289, str. 3)

Brorson kredser særligt om Luk 22,44, hvor det hedder, at Jesu sved faldt til jorden som blodsdråber. Han finder heri et udtryk for Jesu ubændige trang til at udgyde hele sit blod, for at jorden kan drikke det til soning for den uskyldige Abels blod (jvf. 1. Mose 4,10f.).

O! forhærdet hierte, see,
Denne vee
Burde dig med rette skee;
Men at du GUds vredes hede
Kand undgaae,
Derfor maa
Din JEsus svede.

Men forundre dig ihiel,
Kiere siel,
Hvordan kunde blodet vel
Giennem hele aarer bryde, [hele = uskadte]
Da der ey
Fandtes vey
Og gang at flyde.

Under er, at blodet gaaer
Uden saar;
Men min siel det saa forstaaer:
At det blod for længsels iver
Ikke vil
Bie, til
Man hul opriver.

Thi den død, hand saae der stod
Os imod
Skar ham i hans hierte-blod,
Som af iver for os brændte,
At det brast
Ud i hast
Os hielp at hente. (nr. 29, str. 8-11)

ad 4. Kærligheden søger det fortabte

Brorson gengiver den klassiske og ortodokse kristologi uafkortet. Dette fremgår klart af den lange række af hans festsalmer. Det er inkarnationens under, der synges om (se især julesalmerne). Betoningen ligger på den uudsigelige kærlighed, der var årsag til Sønnens tunge vej. Denne kærlighed stiger ned til menneskets elendighed og bærer dets last og skam, for at vække og fremkalde dets kærlige hengivelse.

Det specifikt pietistiske ligger ikke i en ombøjning af selve kristologien, men i udtryksformen. Den række af begivenheder, der konstituerer Kristus-fortællingen, fremstilles som en persons ytringer, der søger andre sjæles forståelse og svar. Gud udtrykker sit inderste, og det gør indtryk i menneskers inderste.

Hos Brorson bliver kristologien ikke opslugt af soteriologien. Menneskets frelsesvej svarer ganske vist nøje til Kristi frelservej; men mennesket går denne vej i omvendt

retning. Kristus har banet den smalle sti til himlen, fordi han hengav sig indtil døden for os. Mennesket kan frelses, når det følger dette fodspor trin for trin. Jesu lidelse er det eneste tilflugtssted for synderen, hans adgang til himlen.

Nej, dine mange
Elskovs Gange, [= kærlighedens mangfoldige søgen efter os]
  Al den Vej du kom og foer, [= fra Gud til os til Gud]
Nej, aldrig Bruden,
Dem foruden
  Setter Fod til Jord.
Den røde Bane [= den blodige korsets vej]
Hvide Fane [= opstandelsens sejr]
  Konge-Vej i Himmel-Skye [= himmelfart]
Hun altid nøje
Har for Øje,
  Hiem til Salems Bye. [= det himmelske Jerusalem]
Vis os forklart
Din Fødsels Art [= inkarnationens hemmelighed]
  Din Død, Opstandels', Himmelfart,
    Vor glædelige
    Himmel-Stige,
  Drag os, hent os snart.

Frelsesvejen er tilsvarende et paradoksalt sammenfald af vejen i fare og trængsel og til døden, på den ene side, og vejen blandt engle, med Jesus og til himlen, på den anden side (se salmen "Jeg gaaer i fare, hvor jeg gaaer" nr. 156).

ad 3. Den ene Gud er selve viljen til frelse

Hos Brorson er der ikke tale om den udglidning, som ofte er indtrådt i den moderne teologi, når den ønskede at være "kristocentrisk", nemlig at man forsøgte at rendyrke kristologien på bekostning af dens universelle, navnligt monoteistiske forudsætninger. Senere pietister stod måske i fare for en sværmerisk overvurdering af "den personlige Jesus", der blev afskærmet og isoleret i privat inderlighed, mens man ikke kerede sig om verden i almindelighed. Men hos Brorson er teologiens og derved kristologiens universalitet intakt.

For Brorsons teologi er det fundamentalt, at frelsens subjekt og ophav er den ene Gud, der er alles Gud og verdensaltets Gud. Det er denne Guds kærlighed, som udfolder sig i frelseshistorien. Brorson bruger ligesom sine ortodokse lærere det gamle trinitetsdogme, for at forankre Kristus-begivenheden i selve gudstanken.

Den store salme nr. 71 "O GUd! hvad est du meer end skiøn" er bemærkelsesværdig, ikke mindst fordi den skaber en organisk sammenhæng mellem den monoteistiske gudstanke og læren om Guds egenskaber, på den ene side, og udsagnene om Guds enhed med Kristus samt trinitetslæren, på den anden side. Det er denne sammenhæng, som ofte har været problematisk i protestantisk teologi. Hos Brorson bliver det fuld-

stændig klart, at Kristus er frelseren ene og alene fordi han udtrykker Guds eget væsen og egen vilje. Frelsens mål er tilsvarende intet andet end livet i Guds nærvær og åsyn. Måden hvorpå frelsen fuldbyrdes består i Guds selvmeddelelse og menneskets tilegnelse af denne.

Forudsætningen for denne forståelse af frelsen er monoteismens dobbeltpåstand, dels om den eneste Gud som verdens grund, enhed og sammenhæng, dels om Guds forskellighed fra verden, og dens intethed uden Guds evighed. Den pietistiske accent kan man finde i den skamfulde forundring over, at Guds tilkendegivelse i den synlige virkelighed ikke er nok for menneskets løften sig op til det evige. Men denne insisteren på en "naturlig åbenbaring" konkurrerer ikke med, men leder tværtimod frem til betragtningen af Guds kærligheds vej til mennesker i Kristus.

Men er det ey en skændig ting,
Den største part saa blind omkring
I denne verden vanker?
Man seer din skabning daglig paa,
Dog seer man, som man ikke saae,
Og gaaer i andre tanker.
Ild, vand,
Luft, sand,
Soel og stjerne,
Hver en kierne,
Hver en draabe
HErrens herlighed udraabe.

I ordet skal jeg see dig ind
Udi dit hierte-milde sind
Og store naadens rige,
Jeg seer en bundløs kierlighed,
Jo meer jeg seer, jo mindre veed
Jeg, hvad jeg meer skal sige.
Ach min
GUd, din
Overmaade
Store naade
Er saa megen,
At du derved est min egen.

ad 2. Kristus opfylder loven

Brorson fremstiller Kristus ikke blot som den, der soner vore overtrædelser, og betaler hvad vi skylder. Nok afløser han lovens krav på os, men ikke ved at sætte sig ud over loven, men ved at opfylde den. At det er Kristus, der i grunden er den gamle lovs indhold og stadfæstelse, er den bærende forudsætning for tilgivelsens forståelse.

Lovens betydning for hele frelseshistorien skildres nærmest dogmatisk i nr. 129 og

130. I overensstemmelse med den efterreformatoriske udvikling udhæves "lovens tredie brug i de genfødte". Når loven har gjort sit arbejde – for det første at sætte den universelle og ubrydelige norm, for det andet at anklage overtræderen og at drive ham til syndserkendelse –, får den sin tredie og herligste funktion, nemlig at vise vejen til himlen.

Da er loven intet andet
End en hellig himmelstie,
Ja med hiertens fryd beblandet,
Naar man gaaer kuns ret deri. (129, 12)

Syndsbevidstheden – der er afgørende for pietismens praksis – er til stadighed forankret i en universel forståelse af Gud som lovgiveren. Den pietistiske interesse indskrænker sig derfor ikke til den individuelle bodskamp, men strækker sig til hele verdens tiltagende lovløshed, der tolkes som et varsel om den nært forestående dom. Brorsons talløse henvisninger til syndflodshistorien vidner herom. Kampen for omvendelsen er samtidigt kampen for en fornyet lovopfyldelse, både individuelt og socialt, båret af Kristi stedfortrædende lydighed.

ad 1. Kristus den ny Adam

Stik imod den gængse fordom, at den kristologiske koncentration må svække skabelsens betydning, er Brorsons teologi og kristologi altid skabelsesteologi. Derom vidner ikke blot "Op! al den ting, som GUd har giort" (nr. 77), men endnu mere den hos Brorson bevarede patristiske og lutherske korrelation af Kristus og Adam. Adam – mennesket – er skabt i Guds billede. Salmerne nr. 78 og 79 skildrer menneskets oprindelige herlighed i overensstemmelse med den dogmatiske tradition. Selve menneskets væsen er således en lignelse af Sønnens væsen. Syndefaldet, der består i en perversion af ligheden med Gud ("at være som Gud") truer derfor ikke blot menneskets gudsforhold, men selve dets menneskelighed. Guds menneskevordelse i Kristus betyder aldeles ikke, at Gud og menneske blandes, men snarere, at det sande menneske optræder igen, for at muliggøre alle menneskers fornyede menneskevordelse. Frelsen er den fuldførte og fra sin modsigelse befriede skabelse. Kun syndens formørkelse kan fremkalde det falske indtryk, at det frelste menneske tager afsked med det almindelige menneskeliv. Sandheden er, at frelsens revolution gentager det sande menneskeliv, og afslører den herskende perversions falske normalitet.

Kristi lidelse består i hans guddommelige sorg over Adams fald og fordærv (se J. J. Rambachs salme over syndefaldet nr. 85). Katekesen over syndefaldet nr. 87 er samtidigt en belæring om troen på syndsforladelsen. Det er den ny Adam, der frelser os Adams børn. Refleksionen over den gamle Adams situation sker i et råb til den ny Adam.

O JEsu! see
Min skam og vee,
Guds billede er borte,
Sielen er spedalsk som snee,
Satan mig forgjorte.

Saa heel forvendt,
Forraadt og skiendt
Er sielen nu at finde,
Sort, forvildet og forbrændt
Som en dievelinde.

O JEsu! som
Til verden kom,
For os at vorde givet
Til en skat og helligdom
Og en vey til livet.

Forbarme dig
Dog over mig,
Og lad dit lys oprinde,
At mit hierte skynder sig
Gud igien at finde. (nr. 88, str. 1 og 10-12)

VII. Den pietistiske lektie

Jeg håber at have vist, at Brorsons pietisme ikke er en afvigelse fra eller ombøjning af den kristne lære, han havde overtaget, men dens gennemreflekterede og nydigtede reproduktion. Det specifikt pietistiske ligger i den særlige tilspidsning, hele den kristne lære får, når den høres og udsiges som en gendrivelse af kristendommens truende indre afkristning. Pietisternes diagnose var, at en objektivt forstået kristendom tillader subjekterne at slippe for dens alvor. Derfor greb de til undertiden ekstreme midler, for at indprente kristendommens subjektive tilegnelse. Til dette formål kunne de gribe tilbage til gamle traditioner af indlæring, billedsprog og symboldannelse. Men de benyttede sig også af den samtidige følelseskulturs former og virkemidler. Ja, i deres subjektivitetsforståelse var de en afgørende fremaddrivende faktor i Europas vordende individualitets-kultur.

Når vægten lægges på det subjektive, er en vis ensidighed givet. Som fremhævet nøjes Brorson ikke med at betone den personlige tilegnelse af læren, men han skildrer selve dens indhold i subjektive termer. Gud fremstår som en følende person, der søger forståelse. Den særligt pietistiske klang kommer af det subjektive rim, mødet mellem sjæl og sjæl.

Du længes til din JEsum hen.
Hand længes efter dig igien,
Den begge siders længsel maa
Dog vist en nær forening naae. (149, 7)

Brorsons mesterskab består i, at hans poesi formår at forbinde lærens og tankens præcision med følelsens umiddelbarhed – sjælens nøjagtighed.

Pietismens ensidighed kan meget let konstateres, og endnu lettere er det at hen-

vise til faren for overdrivelse og forløjethed, der følger med den subjektive ekstremisme. Det er klart, at pietisternes svage side var forståelsen for de sider i kristendommen, der repræsenterer et befriende, udefra kommende tilbud – ordet, sakramenterne, menighedens fællesskab –, der er gyldigt og virksomt før subjektets tilegnelse kommer til, og efter at subjekternes svaghed har givet op. Pietismen har derfor sine blinde pletter i reformationens forståelse.

En anden ensidighed er pietismens underbelysning af de problemer, som den samtidige rationalisme med sin egen ensidighed betonede: en almengyldig moral, menneskerettigheder, samfundets reform/kristendomsforståelsens gennemarbejdelse i lyset af videnskabernes udvikling, autoritetens begrundelse ud fra personens frihed etc.

Men disse ensidigheder og mangler ændrer ikke det mindste i, at pietismens fremstød var et uundværligt forsøg i kristendommens fortsatte oversættelsesproces. Det er netop den klassiske pietisme, der kan lære os en lektie, mens de moderne former for vækkelse har deres afgørende svaghed i en mangel på teologisk refleksion.

Noter

1. Brorson og hans ligesindede støder hos deres samtidige ortodokse, men også mere rationalistisk prægede kolleger på kætteribebrejdelsen, og beskyldes ofte for farisæisk gerningsretfærdighed og for munkehellighed. I det hele taget var "pietist" oprindeligt et skældsord, der betød omtrent det samme som entusiast, sværmer, skinhellig. Jvf. f.eks. nr. 25, 3:

   Vil nogen pege paa
   Den rette snevre stie,
   Det aldrig høres maa,
   Men kaldes kætterie.

2. Man må holde sig det alt for lidt kendte faktum for øje, at lutherdommen i tiden mellem 1580 og 1880 kun selektivt, og med stærke forbehold, har påberåbt sig Luther.
3. Kirchliche Dogmatik bind I/1, s. 33.
4. Pietismens store appel i datiden medførte så i anden omgang, at mange sværmeriske, mystiske, spiritualistiske, hæretiske og revolutionære tendenser kunne få deres afsæt i denne bevægelse. Men pietismens opståen og væsen kan ikke forklares ud fra sådanne tendenser.
5. Dette vers kunne stå hos mange pietistiske poeter. Tilfældigvis er det fra Grundtvigs pietistisk influerede periode. Det står i salmen "O søde Jesu! bøi mit Sind" (1810), Værker i Udvalg, udg. v. Georg Christensen og Hal Koch, bd. 9, 1946, s. 3.
6. Når Kierkegaard senere talte om "åndsforholdets fordoblelse", er det et vidnesbyrd om hans forankring i pietismens problemstilling, på samme måde som hans tale om "gentagelsen" og om "kristendommens indførelse i kristenheden". Samme struktur har hans pinagtige refleksioner over "at henfly til nåden også i forhold til nåden" etc.
7. Brorson lader den erotiske scene Højsangen 5,2ff. og Gethsemane-scenen smelte sammen til en tekst. Nattens dugdråber på den længselsfuldt ventende brudgom skues sammen med Jesu blodige sved i Gethsemane. Bruden, der ikke åbner lugen, gør det samme som de sovende, svigtende disciple.

STEFFEN ARNDAL

H.A. Brorson. Pietisten og digteren

Markeringen af trehundred-året for en digters fødsel sker som regel i bevidstheden om hans urokkelige position indenfor et lands litteratur. Det gælder ikke mindst for en salmedigters vedkommende. Trehundred-årsdagen vil give anledning til at fejre en af menighedens store, en digter hvis salmer har overlevet generationers skiftende smag og i kraft af deres slidstyrke er blevet en del af menighedens umistelige salmeskat. I forbindelse med Brorsons trehundredårs fødselsdag d. 20 juni i år kan dette imidlertid kun siges at have delvis gyldighed.

Traditionelt står Brorson mellem Kingo og Grundtvig som en af den danske salmedigtnings tre store. Dette skyldes ikke mindst, at de religiøse lægmandsbevægelser i det 19. århundrede tog Brorsons næsten glemte salmer til sig som udtryk for deres personlige trosliv. De mange melodier, der er overleverede, vidner om den folkelige Brorsonsangs store bredde. Det gælder først og fremmest i Norge. Her fik Hans Nielsen Hauges *De sande kristnes udvalgte Psalmebog* (1799) stor betydning for udbredelsen af Brorsons salmer. I Danmark bevidnes den folkelige Brorsonsang af en udgave af *Troens Rare Klenodie* fra 1834, der var "bekostet af nogle christelige Venner i Fyen og Jylland". Senere i århundredet var det især Indre Mission, der anvendte Brorsons salmer. Vilhelm Beck betegnede ham som "Indre-Missions Psalmedigter".[1] Han ytrede imidlertid samtidig en bekymring for, at Brorsons salmer hos ungdommen skulle blive fortrængt af de mange nye, populære salmer, der kom frem, hvormed han vel har tænkt på den angelsaksiske vækkelsessang. Selvom Brorsons salmer på dette tidspunkt havde opnået en fast position i de officielle salmebøger, var de altså allerede ved at miste lidt af deres folkelige yndest.

Den nyligt gennemførte undersøgelse af salmebrugen i danske menigheder[2] viser, at denne udvikling siden er fortsat støt og roligt. Tilsyneladende er det kun "Op! al den ting, som GUd har giort", der kommer op på siden af salmeundersøgelsens store hits. Andre kendte Brorsonsalmer som "Den yndigste rose er funden" og "Her vil ties, her vil bies" er fortrængt til anden række, og de i mindre grad billedrige og poetiske salmer synes kun at anvendes sporadisk. Dette skyldes uden tvivl, at mange præster i deres salmevalg går uden om Brorsons salmer. Man føler sig usikker overfor hans teologiske ståsted og fromhed, undgår den megen tale om synd og selvopgivelse og ønsker ikke at præsentere menighederne for en religiøs intensitet, der kunne få mere eller mindre kirkefremmede mennesker til at krumme tæer.

Dette forhold vækker ikke mindst eftertanke i lyset af bestræbelserne for at sammensætte en ny dansk salmebog. Salmebogskommissionen står overfor det paradoksproblem, at en af menighedens store salmedigtere, hvis salmer har umiskendelige kvaliteter i nogen grad savner popularitet. Brorson anerkendes som en af salmebogens største digtere, men hans salmer er i et vist omfang gået af brug. Han dyrkes mest af særligt interesserede, af mennesker, der har rod i et vakt millieu eller af personlige grunde føler sig tiltalt af salmernes inderlighed. Dem er der ganske vist mange af, men en bredere Brorsoninteresse kan der ikke tales om. Dette er mærkeligt, for så vidt som

det nyreligiøse klima, der breder sig i den danske befolkning, kunne skabe forventning om en større modtagelighed for Brorsons pietistiske erfaringsreligiøsitet og salmernes til mystik grænsende inderlighed.

Trods al respekt for Brorson som et stort navn i salmebogen og i dansk litteratur er holdningen til hans salmer præget af forbehold. Der er for det første de teologiske forbehold. Er Brorson med sit pietistiske omvendelseskrav ikke i betænkelig nærhed af en synergisme, der gør nåden betinget af en menneskelig præstation? Og Brorsons fromhed; er den ikke udtryk for, at menneskelige følelser og moral erstatter Kristi ånd? Og endelig salmernes digteriske kvalitet; er deres erotisk tonede følsomhed ikke i virkeligheden sødladen og vammel og uantagelig for moderne mennesker?

Den pietisme, der præger Brorsons salmer, har imidlertid altid været kontroversiel. De religiøse lægmandsbevægelser kunne goutere den; de sang klenodiesalmerne efter originaludgaven. De officielle salmebøgers udgaver af Brorsons salmer søgte derimod gennem forkortelser og omskrivninger at nedtone det pietistiske præg. Det gjaldt især det inderlige forhold til Jesus og det erotiske billedsprog, men i mindst lige så høj grad også de mange stærke og karske udtryk for synd og fortabelsesangst. Det poetiske derimod, der svarede til dannede menneskers smag, blev stående og medvirkede til at skabe det stereotype billede af Brorson som den spagfærdige og fintfølende poet.

Denne tendens styrkedes af det hymnologiske arbejde med Brorsons forfatterskab. Den danske Brorsonforskning præges næsten uden undtagelser af en gennemgående afstandtagen fra salmernes pietistiske præg. Deres missionerende tendens affærdiges som religiøs propaganda og de mange påståede smagløsheder, der falder nutidens læsere for brystet, bortforklares som tidstypiske afsporinger, der skyldes indflydelse fra tysk pietisme. Der er tale om en fremmed påvirkning, der heldigvis ikke formår at skjule Brorsons sande originalitet som dansk salmedigter.

Allerede A.D. Jørgensens biografi fra 1887 fremhæver under indtryk af modsætningsforholdet mellem Danmark og Tyskland omkring det sønderjyske spørgsmål Brorsons danskhed på bekostning af den tyske pietistiske tendensdigtning, der snarere skulle have skadet end gavnet ham som digter.[3] Istedet berømmes Brorsons "jævne danske Tankegang" og "enfoldige Fromhed".[4] Disse træk fremhæves også af skolede litteraturhistorikere som Hans Brix og Vilhelm Andersen. Trods forståelse for Jesuserotikkens særegne karakter kritiserer Brix, hvad han kalder "det oversøde" og "plumrede",[5] og fremhæver istedet den "enfoldige Kraft", som Brorson ejer, "hvor Paavirkningen fra tysk pietisme træder tilbage".[6] Vilhelm Andersen finder i Brorsons salmer en åndeligt opfattet elskovslyrik i traditionen fra Højsangen i Det Gamle Testamente. Han kritiserer imidlertid den i forhold til Kingo "sødere Tone", der betegnes som "vammel".[7] Den skyldes et islæt af tysk pietisme, der især kommer frem i oversættelserne. Heroverfor fremhæves Brorsons egne, originale salmer, der "lyser (...) af Oplevelsens Friskhed".[8]

Betoningen af Brorsons jævne danskhed og enfoldige inderlighed på bekostning af det pietistiske er et gennemgående træk i Brorsonreceptionen i Danmark. En beslægtet tendens kommer til udtryk i de behandlinger, der helt ser bort fra salmernes religiøse indhold og i stedet hefter sig ved deres æstetiske og formelle kvaliteter. Denne ensidighed er særligt fremtrædende hos Georg Brandes. Han "ser rent kunstnerisk på Brorson" og fremhæver hans virtuose evne til at udnytte versets rytmiske og klanglige vir-

kemidler.[9] Det er æsteten og ordkunstneren Brorson, der her træder os imøde. Brix er inde på noget lignende, når han fremhæver Brorsons betydning for opdyrkningen af det kunstnerisk forfinede, lyriske udtryk på dansk.[10] Idag synes denne opfattelse at være herskende i litterært interesserede kredse. En aktuel lyriker som Bo Green Jensen taler som "den læser der faktisk intet forhold har til den gejstlige tradition overhovedet".[11] Han finder Brorson "ulidelig at læse eller lytte til, når han vil sælge sin tro som en anden frelserprædikant".[12] Bo Green Jensen vil hellere lytte til "den blide, lavmælte, ydmyge Brorson",[13] hvis rosenbilleder og højsangssymbolik "lever idag i kraft af deres sproglige virtuositet".[14]

Det er Brorsonreceptionens konsekvente nedtoning af salmernes pietistiske vækkelsesfromhed, der har skabt billedet af ham som den jævne og enfoldige salmist, den religiøse inderligheds forfinede poet og den blide æstet og klangvirtuos. Dette Brorsonbillede nærmer sig i betænkelig grad det banale og kitschagtige. Hvis man isolerer digteren Brorson fra pietisten og reducerer ham til en fintfølende poet, ender man uvægerligt i en stereotyp opfattelse, der hindrer en forståelse af hans egenart som salmedigter og forringer hans gennemslagskraft i menigheden. En fornyet beskæftigelse med Brorsons salmer må derfor tage forholdet mellem hans pietistiske vækkelsesfromhed og hans digtning op igen og søge at skabe sammenhæng mellem salmernes teologiske, fromhedspsykologiske og æstetiske aspekter.

Det centrale punkt i den pietistiske vækkelsesfromhed er omvendelsen eller genfødslen. I sit *Vita* tidsfæster Brorson sin egen genfødsel til tiden som huslærer i Løgumkloster:

> Ved den tiid begyndte hand at faae Meere Indsigt i den sande Christendoms beskaffenhed, under adskillige fristelser, i uophørlige bønner og aandelige betragtninger at smage Evangelii Sødhed.[15]

Brorson stammede fra en familie af præster, han var vokset op i et fromt præstehjem, og han havde sammen med sine to brødre læst teologi ved universitetet i København. Alligevel fordømmer han indirekte sin hidtidige kristendom som falsk. Først efter at han uden eksamen var vendt hjem til Sønderjylland og i Løgumkloster kom i forbindelse med den vestslesvigske vækkelse, opnår han efterhånden indsigt i "den sande Christendoms beskaffenhed". Der er her ikke er tale om en rent intellektuel indsigt men om en dybtgående ændring af personligheden, en udviklingsproces, der omfatter "adskillige fristelser", "uophørlige bønner og åndelige betragtninger". "Den sande Christendoms" sandhed beror netop på, at den er tilegnet gennem en personligt gennemlevet bodskamp i modsætning til den falske kristendoms intellektuelle begrebsapparat og overfladiske vaneforestillinger. En sådan "sand" kristendom giver sig derfor også udslag i personlige erfaringer af "at smage Evangelii Sødhed", en næsten sanselig oplevelse af nåden og frelsens virkelighed.

Det er klart, at denne omvendelse må have haft afgørende betydning for Brorsons salmedigtning. I sit *Vita* betegner han da også omvendelsen som den "kilde" hvoraf "hans bekiændte Psalmebog, kaldet Troens Rare Klenodie har haft sit udspring til mange Siæles opvæckelse og vederqvægelse".[16] Løgumkloster lå i et tosproget område, og Brorson

kom her i kontakt med den tyske pietistiske vækkelsessang, først og fremmest med Freylinghausens *Geist-reiches Gesang-Buch*, og med de første danske oversættelser, der samledes af Enevold Ewald. Han må her selv være begyndt at skabe de oversættelser og egne salmer, der senere udkom i de kendte Tønderhefter[17] og 1739, efter at han var blevet domprovst i Ribe, blev udgivet samlet som *Troens Rare Klenodie*. Denne salmebog blev den danske pietismes vigtigste vækkelsesskrift, der fra først til sidst sigter mod det enkelte menneskes omvendelse fra vanekristendommens overfladiske sikkerhed til den personligt tilkæmpede tros sandhed. Omvendelsen får dermed afgørende betydning for salmernes virkelighedsopfattelse og sprog, som jeg nu vil gå nærmere ind på

Siden antikken og langt op i det 20. århundrede, ja i vid udstrækning lige til idag har den kristne virkelighedsopfattelse været præget af en gennemgående dualisme. På Brorsons tid opfattede man virkeligheden som opdelt i to, den synlige verden med dens konkrete genstande og den usynlige verden med dens åndelige fænomener. Den samme dualisme gik igen i opfattelsen af mennesket, idet det med sin materielle krop tilhørte den synlige verden, medens det med sin immaterielle sjæl var en del af den usynlige, åndelig side af virkeligheden. I modsætning til en senere tids materialistiske virkelighedsopfattelse var menneskets bevidsthedsliv altså ikke en afspejling af den konkrete virkelighed men indgik i en metafysisk virkelighedsdimension, der var struktureret af religiøse forestillinger og i det store og hele administreredes af kirken.

Hvis det enkelte menneske overholdt gældende moralnormer og passede sin kirkegang, kunne det dermed gå ud fra, at alt var i orden, hvad den åndelige side af tilværelsen angik. Det behøvede ikke at bekymre sig om sin sjæls frelse men kunne i naiv optimisme slå sig til tåls med intellektuelt tilegnede trossandheder og overleverede religiøse forestillinger. Op igennem det 17. århundrede forstærkedes derfor de stemmer, der beklagede det religiøse livs hensygnen og søgte at vække menneskene op til alvorlig bod. Bodsfromheden og senere i århundredet den bodsindividualisme, der i Danmark især repræsenteres af Kingo, søgte at fordybe det religiøse liv og vække det enkelte menneske til personlig syndserkendelse. Det er denne tendens, som pietismen fortsatte og forstærkede med sit krav om en personligt gennemlevet omvendelse og genfødsel.

Brorsons salmer præges derfor af vedholdende angreb på vanekristendommens optimistiske frelsesvished. Igen og igen advares der mod "sikkerhedens falske roe" (Kl. 16,9), ofte med en henvisning til verdens nært forestående undergang:

O menniske, som troer og veed,
At verden snart skal brænde,
Skal den fordømte sikkerhed
Dog ey engang faae ende? (Kl. 259,1).

Brorson opfatter sikkerheden som en tilstand af bevidstløshed eller søvn. Han taler om "sikkerhedens taage" (Kl. 213,13), om "trygheds blund" (Kl. 256,1) og om "trygheds nat og syndig slum" (Kl. 3,2, Koitsch). De sikre er pæne mennesker, der hviler trygt i forvisningen om, at de er normale, og at deres virkelighed er intakt. De behøver derfor ikke at bekymre sig om den åndelige virkelighedsdimension, men kan rette hele deres opmærksomhed mod den synlige verden og dens forhold.

Denne vendthed mod verden er et resultat af syndefaldet. Lige siden Adam vendte sig bort fra Gud, har menneskene været ensidigt optaget af den synlige virkelighed. De har – også selvom de går i kirke og deler overleverede religiøse forestillinger – egentlig glemt Gud og spørgsmålet om deres sjæls frelse. Syndefaldet er for Brorson af bevidsthedsmæssig natur. Synden består først og fremmest i, at menneskene i deres opslugthed af den synlige verden har fortrængt den åndelige virkelighedsdimension og erstattet den med overfladisk vanekristendom. Den usynlige verden sorterer under kirken, og almindelige mennesker lever i tryg forvisning om, at den synlige normalvirkelighed er intakt og stabil. De har lukket sig inde i den synlige virkelighed og er opslugt af "verdens lyst"[18] og af "kødets lyst"[19] der ofte sammenfattes som "syndens lyst",[20] ikke fordi lystfølelse i sig selv er syndig, men fordi den er udtryk for en vendthed til verden, der betyder, at det åndelige liv, den levende sammenhæng med Gud, er erstattet af den åndelige død.

Den åndelige død og syndens lyst er baggrunden for en hel dimension i Brorsons sprogbrug, der er blevet grundigt fortrængt ikke blot i salmebøgernes udgaver af hans salmer men også i Brorsonforskningens ensidige billede af ham som den sarte lyriker. Brorson er ikke kun rosens digter. Han er også dødens, forrådnelsens og stankens digter. Ved siden af de fintfølende poetiske udtryk findes der i *Troens Rare Klenodie* et omfattende kompleks af betydningssammenhænge omkring død, forrådnelse, stank, gift og sygdom. Det drejer sig her ikke blot om en videreførelse af barokkens vanitasmotivik med dens betoning af kroppens forgængelighed. Forrådnelse og stank er hos Brorson udtryk for syndens korrumpering af menneskelivet. Brorson adskiller sig fra den nutidige kunsts anvendelse af forrådnelsestemaet – jeg tænker bl.a. på de rådnende svinekroppe i Esbjerg Kunstmuseum – idet han på ingen måde tillægger forrådnelsen nogen form for skønhed. For ham er det netop hæsligheden, forfaldets frastødende og chokerende virkning, der er det afgørende.

Den åndelige død betyder, at et menneske, der tilsyneladende lever i bedste velgående, egentlig er dødt, "Der stinkede din siel, der lå hun i sin grav" (Kl. 217,5, Koitsch).[21] Et liv uden Jesus kaldes "idel død, En stank af raadne bene" (Kl. 151,1, Gerhardt). Menneskesindet sammenlignes med "en ond og raadden brønd", hvor "det fule vand sig sanker" (141,3, Gerhardt). Stanken virker i overensstemmelse med datidens lægevidenskab sygdomsoverførende; den udbreder synden til flere og flere mennesker. Sikkerheden betegnes således som en "stank og pest, der snart alverden dræber" (100,9, Laurenti), og smst. tales om synden som stank. Syndens forgiftning af menneskesindet omfatter især sexualiteten. I en Salme om ægteskabet hedder det:

> Syndens lyst maae intet stifte,
> Dette søde bliver suurt,
> Sig at gifte kan forgifte
> Ægteskabets helbreds urt. (Kl. 79,13).

Det er på denne baggrund klart, at det menes bogstaveligt, når der i "Den yndigste rose er funden" tales om "giftige lyster" (str. 10) om "vor vekstes fordervede grøde" (str. 4) og om, at "vi alle i synden bortdøde" (str. 2).

Med særlig styrke kommer betydningskomplekset omkring død, forrådnelse og stank m.v. til udtryk i Brorsons kendte salme om genfødslen, "Guds igienfødde, nye, levende siele" (Kl. 107), vel at mærke i de afsnit, der er udeladt i *Den danske Salmebog* (nr. 464). Det er væsentligt, at genfødselsforløbet tager sin begyndelse med en bevidsthedsmæssig ændring. Gud lader sjælen "ved aanden i ordet fornemme Frelserens levende-giørende stemme" (str. 3). Det menneske, der hidtil har levet i sikkerhedens søvn, får pludselig en fornemmelse af den åndelige verdens virkelighed og muligheden for et andet og anderledes liv. Dermed bliver det imidlertid i første række opmærksom på sin egen tilstand:

Ach! hvad vi bleve da selsom til mode,
Nu vi ret kiendte fordervelsens stand,
Da vi tilforne ey andet forstode,
End at os feylede ikke et grand,
Stinkede i vor begierligheds grave,
Da vi formeente dog livet at have. (Str. 4).

Stærkere kan det ikke siges. Den sjæl, der er vendt i begær mod den synlige verden sammenlignes med et stinkende lig i graven. Erkendelsen af "fordervelsens Stand" er en erkendelse af, at den forrådnelsesproces, der rammer kroppen efter døden, allerede har taget sin begyndelse, at mennesket er i færd med at rådne op indefra. "Frelserens levendegiørende stemme" vækker sjælen til bevidsthed om de biologiske processer, der behersker menneskets tilværelse, og til en chockerende oplevelse af at være undergivet den korporlige døds uundgåelige virkelighed. Brorsons opfattelse af døden kan dermed sidestilles med fremstillingen af de biologiske processer i moderne digtning, eksempelvis hos den unge Brecht eller hos Gottfried Benn. Brecht beskæftiger sig i sin *Hauspostille* indgående med forrådnelsen,[22] og Benn sammenligner i "Verlorenes Ich" stjernerne med indvoldene i en kæmpemæssig mave.[23] I lighed hermed taler Brorson et sted[24] om, at den døde krop lægges "i jordens vom". Dødens nedbrydning af kroppen ses som en fordøjelsesproces, der finder sin konsekvente videreførelse i helvede.

Den selverkendelsesproces, der udgør genfødselsprocessens første fase, skal altså føres så konsekvent igennem, at mennesket erkender, at det er fordømt, redningsløst overgivet til den biologiske død. Først da kan det vende sig til korset, "Maatte jo hiertet sin jammer dog kiende, førend hun vilde til korset sig vende" (Str. 6). Som i Brorsons beskrivelse af sin egen genfødsel er der ikke tale om et pludseligt omslag til urokkelig frelsesvished men om en smertelig udvikling. Dette hindrer ikke, at troens første spæde livstegn opleves som et gennembrud til et nyt liv, en ny fødsel, der er ensbetydende med, at det åndelige liv er vakt til live:

Da brød hun ud, som af fødselens smerte,
Det af Gud skabte nye levende hierte. (Str. 7).
Troen begyndte, den rygende tave,
Hiertets forborgene menniskes siel. (Str. 8).

Først nu har mennesket egentlig en sjæl, der, efterhånden som den begyndende svage tro vokser sig stærk, udvikles til det "himmelske sind", der indplantes af Gud (str. 9). Hermed menes et sind, der ikke er vendt i begær mod den synlige verden men mod Gud. Genfødslen betyder, at en helt ny virkelighedsdimension åbner sig for den genfødte, den usynlige verden, det åndelige liv, der trods sin oversanselige karakter kan anes og fornemmes i sjælen.

I kontrast til dødens forrådnelse og stank anvender Brorson her et betydningskompleks omkring liv, vækst og duft. Vellugtende urter opfattedes på Brorsons tid som et lægende middel, idet duften mentes at kunne rense luften og dermed fordrive stank og sygdom. I "Den yndigste rose er funden" kan Kristusrosens duft således trænge ind i sjælene og "rense og ganske forsøde, vor vekstes fordervede grøde" (str. 4). Den kan døde "de giftige lyster" og "korset så liflig forsøde(r)" (str. 10), dvs. udrense de negative følelser, som modgang og lidelse giver anledning til. Det i synden bortdøende liv forvandles til ren og sund åndelig vækst, der giver sig udslag i, at Guds kirke nu kan bære "yndige frugter" (str. 5).

Forestillingen om duft som et udtryk for nådens rensende virkning har nytestamentlig baggrund i 2. Kor. 2,14-15, der taler om kundskaben om Kristus som en liflig duft. Rosenduftens flygtige karakter bliver således et udtryk for den oversanselige spiritualitet, der kendetegner menneskets oplevelse af at sanse og fornemme den åndelige virkelighedsdimensions åbning.

Noget lignende gælder begrebet sødhed, som Brorson anvender med baggrund i 1. Kor. 5, 6-8. Paulus opfordrer her menigheden til at holde påske "ikke i ondskabs og skalkheds surdej men i renheds og sandheds søde dej", som det hedder i ældre bibeloversættelser. Han hentyder hermed til israelliternes flugt fra Ægypten, hvor de fik befaling til at spise usyret brød, der siden har været en bestanddel af det jødiske påskemåltid. Det brød, der spistes ved Jesu sidste måltid med apostlene, det påskemåltid, hvor nadveren indstiftedes, var altså usyret. At nadverbrødet siden betegnes som sødt er dermed et udtryk for nådens og syndstilgivelsens rensende virkning. Sødhed knyttes sammen med renhed (jf. sødmælk) og sandhed i modsætning til den surhed, der optræder, når f.eks. madvarer bliver sure, fordærves og bliver uspiselige. Med nydelsen af nadverbrødet trænger Jesu nåde ind i det af synden fordærvede menneskesind, og tilgivelsen opleves som en befrielse og afklaring, der direkte kan fornemmes i sindet:

> Tag denne spise, den er sød,
> Mit legeme i dette brød,
> Her kand dit hierte smage, at
> Din synd er ganske dig forladt. (Kl. 149,10).

Herudfra falder der også lys over "Den yndigste rose er funden", hvor det om Kristusrosen hedder, "Din sødhed jeg finder (ty. empfinden = føle) og smager", selvom der her vel primært tænkes på et duftindtryk. Ligesom duften har også smagsindtryk en diffus og uhåndgribelig karakter, der egner sig til at beskrive de psykiske udslag, anelser og fornemmelser, som en umiddelbar kontakt med den åndelige virkelighedsdimension kan medføre.

Denne kontakt er især knyttet til Jesusskikkelsen. Det betyder, at Brorsons sensualisme ofte får en erotisk karakter og forbindes med et erotisk vokabular, favne, kysse osv. Netop anvendelsen af begrebet sødhed i denne forbindelse viser imidlertid, at der er tale om en spiritualiseret sexualitet af åndelig natur. I modsætning til den af synden fordærvede lyst er den åndelige erotik ren og klar som Adams og Evas følelser for hinanden i Paradisets have:

Her var ingen syndig brynde,
Som det plejer nu at gaae,
Men GUds kærlighed og ynde
Begge ud af øyne saae. (Kl. 79,5).

At Adam og Eva stilles op som forbillede for ægteskabet betyder, at sexualiteten og den dertil knyttede uundgåelige lystfølelse har sin af skaberen indstiftede funktion i forbindelse med forplantningen og det ægteskabelige samliv. Brorson har forestillet sig i hvert fald muligheden for en genfødt sexualitet, der ikke er opslugt af kødelige lyster men åbner sig for et vågent nærvær og et emotionelt løft, der udfolder sig i den åndelige virkelighedsdimension.

Modsætningen mellem død, fordærvelse og stank på den ene side og liv, vækst og sødhed på den anden får således betydning for Brorsons fremstilling af rumdimensionen. Syndens lyst fører gennem sin bundethed til de biologiske processer indad og nedad. Den ender ved døden i "jordens vom" og til sidst i helvede. De ved genfødslen lutrede sanser er derimod rettet udad mod den synlige verdens grænser, som overskrides i erfaringen af et oversanseligt rum, universets uendelighed, der omgiver den synlige verden på alle sider. Der er her ikke tale om en uendelig tomhed, hvor mennesket forsvinder i det store intet, men om en tomhed, der fyldes af Guds uendelige nærvær. I "Op, al den ting, som GUd har giort" (Kl. 77) anes dette nærvær som Guds skabermagt bag den synlige verdens mangfoldighed af fænomener. I en ejendommelig salme om Jesu genkomst ("O menniske, som troer og veed", Kl. 259) bruger Brorson himmelhvælvingens sammenstyrtning som et udtryk for den åndelige verdens uigenkaldelige indbrud i den synlige virkelighed. Smukkest kommer verdensrummets uendelige nærvær til udtryk i salmen "O! hvilken ære" (Kl. 229). Med en hentydning til Ef. 3,18 hedder det her:

Som paa hans himle,
Der verdens grund har sat,
Stiernerne vrimle
Imod den mørke nat,
Saaledes brænder
Min JEsu kierlighed,
Hvor jeg mig vender,
Og tænker op og ned,
Og mig omspender
Som himlen selv saa breed. (Str. 8).

Den usynlige verden oplevet som et kosmisk rum af åndelig natur, en bevidsthed, der omgiver den enkelte menneskesjæl med altomfattende kærlighed og fyldes af de himmelske hærskarers jubel, spiller en afgørende rolle i Brorsons *Svane-Sang*. Det er tydeligt, at det store udadrettede perspektiv, forsøget på at skue ind i den usynlige verden, der allerede gør sig gældende i *Troens Rare Klenodie*, spiller end endnu større rolle her. Brorson skuer visionært Lammet på "Zions Bierge-Top" og "En Flok så hviid som Snee" vrimle omkring dets trone (Sv. 302,1). Han ser "Lammets klare Brude-Skare" i paradis (Sv. 345,4), og han ser "Den store hvide Flok" "som tusind Bierge fuld af Snee" (Sv. 352,1).

Også roserne og deres duft optræder. I "Naar mit Øje, Træt af Møje" (Sv. 345) står den berømte strofe:

Ja jeg skuer
Dine Druer,
Paradiis! den Livets Frugt.
Dine søde
Roser møde
Mig nu alt med deres Lugt;
Giver Tidens Aande-Drag
Ævighedens Luft og Smag. (Str. 3).

Rosenduftens oversanselige flygtighed og renhed skal også her ses på baggrund af syndens lyst og dens forrådnelse og stank. Dette aspekt spiller ganske vist næsten ingen rolle i *Svane-Sang*. Denne postumt udgivne samling (1765) indeholder digte af privatopbyggelig karakter fra Brorsons sidste leveår. I modsætning til *Troens Rare Klenodie* er det derfor ikke omvendelsen, der står i centrum, men kampen for at fastholde den svage og anfægtede tro i den sidste korte tid, inden døden eller Jesu genkomst gør en ende på jordelivets trængsler.

Dette udadrettede eskatologiske perspektiv modsvares i *Svane-Sang* af en indadrettet bevægelse, hvor digteren i intim dialog med Jesus søger trøst for sit anfægtede sind, f.eks. i "Samtale mellem JEsum og Siælen" (Sv. 310) og "Her vil ties, her vil bies" (Sv. 327). Det er først og fremmest i disse digte, at Brorsons anvendelse af komplicerede arie- og duetformer kombineret med højsangsmotiver og en virtuos beherskelse af sprogets klanglige substans når et kunstnerisk højdepunkt. Det er da også disse digte, der har dannet grundlaget for Brorsons senere berømmelse og har medvirket til opfattelsen af ham som den blide klangæstet.

Som det vil være fremgået, er det imidlertid en uhistorisk forenkling at indsnævre Brorsonopfattelsen til de aspekter, der imødekommer dannede og litterært skolede menneskers smag. Brorsons pietisme er ikke blot en overfladisk bundethed af tidstypiske udtryksformer. Den er det centrale både i *Troens Rare Klenodie* og i *Svane-Sang*. Man kan ikke adskille pietisten fra digteren. I Brorsons salmedigtning er de teologiske, fromhedspsykologiske og æstetiske aspekter uløseligt forbundet med hinanden. Som pietismen i øvrigt fører han Luthers modsætning mellem synd og nåde konsekvent og radikalt igennem. For Brorson er synden ikke noget teoretisk, men et vilkår for tilvæ-

relsen, som han og andre pietister i bodskampen erfarede som en uomgængelig virkelighed, som kan erfares konkret og sanseligt. Først hermed er baggrunden tilstede for den anden side af sagen, oplevelsen af nådens befrielse. Hvis Brorson ikke havde erfaret og beskrevet synden og fortabelsen, ville han ikke have haft digterisk udtryk for nådens og frelsens virkelighed. Det ene kan ikke tænkes uden det andet. Når Brorsons emotionalitet forekommer moderne mennesker sødladen og vammel, skyldes det, at den er løsrevet fra sin dialektiske modsætning, syndens fordærvelse af menneskelivet. Det er først på denne baggrund, at de følelsesmæssige og erotiske aspekter af Brorsons billedsprog erkendes i deres rene og oversanselige spiritualitet. Det er begge aspekter i forening, der giver Brorsons sprog dets uforlignelige intensitet og udgør grundlaget for hans position som en af *Den Danske Salmebogs* og den danske litteraturs betydeligste digtere.

Noter

1. *Brorsons Psalmer i Udvalg* (...) Med et Forord af Pastor Vilh. Beck, 1895.
2. Hymnologiske Meddelelser 1993/4.
3. A.D. Jørgensen, *Hans Adolph Brorson*, 1887, s. 23.
4. Smst. s. 36.
5. Hans Brix, *Tonen fra Himlen. Billeder af den kristelige Lyrik*, 1912 s. 134.
6. Smst. s. 142.
7. *Illustreret dansk Litteraturhistorie* I - IV ved Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen, 1929 ff., bd. I s. 232 og 240.
8. Smst. s. 235.
9. Georg Brandes, *Samlede skrifter* XII, 1902 s. 239.
10. Anf. skr. s. 131.
11. Bo Green Jensen, Den sagte Bevægelses liflige Vind. Om Brorsons rosenbilleder og højsangssymbolik, i: *Fra Nexø til Saxo*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1986, s. 125.
12. Smst. s. 128.
13. Smst. s. 129.
14. Smst. s. 132.
15. H.A. Brorson, *Samlede Skrifter* I-III, udgivet af DSL 1951, 1953 og 1956 (BSS) bd. III s. 245.
16. Smst.
17. Det første kom 1732. Brorson var da "Dansk og 3die Præst" i Tønder og inspireredes til udgivelsen af hefterne af *Vollständiges Gesang-Buch* (Tøndersalmebogen), der udkom 1731.
18. F.eks. Kl. 165,12.
19. F.eks. Kl. 5,4.
20. F.eks. Kl. 129,8 og 164,5.
21. Forlægget lyder "in solcher häßlichkeit, lag deine seele tod.
22. Bertolt Brecht, *Hauspostille*, Berlin 1977, f.eks. "Vom ertrunkenen Mädchen" s. 131.
23. Gottfried Benn, *Gesammelte Werke*, hrsg. v. Dieter Wellershoff, Wiesbaden 1960, Bd. III, s. 215.
24. Kl. 51,11 (Rist).

JØRGEN ELBEK

Brorsons jul og påske

Med til min børnelærdom hører at ligesom Kingo er påskens salmedigter og Grundtvig pinsens, således er Brorson julens. Lægger vi kirkeårets højtider på række og tager vi de tilsvarende punkter af frelseshistorien lige så kronologisk, ser det ud som om Grundtvig var den der nåede længst, derefter følger Ths. Kingo og sidst kommer Brorson som faktisk ikke rørte sig af stedet. Som det ser ud, forholder det sig efter min mening i hovedsagen også, og mit ærinde idag er prøve på at forklare hvorfor og hvordan.

Nu vil man straks indvende at vel har Brorson skrevet de berømte *Nogle Jule-Psalmer* som var hans debut, men han sluttede dog af med *Svane-Sang* som var hans kunstneriske kulmination, og står i påskens tegn. Mit svar er at da var han ikke længere salmist, men snarere visedigter, en åndelig sanger for Herren, og at Brorsons påske ikke ligger i forlængelse af hans jul, men har forskudt sig til et sted forud for eller ved siden af. Men med det svar har jeg vel forpligtet mig til en voldsom uddybning.

Som i første omgang kræver at jeg går bagom debuten. Denne fandt sted da han var små fyrre, hvad der er bemærkelsesværdigt sent for en stor lyriker, og hans vej indtil da findes i hovedsagen kun oplyst i en ganske kort levnedsbeskrivelse fra han var små halvtreds, bispevitaet anno 1741. Heraf fremgår at som 18-årig kom han fra Sønderjylland til København og gik i gang med omfattende studier der spændte langt videre end hans fag der naturligvis var teologien. De bragte ham i løbet af tre år så vidt at han blev syg da – som det står "han ikke brugte den til hans Sundheds konservation fornødne motion". Hvad der ikke står, er om den manglende motion skyldtes læsning eller de mange adspredelser som hovedstadslivet må have givet den uerfarne provinsstudent anledning til. Sammenbruddet førte ham tilbage til hjemegnen hvor den fallerede studiosus gennem nogle år gik til hånde med forskelligt i familiens store kreds, bl.a. undervisning af børn. Så står der: "Ved den tiid begyndte hand at faae Mere Indsigt i den sande Christendoms beskaffenhed, under adskillige fristelser, i uophørlige bønner og aandelige betragtninger at smage Evangelii Sødhed". Historisk vil det jo sige at han kom til at kende den sønderjyske pietisme, men da der vel er lige så mange veje til pietismen som der er pietister, er ordene i sig selv ikke meget oplysende.

Måske kan de gøres klarere gennem hans udviklings iøjnefaldende parallel med den unge Goethes. Også han kørte – en halvtreds år senere – som frisk student fast i det fremmede – Leipzig. Syg måtte han tilbage til hjemmet i Frankfurt, og i de halvandet år han var der viste han sig modtagelig for påvirkning fra pietismen, også i hans tilfælde formidlet af en slægtning. Denne indflydelse lå som et lag i ham da han kom i gang igen, og dels fuldførte sit studium, dels og især fandt sig selv som digter – hvad der var gået forud havde mest været blændende behændighedsøvelser i tidens stil.

Også Brorson fik gennem forsagelse af verden sit fodfæste i verden, tog eksamen og kom i embede, ja udi ægtestand. Derimod lod hans lyres forløsning vente lidt på sig, for det ældst bevarede fra hans hånd som er fra *efter* omvendelsen, er ligesom Goethes rokokodigte helt i *hans* tids stil som var barokken. Det drejer sig om et sørgedigt over en ung kvinde som udnævnes til at have været

En *Rose* Himmel-Sød imens vi Hende saae,
Hvis Længsels Minde vi til Døden bære maae.
At og den Jord og Sted, hvor Hun sig lod begrave,
Er os et Blomster-Bed og yndig *Rosen*-Have,
Sov sødt, Du yndigste udi Din *Rosen*-Dal!
I Ævighedens Vaar Du ævig blomstre skal.

Herfra er der trods emne – og ordligheden langt til *Den yndigste Rose*, men efter en årrække føjede der sig omstændigheder sammen der kunne bringe ham ud af den samtidsstilistiske fælde, nemlig da han som præst i Tønder – dansk gejstlig i en tysk kulturkreds – følte sig foranlediget til at give *sin* menighed sangtekster der kunne stå ved siden af den dominerende tyske Kirchenlied. Dermed var han kommet ind på et felt hvor traditionen præger lige så stærkt som tiden, og han kunne gribe bagom barokken til simple former der var givet i arv lige fra oldkirken – og således skabe noget nyt, for enkelheden svarede til et anlæg i hans væsen, hans enfold om man vil, siden han nu på titelbladet kalder sine julesalmer "Eenfoldig og i Hast sammenskrevne". Som en frugt af omvendelsen synes digteren at have fået adgang til barnet i sig, og med lån af versemål fra en middelalderlig hymne som igen viser tilbage til den ambrosianske lovsang skriver han "En liden Psalme for Børnene" – "Her kommer dine Arme Smaa". Kierkegaardsk udtrykt bygger den på en samtidighedens situation, de små stimler sammen om krybben med den lille som ældre søskende omkring vuggen med en nyfødt, scenen henligger i stort mørke, men med en kerne af varmt lys som er af uhåndgribelig art, det stråler "i Siæl og Sind". Ligesådan med barnet som danner midtpunktet, det er "vor skiønne Hierte-Blad", den ydre sammenstimlen er indre samling og peger mod en kommende tilværelse efter døden hvor ydre og indre bedre skal svare til hinanden, den sande herlighed også blive den synlige, krybben en trone.

Lige før børnesalmen står så *Den yndigste Rose* som er for voksne. Det gør dog i første omgang ingen forskel, for også her viser opbygningen et varmt, levende centrum omgivet af mørk, øde forvildelse. Modsat senere julesalmer hvor der ventes, håbes at ville ske meget – Grundtvigs med deres vandring på lyseblå stjernetæpper og himmelske borgeled der åbner sig – er hos Brorson alt sket forlængst, rosen *er* fundet, nu er det tilegnelsen der står tilbage. De 11 strofer tegner ikke noget forløb, men en tilstand der dog ikke er stilstand. Inderligheden vokser til den gløder. Igen modsat Grundtvig hvis jul finder sted i armod – verden er blevet gammel så at en ny verden må hentes ned fra himlen – så står hos Brorson værdier i fuldt giftigt flor og må ofres for en nærværende virkeligheds skyld. "Hvilken sig selv fornedrer, skal ophøjes" siger hans bibel.

Ofringen, det valgte og villede afkald – som børnene ingenting hørte om – er hvad der i hans sprog hedder korset. Men i og med selvnedbrydningen finder sted, lyder påstanden, erfares en salighedstilstand som mennesker, sådan som de bare er, intet kender til. *Liftig* og *sød* kalder han, med sine vist ofte misopfattede yndlingsord, denne lidelsesbaserede oplevelsestilstand.

Jesus er en pode, altså dels barn, dels stikling, ordet forbinder væksternes verden med vores. Som frelseren er en rose, er synderne omkring ham tidsler, menneskene i det hele taget planter af mere ubestemmelig art. Ingen roser, uden torne – de nævnte

lidelser er netop disse torne. Som rosen ikke bare gror, men også bliver plukket og brugt til pryd og pynt, således er den personlige tilegnen sig frelsen ensbetydende med at smykke sig. Hvor alt i digtet dog hænger sammen!

Især i de tre sidste strofer, her hvor tilegnelses-tilsagnet afgives. Der er ingenting med som ikke allerede er blevet bragt frem i det forudgående, men nu overføres det til en anden modus, henføres med en ny accent til digterens person. Kommer vi til slutstrofen, så er alle dens fire led kendt til fuldkommenhed fra hvad vi har været igennem, alligevel forstås den helt uden man kender hvad der kom før. Opbygget som den er efter alle retorikkens regler, højt værdsat i barokken – med både kiasme, gradation, klimaks og ellipse – er den alligevel enkelheden selv, barok forfinet til rokoko - som om den hører til der hvor det individuelle er drevet så vidt at modsætningen til det almene bortfalder, hvor inderligheden er gået til sådan en yderlighed at den umiddelbart kan sanses af enhver.

Senere givet i arv til Søren Kierkegaard: som hjerte rimer på smerte, hører inderlighed og lidelse sammen, det er den litterære pietismes store opdagelse. Det har længe stået klart at *Den yndigste Rose* har taget farve og lånt fodslag fra en korsfæstelsesskildring af barokdigteren Elias Naur:

Der hænger min rose blandt nælder,
der falmer min rose og fælder
blandt torne de yndige blade,
der tornen min rose tør skade.

Men hos Naur står lidelsen alene, har ingen indre kontravægt – og kammer måske derfor over:

Der lammet af ulvene fanges,
der stødes, der stampes, der stanges;
der slagtes, der steges, der kvæles,
så benen' og sener kan tælles

– og det bliver værre endnu. Først hos Brorson bliver lidelsen sigende, får den sin betydning, og det er væsentligt at de få førstehåndsmeddelelser vi har om hans liv er fælles om at fremhæve hans lidelser, de hørte åbenbart med til fromhedslivet, pietistens levned var ikke gyldigt uden. Først hans egen statusopgørelse fra han var 47 og tidens forhold taget i betragtning ikke kan have været udsat for mere end alle mulige andre, alligevel taler bispevitaet om "de mange slags kors og trængseler, som hand nu næsten paa en 20 aar har udstaaet, ja indtil denne stund, den eene større end den anden" – hvorpå følger en lovprisning af gud som "har styrket ham ved saa svage Kræfter at bære saa store byrder". Dernæst, med modsat fortegn, men samme numeriske værdi, en uvenlig kollegas karakteristik seks år senere, Brorson er "en god, men eenfoldig, ved Svaghed og Hypocondrie fast uduelig Mand". Sidst sønnens ord i fortalen til hans posthumt udgivne digte, de er "forfattede i de sidste Aar af hans Leve-Tiid.. under hans ofte store Sinds og Legems Lidelser".

Hvilke lidelser, vil man nu spørge. Søger vi et generelt svar bagom tilfældigt tilstødende ulykker der rammer pietister og andre i flæng – sådan ser det i det mindste ud – må vi med L.J. Koch hæfte os ved omvendelsessalmen *Guds igienfødde nye, levende siele!* Tiden før det store vendepunkt kaldes her *fordervelsens stand* og er bestemt af at

vi tilforne ey andet forstode,
End at os feylede ikke et grand,
stinkede i vor begierligheds grave,
Da vi formeente dog livet at have.

Denne tilstands grundvold er begærene, og får de så nogenlunde hvad de vil have, føles der tryghed, leves der i forvisningen om at alt vil gå som det plejer at gå. Men sikkerheden er falsk, beror på manglende forståelse af egen situation, for i muligheden er alt muligt – for at tale med Søren Kierkegaard der vel kan kaldes pietismens filosof – og det sande liv ligger andetsteds. Den første virkning af dets frembrud bliver derfor at man rokkes i sin kødelige sikkerhed, mister sin selvtillid hvad der efter nutidig tankegang er det værste som kan ske et menneske. Men salmen tolker tildragelsen anderledes:

Syntes end sielen at smage Guds vrede,
Jamrede saare i fødselens nød,
Det var i sandhed Guds kierligheds hede,
Den som os haver til himlene fød.
Maatte jo hiertet sin jammer dog kiende,
Førend hun vilde til korset sig vende.

Følgen af den ny usikkerhed er at sjælen ikke længere tør følge sine umiddelbare tilskyndelser, men vender sig mod hvad den hidtil var et med, alle begærene – og det er så at de giftige lyster dødes, som rosensalmen siger. Tænker man sig at skønt omvendelsen finder sted en gang for alle, må lystafkaldet gøres om og om for at bære frugt, nærmer man sig en forståelse af smerteekstasen i det samrimede udsagn at korset forsødes.

Set fra en anden kant er enhver usikkerhed også befrielse og kan åbne for undren. Sådan møder vi den i *Op!al den ting* som kom i slipstrømmen efter juleheftet. Her vandrer Brorson i den skabte verden som barnet i det hjemlige landskab, og med hvor klart et blik, kommer frem hvis man sammenligner den berømte strofe om nælden med en senere salmebogs berygtede forvanskning:

Og kom end alle Kongerne
I deres Pragt og Vælde,
Ei mindste Straa frembragte de,
Et Vink dem selv kan fælde

Rimene er ringe, prosodien tvungen, ordvalget tautologisk, og billedvirkningen af det fyrstelige optog mod den uanselige plante borte. Men fejlene skyldes at selve opfattel-

sen er fejlagtig: strået som bærer aks er til nytte og gavn hvad nælden ikke er, dækker et behov eller stiller et begær. Men forud for salmen, som en uudtalt forudsætning, som en betingelse for at digteren overhovedet har fået øjnene op, er gået hans begær-afkald, hans afdøen fra verden er vilkåret for at den kan komme igen i sin renhed, som nyskabt.

Har vi nu indkredset dels barnligheden, dels lidelsen som elementer i Brorsons univers, kommer vi ikke uden om et forsøg på at finde forholdet mellem dem. Mest tiltalende ville det være om den sidste banede vej for den første, så at det var i nedbrydningen af den forblindede og skråsikre voksenhed at der åbnedes for de barnlige kilder den havde stoppet til. I en af julesalmerne som den endte med at komme til at lyde, hævdes da også smerten som vejen til glædens frigørelse:

Naar hiertet sidder meest beklemt,
Da bliver frydens harpe stemt
At den kand bedre klinge,
Og knuste hierter føle best,
Hvad denne store fryde-fest
For glæde har at bringe

Måske står det samme også i den berømteste af dem – hvis ellers *for* må have lov til at betyde foran, for fødderne af:

Ach søger de nedrige steder,
I støvet for Frelseren græder,
Saa faae I vor Jesus i tale,
Thi roserne voxe i dale.

Forestiller man sig at de snart efter omtalte giftige lyster der dødes også er erotiske – og er det ikke en ganske rimelig antagelse? – så er der ikke noget mærkeligt i at det ny liv der rejser sig af deres nedbrudte ler også har sin erotik. Honi soit qui mal y pense, men det er der ikke desto mindre mange der har gjort, om det så blot drejer sig om de tusinde kys på Jesusbarnets rosenmund i slutningen af *Mit Hierte altid vanker*. Man – og det vil sige forfatteren af "Danmarks Digtekunst" – har heftet sig ved billedets unatur: digteren kalder lige forinden Kristus sin brudgom, en mand gør sig altså til kvinde over for en anden mand. Men tager vi digtet fra begyndelsen, bliver det klart at naturen eller det naturlige forlængst er sat ud af kraft når det slutter. Først er det ringe herberg i Bethlehem blevet et strålende palads:

Du mørcke Stald skal være
Mit Hiertes Fryde – Slot –

Så standses der syv strofer igennem ved modsigelsen i at

Hand/som med Guddoms Vælde
Ald Verden dømme vil/

Ey har det/Hand kand hælde
sit arme Hoved til

Nu ligger en slutning lige for som bliver slutningen: den bolig gud savner ude i verden skal han få i den syngendes hjerte. Kyssene man har haft ondt af går så at sige indad, er som en moders der kysser sit barn, sin livsfrugt – for i hele salmen er Jesus holdt fast som barnet, og når han til sidst kaldes *Min Brudgom* virker det i sammenhængen nærmest som et ekstravagant kælenavn der kan lede tanken hen på hvad en anden stor gejstlig har sagt: "Naar man ser vore sydlandske Mødre lege med og kæle for deres Børn, da ser man Hjerterne staa i Flammer, og et Spædbarn i Svøb kan meget godt være sin Moders Elsker.. Vi af vor Kirke har jo hver Dag for Øje Billedet af det højeste Forhold mellem Moder og Søn, hvilket indbefatter i sig alle Sider af ophøjet, flammende Kærlighed" ("Kardinalens første Historie" af Karen Blixen).

Spejlvendes situationen, får den flammende kærlighed forholdet til at tippe rundt, og så står vi ved den mest udskregne af Brorsons strofer:

Jeg ligger ved Jesus hans bryster saa tæt,
Og bliver af kierlighed drukken og mæt,
Med honning og sukker
For sielen han klukker
Og giør mig mit hierte saa lystigt og let

Her er både den kirkelige og den akademiske kritik stået af, men der er digtere som hænger på endnu: Per Højholt kalder linierne for fromt bizarreri og er sig formentlig fuldstændig bevidst, at slutningen af Ewalds "Følelser ved den hellige Nadver" har dem mage til. Man kan jo også med Holberg suspendere sit votum og lade den mulighed henstå at her er et område af uskyld hvor kønslige forhold finder en renhed som de for ugenløste gemytter har vanskeligt ved at bevare, hvor de bliver det simple, dækkende udtryk for kvindelige strømninger som vågner i manden?

Noget andet er at det særlige brorsonske enfold åbenbart har haft begrænsede udviklingsmuligheder, ikke rummet kimet til en vækst. Arbejder man sig fra *Nogle Jule-Psalmer* frem gennem hele *Troens Rare Klenodie* bliver der hurtigt uhyggelig langt mellem snapsene, man skal faktisk ud af den store bog og op gennem et tomrum på en snes år frem til *Svane-Sang* før interessen igen rigtig tager ved. Som lyriker er Brorson mærkelig ikke alene ved sin sene debut, men også ved at have to kulminationer der henholdsvis indleder og afslutter hans bane. Efter min tro skyldes den parabellignende kvalitetskurve hans motivverdens særlige art:

Som det vil være fremgået, foregår Brorsons jul virkelig i et rum, et krybberum og opleves som en lyshule omgivet af et stort mørke, den er en rose eller et hjerte i glød, en intensitet som magisk eller mystisk næres af alt hvad mørket dækker over, denne verdens trængsler. Men i hans påske der som sagt er at finde i *Svane-Sang*, er der højt og vidt udsyn som går til skyens top, ja lige ind i himlen, og sne er der allevegne, hvidt isprængt strejf af gyldent og grønt. Hvad er der sket i de mellemliggende åringer, og formentlig især i de sidste af dem? Korset og frelsen, lidelsen og saligheden, smerten

og sødmen som i gennembruddet holdtes sammen i et ubrødeligt favntag, har skilt sig, den hede hengivelse opløst sig i sine bestanddele så at nu er syndens og dødens rige her, livets og salighedens der, og tråden mellem dem en synsk længsel, attrå som gentagne gange udlader sig i et stort skue. Påsken, regnet fra palme-indtoget til himmelfarten, er emnet for samlingens første afdeling, men tegner også vilkåret for de to andre, for så vidt som dens afgørende begivenheder, skønt de er modsatrettede, har den fælles pointe at himmelsk og jordisk skilles, både ved korsfæstelsen da Jesus, Gud og mand, opgiver ånden og ved opløftelsen til himlen og sådan set også ved opstandelsen da han jo i de følgende fyrretyve dage ikke er tilgængelig på almindelige betingelser. Hele samlingen igennem er der udspændthed mellem to poler, og det giver en egen sarthed og letbevægelighed, en ustadig ligevægt hvor ganske små forskydninger bevirker store udsving i sind og sjæl, stemning og tilstand. Frelseren som skulle være det faste holdepunkt i alt det flydende, er nok tilstede, men i en mærkelig forflygtiget, tit halvt fiktiv skikkelse.

Straks i anslaget sættes der abstrakt for konkret, det er ikke Jesus som fulgt af folket rider ind i Jerusalem på et æsel, nej

Livet med sin Brude-Skare
Drager ind ad Salems By

– hedder det. Blader vi frem i samlingen, kommer der i forlængelse af anslaget de mange omsyngninger af Højsangen, Jesus og den troende under Salomons og Sulamiths maske, ofte udformet i dialoger, men i så fald helt uden regi. Derved er vi kommet så langt bort at det bliver til at komme hjem igen, den valgte form giver mulighed for en forfinet hverdagstone som vist er enestående når det gælder liv og død, hvor det er frelsen og fortabelsen der står på spil.

Tag nu den smukke *Hvad ser min Sulamith?* (nr. 49) Det er en åndelig sang, men i sit anlæg blot en af tusinde samtaler mellem to unge elskende. *Han* har mærket at der er et eller andet i vejen og spørger nu forsigtigt: hvad er der? (str. 1) *Hun* slår spørgsmålet hen, der er ikke noget særligt (str. 2). Men det har været ord nok for *ham*, som med det samme har mærket hvor det er skoen trykker (str. 3). Nu skal jeg nok tage mig lidt sammen, svarer *hun* så, men har dog samtidig fået mod til at røbe sin svaghed (str. 4). Imens har *han* fundet en lille opmuntring til hende (str. 5) og *hun* skynder sig at takke ved straks at få det meget bedre (str. 6). Ikke blot hverdagens tone, også hverdagens ting og gøremål finder adgang til *Svane-Sang*, men da altid som udsøgte enkeltheder med meget rum omkring sig. Fornylig var der en ung postmoderne lyriker som til Rifbjergs forargelse udtalte at et ord som radiator ville han aldrig kunne bruge i et digt. Sådan er Brorson ikke, men han ville have ladet det blive ved en enkelt af slagsen, et helt varmeanlæg havde han aldrig indladt sig på. I den sidstanførte svanesang blev vinduet lukket op, og det var det. Seksten numre længere henne bliver kufferten pakket og, under en enlig vandrestjerne, rejsevognen kørt for døren.

Sært eller sigende nok kom ved – næsten – samme tid hverdagen ind i lyrikken i en anden nordisk egn og i en ganske anden hensigt, men også her sunget og spillet frem. Tager man Fredmans Epistel nr. 42 – af Bellmann og lægger ved siden af *Svane-Sang* nr.

49 – af Brorson – mødes to scenebilleder der er bygget op på samme måde, hvert af dem med samme forhold mellem in- og exteriør. "Ren calad jag spår och tror" – i et tilrøget klublokale sidder nogle stockholmske dagdrivere og spiller kort, blandt dem også den skønne Ulla Wiinblad, og et stykke henne i spillet finder de på at slå vinduet op og se ud over Mälaren. Det er stjerneklart og frostvejr, månen lyser og henover isen kører slæder omkap. Så kommer der nogle kolde, skarpe vindstød, skodderne slår skyndsomt i, og spillet fortsætter. Lige det sidste sker ikke hos Brorson som mere forbliver i det fri, men ellers er den verdslige og åndelige vise fælles om den umarkerede, men også uformidlede modsætning mellem inde og ude, en af disse diskretskarpe kontraster som hører rokokoen til – men *dens* tid er jo også pietismens.

Det samme med omvendte retningsmærker: i Fredmans 23. epistel ligger han i rendestenen uden for kroen Krybind en sommernat år 1768 og forbander sin elendige tilværelse lige fra undfangelsen. Men så sker der det at krodøren åbnes så at der bliver fri bane ind til skænkestuen, og straks vendes forbandelsen til ligeså mange velsignelser:

O hvor svinder da min Vee,
Bare ved derop at see!

– kunne han sige, men ordene er jo Brorsons der sætter dem som afslutning på sit sorgens billede:

Naar mit Øje,
Træt af Møje,
Vaadt og mørkt af Taare-Regn,
Seer med Længsel
Af sit Fængsel
Op mod blide Salems Egn...

– "derop at see!": Taget som helhed drejer samlingens sidste tredjedel som er den egentlige *Svane-Sang*, sig om himlen som synsoplevet figur. Det er øjet eller øjnene som først fanger indtrykket af den højere verden, derefter kan hørelse og eventuelt også lugt og smag komme til. I den højt- og vidtrækkende skuen kan man måske med Vilh. Andersen se en refleks af det marskland hvor Brorson havde hjemme – her ser man jo virkelig til skyens top, også fordi der ikke rigtig er noget andet at se på (i hvert fald var det påfaldende så godt han fungerede i forbindelsen med et andet fladt landskab, heden i "Hosekræmmeren" som kom i fjernsynet flankeret af de to sidstnævnte svanesange, sunget af Trine Dyrholm, for Brorson og Blicher var jo nu da slet ikke af samme ånd). Man kan måske i samme omstændighed finde en forklaring på at *Svane-Sang* bedre end i Danmark holdt sig længe i Norge – der ser man om ikke til skyens så til bjergets top, og så al den sne! Men ellers rejser det stærkt visuelle ved samlingen vel spørgsmålet om der er tale om visioner eller visualiseringer, om det er åbenbaringer der søger at udtrykke sig gennem vor verdens forestillingssæt, eller om det er himmelske længsler der danner sig billeder ved ud af den nærværende lidelse at konstruere dens modsætning. Spørgsmålet kan også lyde: var Brorson mystiker eller ligner han bare en?

I første omgang kan det slås fast at i det mindste en ægte mystiker har han tiltrukket, nemlig Jakob Knudsen (vil man afdisputere ham titlen, så læs "At være sig selv"). "Hele Himlen staaer i Sang" står der i "Sind", endda hele to gange som begge drejer sig om et menneske der aktivt eller passivt har levet sit inderste væsen helt ud og nu færdes i et stort, sommerligt landskab. Verset er fra *Svane-Sang* nr. 63 og kan synes at have i sig dette syngende lys som okkult anlagte mennesker har talt om, samsansning der tolker noget usanset eller oversanseligt. Men teksten som helhed er en dommedagssalme og altså af foregribende karakter – "GUd! jeg seer dig, som at komme/I min Troe, som forud skuer dig" står der – og rummer ikke noget evigt nu hvad man efter Knudsens anvendelse måtte tro. Anderledes har det sig ikke med hans andet Brorson-citat: i "Lærer Urup" finder den af alskens viderværdigheder trængte helt lindring ved i kirken at synge om det der "Giver Tidens Aande-Drag/Ævighedens Luft og Smag". Versparret er fra *Naar mit Øie* som vi standsede ved før, men det er en sang eller salme som bygger på apokalyptiske udsagn om tilstanden ved tidernes ende, men af digteren henført til livets ende. Heller ikke her er der himmel i det jordiske, for den nærværende tilstand beskrives med ganske andre ord: "See, hvor dines/Længsel pines/Under Tidens Aftenkuld".

Det næste er hvad der kan læses ud af *Svane-Sangs* billedverden. Kimen til den ligger, som man forlængst har set, helt tilbage i debutårene hvor han oversatte en tysk adventssalme så at

Er kommt, er kommt mit Willen
In voller Lieb und Lust
all Angst und Not zu stillen
die ihm an euch bewusst

blev til

Hand kommer selv, hand kommer
At dæmpe al din vee,
Og giør en liflig Sommer
Af al din Trængsels Sne

Altså må vinteren (og til dels efteråret) stå for timeligheden med alle dens trængsler mens foråret og forsommeren tegner forløsningen fra dem, og sådan er det som bekendt også. Men selve saligheden eller evighedslivet skulle så blive den høje sommer som i Knudsens aftensang – men det sker ikke. Med et spring i logikken, det fuldt udfoldede himmelsyn som vi foruden i en dommedagsfantasi har det i *Den store hvide Flok* ligner mere en høj, solstrålende vinter. Træffende er det sagt at *Svane-Sang* hos sin læser efterlader et indtryk af skinnende hvidt, og det kommer af de potenserede vinterbilleder hvor sneen har strøget det matte og tunge af sig og ligger glitrende hen i lys bag lys. Vil det sige at digteren når til sin himmelske tilværelse via ekstrapolering fra den jordiske? Bag spørgsmålet ligger naturligvis den tanke at hvor en højere verden sætter sig igennem i en lavere er den første virkning at denne ændrer skikkelse, at det visnede løv levendegøres.

Svaret har ingen betydning for Brorsons placering på parnasset, for med sit ypperste vil han formentlig altid sidde som en demant i den danske poesis krone. Men det rører unægtelig ved et forhold som Per Højholt engang ramte ned i med den flotte påstand at "mange salmer handler slet ikke om Vorherre!" Kan man forestille sig at Brorson med sin store musikkærhed har leget lyde frem til tonerne af de melodier han bar på, og er blevet ved indtil han som en funktion af beskæftigelsen har fået indfanget sine flimrende salighedssyner, rejst i en høj kunst med forfinelsens snævre styrke? Mens det om Grundtvig kun har været muligt at skrive tåleligt ud fra en vis tilslutning (hvor betinget den end har været) så er Brorson blevet taget sikrest på kornet af mænd der i holdning og anskuelse stod ham fjernt – Georg Brandes, Hans Brix, Otto Gelsted, ja Per Højholt. De ugudelige har fået al lammestegen.

Lad det venligst stå hen om det går ligesådan idag når jeg nu konkluderer: var Brorson mystiker, var han det mest i sin første fremtræden hvor smerteekstasen gløder, og mindst i sin sidste hvor hans tros elementer skilte sig. Havde de samlet sig igen, var det for Brorson blevet pinse, det høje kommet til stede i det lave, nu nåede han kun til en påske der var som et negativt aftryk af den egentlige. Julen var og blev den højtid hvor han fandt sit sted.

HENRIK GLAHN

Melodierne bag Brorsons salmer i Troens rare Klenodie med særlig vægt på pietismens toner

Der er vægtige grunde til, at mit emne er formuleret med den afgrænsning, som er anført. Dels ville et samlet overblik over de melodier, som i Danmark fra begyndelsen og ned gennem tiden har forbundet sig med Brorsons salmer være uoverkommeligt i en forelæggelse på en god times tid, dels er min indsigt i det melodistof, der oprindelig knyttede sig til Brorsons Svane-Sang begrænset til hvad *Arthur Arnholtz* har skrevet herom, dels gælder det samme, hvis vi bevæger os ud på det overdrev, der hedder den folkelige Brorson-sang. På dette område har *Karl Clausen* ved egne optagelser og støttet på M. K. Sands indsamlinger fra begyndelsen af dette århundrede ydet de vigtigste bidrag. – Det kan om udforskningen af de musikalske forlæg til Svane-Sang siges, at man fortsat med ganske få undtagelser står på bar bund og er henvist til hypotetiske forslag. Og for den – vistnok først siden ca. 1830 – i enklaver især i Sønderjylland og steder som Harboøre – udbredte dyrkelse af Brorsons salmer, kendes kun ret sent nedskrevne vidnesbyrd. Disse to felter – Svane-Sang-melodierne og den folkelige Brorsonsang – ligger åbne for videre og tiltrængte undersøgelser.

Mit hovedanliggende ved denne lejlighed er først at give et overblik over kilderne til den meloditradition, der *som helhed* ligger til grund for "Troens rare Klenodie" og dernæst gennem en række eksempler at illustrere det lag i Brorsons digtcyklus, som henter sit musikalske stof fra pietismens egen verden.

Den grundlæggende undersøgelse af Brorsons melodibrug skyldes Arthur Arnholtz, der i *Brorsons samlede Skrifter III*, 1956 har fremlagt en systematiseret liste over melodistoffet til TrK. I forbindelse med den samling af melodier til salmer af Brorson, jeg nylig har udgivet, har jeg taget mig for i en efterskrift at gennemgå stoffet pany og har ved at inddrage flere og også andre kilder, end dem Arnholtz rådede over eller på daværende tidspunkt kunne råde over, søgt frem til en lidt mere præcis identifikation af de melodier, Brorson forudsatte. Helhedsbilledet er dermed ikke forrykket i forhold til det, Arnholtz nåede frem til i sin fortræffelige oversigt.

Med Brorsons egne henvisninger til melodititler – de forekommer ved ca. 200 af de 274 salmer i Klenodiet – er man i første omgang hjulpet godt på vej, fordi det her næsten overalt drejer sig om melodier, der umiddelbart kunne findes i den på Brorsons tid endnu officielt gældende sangbog, Thomas Kingos Gradual fra 1699, i øvrigt for en stor del samtidig stof, der går tilbage til dansk salmesangs grundlæggende salmebog af Hans Thomissøn fra 1569, i enkelte tilfælde til mellemliggende samlinger som Arrebos Psalter 1627, Thuras Højsangsparafrase 1640 og Kingos åndelige sjungekor 1674.

Alt dette er let tilgængeligt og uden større problemer. Det samme gælder en stor del af melodierne til Brorsons oversættelser af de nye salmer fra den tyske pietismes vækkelse, som Brorson først og fremmest lærte at kende gennem Schraders tyske salmebog, "Tøndersalmebogen" 1731. Denne overtog – som vi ved – enten direkte eller ad andre veje i rigt mål salmer, der var bragt til torvs i pietismens hovedarnested Halle, specielt af J. A. Freylinghausen i "Geist-reiches Gesang-Buch" 1704, 1705 (med en næ-

sten endeløs række af nye oplag og udgaver frem til 1759) og "Neues Geist-reiches Gsb" 1714. Til forskel fra Schraders salmebog var disse sangbøger forsynet med noterede melodier med tilhørende becifret bas.

En god del af Brorsons oversættelser af de tyske salmer blev (vistnok fortrinsvis eller udelukkende (?)) med "Tønderhefterne" som forlæg optaget i "Den Nye Psalmebog" 1740, som på Christian VIs foranledning blev sammenstillet og udgivet af den lærde hofpræst Erik Pontoppidan. Denne salmebog blev ganske vist ikke officielt påbudt i kongeriget, men fandt anvendelse ved hoffet (derfor også kaldet "Slotssalmebogen") samt i menighederne i Nordslesvig. Sammen med Brorsons nye salmer aftrykte Pontoppidan (i førsteudgaven 1740 som særskilt bilag og i 1742-udgaven over teksterne) et betragteligt antal af de nye fra Tyskland importerede salmemelodier, – dog kun i enstemmig form, mens de samme nye melodier (stort set) siden indgik i den første trykte danske koralbog med generalbas til brug for orgelledsagelse, udarbejdet af hoforganisten C. F. Breitendich, Kbh. 1764. Af udgiverens fortale fremgår det explicit, at bl.a. Freylinghausens sangbog har været benyttet som kilde til de nyere melodier. Det er altså uden for enhver tvivl, at med de danske oversættelser af nye tyske salmer fulgte også de til forlæggene hørende oprindelige toner nogenlunde ordret.

Hvis hensigten nu i øvrigt var at udarbejde en melodisamling, som kunne dække hele klenodiet, ville alene de eksisterende danske melodikilder forud for og i tiden efter 1739 kunne bidrage med melodier til 220 af Klenodiets 274 salmer, idet mange melodier går igen til forskellige tekster. Billedet ser således ud:

I Melodier med hjemmel i ældre dansk tradition (Thomissøn, Arrrebo, Thura, Kingo 1674/81, Kingo 1699): 59 melodier, som er dækkende for ca. 185 af Klenodiets tekster.

II Nyere mel. efter 1680 (Pontoppidan + Breitendich + enkelte senere danske samlinger): 28 melodier, som dækker ca. 40 tekster.

Med denne oversigt har vi isoleret den gruppe af tekster og melodier, som kræver opsøgning *uden for* det tilgængelige og gængse danske repertoire, d.v.s. en opsøgning i samtidens tyske overlevering. Som kanal hertil har jeg som princip først og fremmest valgt Schraders Tøndersalmebog 1731, der vel generelt må gælde som Brorsons udgangspunkt for oversættelserne af de pietistiske salmer. Hvor Schrader bringer *melodihenvisninger* (noterede melodier har Tøndersalmebogen som bekendt ikke), har jeg tolket disse som entydige vidnesbyrd om Brorsons melodibrug. Herudover er det forlæggenes tyske kilder, først og fremmest sangbøgerne fra Halle, d.v.s. både Darmstadtudgaven 1698 og Freylinghausens udgaver, der oftest bringer løsning*en*. Det sker dog ikke sjældent, at der til en salme foreligger flere forskellige melodier, som ikke umiddelbart kan udpeges som "den rette", og i nogle få tilfælde findes svaret ikke i de nævnte sangbøger, fordi hverken salmen og derfor heller ikke melodien findes deri.

Til løsning af disse "problem-tilfælde" har der imidlertid flere gange været hjælp at hente i et anonymt koralhåndskrift, som for en snes år siden dukkede op i Det kgl. Bibliotek og som kunne identificeres som en veritabel koralbog til Schraders store salmebog. (DÅrb. f. Mf. 1976). Håndskriftets numre og titler er helt igennem samstemmende med salmebogens, og en nærmere undersøgelse af de 220 koraler kunne ikke

blot besvare hidtil uløste melodispørgsmål, men afslørede desuden, at en betydelig del af koralerne til "Tøndersalmebogen" var affattet nøjagtigt som i den store komponist, *G. Ph. Telemanns koralbog*, Hamburg 1730. Koralheftet indgår i en musikaliesamling, som tilhørte Arveprinsesse Charlotte Amalie, Chr. VIs ugifte søster, der ligesom kongen og hele hoffet på det tidspunkt havde ladet sig gribe af den pietistiske strømning. At en melodisamling til Schraders salmebog indgik i prinsessens musikaliesamling og gjorde fyldest i hendes private husandagt, er ikke overraskende, når det kædes sammen med, at Schrader i henved ti år, fra 1713-22, havde virket som informator for den purunge Charlotte Amalie og at provsten også efter sin ansættelse som hyrde for den tyske menighed i Tønder fortsat havde en tæt forbindelse til det danske hof.

Om koralheftets tilkomst skyldes Telemann, melder historien ikke noget om, men det indeholder i hvert fald en række unikke melodier, som i flere tilfælde har kunnet løse nogle af de hidtil uafklarede melodiforhold inden for Brorsons salmer.

Til den gruppe på ca. 50 af Klenodiets numre, som var tilbage efter at de danske kilder var kæmmet, har det ved fornyet granskning vist sig, at alle – med undtagelse af ganske få tvivlstilfælde – vil kunne dækkes med de oprindelige melodier, ialt ca. 40 melodier. Enkelte af disse stammer fra det 17. århundredes salmesang, men langt de fleste er fra Brorsons egen tid.

Som vi ser, er Brorsons salmer i musikalsk henseende helt overvejende bundet til den traditionelle kirkelige salmesang. Dette gælder også for hans 81 *originale* salmer i Klenodiet. Af disse forudsætter kun fem salmer melodier uden for det i kirken kendte stof: TrK 29, 81, 112, 156, 270. Men generelt: hvor Brorson oversætter de nye tyske salmer, der ofte er i kringlede barokke versmål, har de dertil hørende, nykomponerede melodier naturligvis været gældende.

Lad os – efter denne vandring i den tørre del af landskabet – bevæge os ind i substansen. Som musikalsk ytringsform er det melodistof, der åbenbarer sig i pietismens åndelige sangbøger direkte afledt af baroktidens tyske strofiske soloarie, hvadenten til verdslige eller kristelige tekster. Melodierne betegner en videreførelse og en musikalsk inderliggørelse af den type melodier, som allerede Kingo optager i "Aandeligt Sjungekor" 1674/81, og som for en stor del også stammer fra tyske visesamlinger fra det 17. århs. midte. Den verdslige kunstdigtning og dens artistiske krav til beherskelse af metrik, retorik mv. smittede ikke blot af på den tyske *åndelige* digtning i sidste halvdel af det 17. årh., men påvirkede også den musikalske tænkemåde i udviklingen af et stadigt mere forfinet "sprog", en musikalsk retorik, som gennemsyrer baroktidens frembringelser. Man kan her nøjes med at pege på Johann Sebastian Bachs højt udviklede tonesymbolik. Til belysning af tekst-tone-forholdet i baroktidens åndelige vise vender jeg mig først til nogle eksempler hentet fra digte af *Johann Scheffler* sat i musik. I samlingen med den betegnende titel "Heilige Seelen-Lust Oder Geistliche Hirtenlieder, der in ihren Jesum verliebten Psyche" fra 1657 anslås toner, som Halle-pietismen tog til sig og videreudviklede, – således som Steffen Arndal dybtgående har skildret det i sin disputats. Den åndelige hyrdevise, der som et væsentligt formål havde at fortrænge den verdslige erotiske hyrdevise med ligeså erotisk farvede Jesus-sange, forsynedes allerede i "Heilige Seelen-Lust" med musik af den iøvrigt ukendte komponist ved navn *Georg Joseph*. Hans ofte lidt mærkelige, tildels amatørmæssige melodier fik ikke næv-

neværdig udbredelse, men er alligevel værd at fremdrage for deres rytmiske føjelighed og tekstnære forløb. Men Schefflers digte blev desuden hurtigt optaget i nye udgaver og med nykomponerede melodier, af hvilke jeg blandt flere i genren har heftet mig ved en samling, der blev udgivet af præsten Heinr. Müller i Rostock 1659: "Himmlische Liebesflamme oder zehen Geistliche Liebeslieder, in welchen der Author seinem Freund und Liebhaber JESU sein brennendes Hertz zeiget mit schönen Melodeyen von Nicolao Hassen gezieret". *Nic. Hasse* (1617-72), virkede som organist ved Maria-kirken i Rostock og var således i en periode samtidig kollega til organisten ved Maria-kirken i Lübeck, Dietrich Buxtehude. Nikolaus Hasse er som komponist især kendt som ophav til geistlige Lieder og en række suiter for instrumentalensemble.

Jeg vil gerne illustrere den præpietistiske fase med nogle eksempler fra de nævnte Scheffler-samlinger, som tillige har relation både til Halle-pietismen og til Brorsons salmer. Af flere muligheder har jeg valgt Schefflers "Ach, sagt mir nichts von Gold und Schätzen", der har omkvædet: "Ein jeder liebe, was mag sein, ich liebe Jesum nur allein" (om Scheffler har imiteret en hyrdevise, hvor hyrdinden *Phillis* eller *Daphnis* nu blot er udskiftet med *Jesum*, er vel ikke utænkeligt). I Klenodiet nr. 162 har Brorson bragt oversættelsen af Schefflers salme: "Bort, verden, af mit sind og øje" og med omkvædet "Hver elske, hvad ham synes til, jeg kun min Jesum elske vil", jf. DDS 590. I tyske kilder fra perioden 1657 til 1738 findes Schefflers digt med syv forskellige melodier, hvoraf jeg her skal nøjes med tre eksempler, gengivet s. 292-293.

1. Fra "Heilige Seelen-Lust" 1657 med melodi af Georg Joseph:
   Melodien er helt i pagt med det 17. årh.s kunstvise-tradition. Omkvædet får en særlig accentuering dels ved det indførte taktskifte fra tredelt til firedelt rytme, dels gennem en påfaldende tonartsændring fra G-dur til d-moll på "mag sein", hvorefter den i sidste sætning hastigt vender tilbage til hovedtonarten.

2. Fra "Himmlische Liebes-Flamme" 1659 med melodi af Nik. Hasse:
   En melodi af helt enkelt tilsnit, – den så at sige "synger sig selv", hvorfor jeg her illustrerer den forbundet med Brorsons version. Hasses melodi forekommer mig nærmere i pagt med teksten end den af Brorson angivne, som er den nu gældende til "Vågn op og slå på dine strenge".

3. Fra Freylinghausens "Geist-reiches Gesang-Buch" 1704 med melodi af ukendt komponist:
   Ligesom G. Josephs melodi pointeres her omkvædet ved taktskifte, nu fra 4-takt til 3-takt, og i sidste linje vil man nikke genkendende til melodigangen, som – bevidst eller ubevidst – har samme slutlinje som Kingos "Det mulmer mod den mørke nat" – oprindelig en tysk vise fra o. 1650: "Schön Dame, höret mir ein Wort", af Buxtehude udnyttet i en række klavervariationer med titlen "Courant zimple". Men udover denne konkrete binding til en ældre tysk verdslig vise, vil man måske i forløbet af melodiens to første linjer kunne fornemme et indslag af en ekspressiv ariemelodik, som generelt er karakteristisk for de nye melodier i Halle-pietismens samlinger.

Fra Brorsons Scheffler-oversættelser har jeg i fortsættelse af "Ach, sagt mir nichts" valgt fra Halle-repertoiret at illustrere yderligere to melodier, som er sat til et og samme Scheffler-digt, nemlig TrK nr. 20, *Dig min søde skat at møde,* efter Schefflers *Sey gegrüsset, sei geküsset,* som foruden at give et indtryk af Schefflers stærkt sensuelle poesi, i musikalsk henseende viser to meget forskellige fortolkninger af digtets indhold, den ene fra *Geist-reiches Gesang-Buch,* Darmstadt 1698, den anden fra Freylinghausen, Halle 1708. Darmstadt-melodien har i kraft af sin versnære metrik, den gennemført ulige halterytme: u u – – u u – – , mest karakter af "hyrdevise," hvorimod Freylinghausen-versionen spænder digtet ind i lige lange nodeværdier og deklamerer digtet i en mere ariepræget og følsom melodik, en nok så kunstfærdigt udviklet barokstil med organisk sammenføjning af strofens vers. Det var en af de melodier fra Freylinghausen, som J.S. Bach optog med egen udsættelse i Schemellis sangbog 1736 til den oprindelige tekst: Seelenweide, meine Freude.
Eksempel: TrK 20 (A - B)[1].

Efter deres væsen og stilmæssige oprindelse i den tyske strofiske arie var de åndelige sange og melodier, vi møder i pietismens samlinger, først og fremmest beregnet for husandagten og tjente som udtryk for den enkeltes fromhed og gudsdyrkelse. Det var tydeligvis ikke – i hvert fald ikke primært – kirkens og gudstjenestens fælles menighedssang, endsige en liturgisk funktion, der fremkaldte den nye åndelige digtning og de dertil hørende kompositioner. Hvilket ikke modsiges af den kendsgerning, at mange af pietismens salmer her og der og allevegne optoges i det 18. århundredes kirkesalmebøger og melodierne dermed i mængden af koralbøger.

Ligeså lidt som den pietistiske vækkelse og den salmedigtning, der udsprang heraf, kunne akcepteres af de ortodokse lutherske teologer, ligeså lidt brød man sig her om de *melodier,* som blev bragt til torvs i Freylinghausens sangbøger. I 1716 udsendte det teologiske fakultet i Wittenberg et votum, der skarpt kritiserer melodierne for deres "üppige, leichte und fast liederliche Art der weltlichen Gesänge", som man med rette fandt lå langt fra de klassisk-lutherske salmers værdighed og andagt. De nye melodier (siges det) udsætter ved deres springende og dansende art det menneskelige sind for utilladelige følelsesmæssige svingninger, som hverken hører hjemme i kirken eller ved husandagten. Og man går i rette med de "daktyliske versmål og dansende toner", samtidig med, at der henvises til en række konkrete sange, hvoraf flere ikke blot er tilgængelige i den nyudgivne melodisamling til Brorson-salmer, idet enkelte af de udstillede melodier findes i Den danske koralbog. Jeg nævner herfra: *I Herrens udvalgte / Ihr Kinder des Höchsten* (DDK 194 – DDS 336) og *Som lilliens hjerte kan holdes i grøde* efter Richters *Es glänzet der Christen inwendiges Leben* (DDK 384 - DDS 491); se iøvrigt bl. a. DDK 89, 446, der er typiske pietismemelodier.

Men udover disse let tilgængelige eksempler på melodier fra Halle-traditionen vil det måske være nok så interessant at give et indtryk af det melodistof, der knyttede sig til Brorsons salmer, men som ikke – af den ene eller anden grund – vandt indpas i dansk salmesang. Just dette kriterium har været bestemmende for det udvalg, jeg med den nævnte samling har bragt på markedet. Så herom vil jeg koncentrere mig i de følgende eksempler:

TrK 172 er Brorsons oversættelse af den anonyme højsangsinspirerede *O Jesu, mein Bräutgam, wie ist mir so wohl,* hos Brorson: *O Jesu min Brudgom, livsaligste ven.* Til den er føjet en melodi, der – for at citere det teologiske votum igen – "i dansende og springende forløb på letfærdig måde stiller henrykkelsen til skue", – og vist er det: komponisten til denne melodi har været fuldt fortrolig med tidens menuet-stil:
Eksempel TrK 172

I udgivelsen havde jeg ikke modet til at medtage det andet og berygtede vers i dette nummer: "Jeg ligger ved Jesu hans bryster så tæt – og bliver af kærlighed drukken og mæt, – med honning og sukker for sjælen han klukker – og gør mig mit hjerte så lystigt og let" – i måske misforstået bekymring for, om uforberedte sjæle ville finde strofen for latterlig.

Man kunne fra de forargede teologer også have henvist til forlægget for TrK 227: *Vær lystig i Herren, hans due og dukke, – Sei fröhlich im Herren, du heilige Seele,* – hvis toner har et til teksten svarende muntert og dansant forløb.
Eksempel TrK 227

En melodi, der henføres til samme "afskyelige" kategori er knyttet til C. F. Richters *Die sanfte Bewegung, die liebliche Kraft",* mesterligt oversat af Brorson i TrK 243: *Den sagte bevægelses liflige vind.* Stroferne er atter i daktylisk versmål, hvortil er føjet en typisk ariemelodi med udsmykkende toner og ikke mindst karakteristisk ved den understregende gentagelse af sidste linje.
Eksempel TrK 243

Freylinghausens melodier er med deres ofte galante melodik og rytmik – om ikke de første så blandt de stærkeste vidnesbyrd om den sækularisering inden for kirkemusikken, der fandt sted i barokkens tidsalder. Man kan med nogen ret fremstille det som et paradoks, at nogle af salmedigtningens mest fromhedsladede og verdensfornægtende produkter ledsages af toner, der i påfaldende grad optager forbilleder fra tidens verdslige genrer. Teologernes reaktion i Tyskland var forståelig og meget seriøs. Men fænomenet kunne også opfattes med humoristisk sans, således som det ofte citerede vers fra Ludvig Holbergs "Fire Skiemte-Digte" 1722, 1. satire fortæller:

Een hedder Musicus, Guds ord på noder sætter,
lær at tilbede Gud i form af Menuetter
han mener bønnen er hos Gud i større agt,
når den frembåret er i simpel tripel-takt.

Repertoiret rummer imidlertid også andet og mere end menuetter i tripeltakt. I det følgende eksempel, passionssalmen *Korsfæste! se, jeg vil i tro, så inderlig med dig forbindes,* TrK 32, en oversættelse af digtet: *Gekreutzigter, mein Hertze sucht,* er versmålet en blanding af jambisk og daktylisk, hvor melodien følgelig bevæger sig fra vægtig firetakt- til tretakt-rytme.
Eksempel TrK 32

At musikken desuden kunne have en kraftfuld karakter og føje sig markant og usentimentalt til teksten, kan man få et indtryk af i den melodi, Brorson formentlig har forestillet sig, da han gendigtede den store kampsang *Auf Ihr Christen, Christi Glieder,* i TrK 205: *Op I kristne ruster Eder,* hvoraf vi skal høre et par vers af de oprindeligt 11 strofer.
Eksempel TrK 205

Jeg vil gerne henimod kadencen give et par eksempler på nogle af *de unikke melodier,* der er dukket op under arbejdet med stoffet. I det ovenfor nævnte koralhåndskrift til Schraders salmebog åbenbarede sig bl.a. en tidligere forgæves eftersøgt melodi til det mærkelige passionerede slutdigt i Brorsons "Svane-Sang", *Farvel, min sjæl, i Jesu sides vunde,* en oversættelse af den herrnhuttisk påvirkede digterinde Maria Benigna, Grevinde af Reuss-Ebersdorfs *So ruht mein Muth in Jesu Blut und Wunden.* Den smukke melodi er taget med her som den eneste uden for Klenodiet. Hvis man skulle fremhæve noget ved denne melodi, er det dette, at den i sine enkle vendinger og glidende forløb føjer sig iørefaldende og ydmygt til de lange strofer og versenes mange stavelser.
Eksempel Svane-Sang nr. 70

Indtil for få år siden havde man også ledt forgæves efter en samtidig melodi til Brorsons lange katekismus-salme *Ak, min rose visner bort,* TrK 81, som hører til blandt Brorsons originale bidrag. I en håndskreven fløjtebog med salmemelodier fra o. 1780, udfærdiget af en garnisonsmusiker ved navn Ulrich A. Petermann, dukkede melodien frem af mørket – i sin art helt i pietismens og baroktidens stil. Den tåler fuldtud at bringes i selskab med det tidlige 1700-tals melodier til en af Brorsons centrale omend i praksis næppe meget udbredte salmer (DDS 508).
Eksempel TrK 81

Lad mig slutte med endnu et eksempel på en original Brorson-salme, den, hvormed digteren tager afsked med denne verden – og samtidig lader den store digtcyklus rinde ud, TrK 274: *Nu, jeg har vunden og stridt den gode strid.* Brorson har digtet salmen til melodien *På Gud alene,* som dengang blev sunget på toner, der første gang fandtes i Arrebos Psalter 1627. Jeg har taget den med i samlingen, selvom den bryder med selektionsprincippet, – alene fordi jeg finder, at denne centrale Brorson-tekst og den oprindelige melodi i sjælden grad forbinder sig med hinanden til en harmonisk enhed. Digtets prægtigt udtrykte fortrøstning til en salig hvile i Herren tolkes efter min mening overordentlig fint i melodiens enkle, nærmest reciterende tonefald. Unægteligt mere dækkende end end den zünftige oplysningstids-melodi, H. O. C. Zinck i sin koralbog 1801 føjede til "På Gud alene" (DDK 363) og som til salmebogens nr. 629 er angivet som eneste mulige melodi til Brorsons salme. Jeg mener, at Arrebos melodi burde genindføres til teksten.
Eksempel TrK 274

Gennem de sidste eksempler ville det have været nærliggende at komme ind på Brorson-salmernes senere skæbne i dansk salmehistorie, og dermed på de genuint pietistiske melodiers skæbne i senere koralsamlinger. Men tiden er udløbet, så jeg må nøjes med at henvise interesserede til min efterskrift til melodisamlingen.

Note

1. Vedr. disse og efterfølgende eksempler henvises til *Melodier til salmer af Hans Adolph Brorson. Et udvalg af pietismens åndelige sange udgivet af Henrik Glahn.* Engstrøm & Sødring 1994.

Brorson-eksempler, indsungne af Annette Schiøtz og Lars Thodberg Bertelsen

Troens rare Klenodie nr. 20:

a) Darmstadt 1698

1. Dig, min søde skat, at møde
med mit kys og favnetag,
og at skue dig, min drue,
er min længsel nat og dag.

b) Freylinghausen 1708

2. Hjertet kende dig, og brænde
i din længsel dag og nat,
rens det meget til dit eget,
gør det til din egen skat.

3. Mine sinde altid finde
udi den forening ro
til at ære dig og være
indtil døden huld og tro.

4. Da jeg siden efter tiden
al din klarhed skue må,
i dig leve, hos dig svæve,
evig pris du da skal få.

nr. 172: Freylinghausen 1704

1. O Jesu, min brudgom, livsaligste ven!
Jeg ved nu ej, hvor jeg for glæde skal hen,
min nød er for svunden,
jeg haver dig funden,
den lifligste time er kommen igen.

2. Din kærlighed haver mit hjerte gjort sår,
hun tænder og brænder som luer i blår.
fortærer min jammer
med hedeste flammer,
og giver mig glæde, som ingen forstår.

nr. 227: Freylinghausen 1704

1. Vær lystig i Herren, hans due og dukke,
med dine brudeklæders pragt,
din Jesus dig giver, mod jammer og sukke,
retfærdighedens høje dragt,
din synd den borttager
han med sit blod,
at intet dig nager
fra hånd til fod.
De pletter og rynker, som sjælen forskrækker,
din Jesus med purpur og skarlagen dækker.

2. O rigdom, o herlighed uden al ende,
som du nu får af Jesu hånd,
just det, som var borte, vil Jesus dig sende
og skænke ved sit ord og ånd,
i troen så meget
des mer grib fat,
det er jo dit eget,
men gem din skat,
den er dig jo derfor så dyre forhvervet,
og dersom den mistes, er sjælen fordærvet.

nr. 243: Freylinghausen 1704

1. Den sagte bevægelses liflige vind,
som hjertet opliver
og stedse mig driver,
den kommer af Jesu hans mildeste sind,
han kan mig så vel
forfriske min sjæl,
/:hans skæmtende lyst
indtager mit bryst:/

2. Jeg trænger i brudgommens telte hen ind,
og vil mig beflitte
at knuse og splitte
alt, hvad der vil hindre mit tørstige sind,
og synes han vred,
jeg ved jo besked,
/:han bliver dog huld,
af kærlighed fuld:/

nr. 32: Freylinghausen 1714

1. Korsfæste! se, jeg vil i tro
   så inderlig med dig forbindes,
   og søge al min sjælero
   udi din pines kraft at findes,
   jeg har til min ære alene betænkt,
   at være med Jesus på korset ophængt.

2. Således lad mig i din død,
   o Jesu, sådan samfund finde,
   og derved alle synders nød,
   lov, kød og verden overvinde,
   opfyld dog mit ønske, som tjener mig bedst
   at være med Jesus min frelser korsfæst.

nr. 205: Darmstadt 1698

1. Op, I kristne! ruster Eder!
   Kristi lemmer! ud på vagt.
   Satan sig til strid bereder,
   og vil bruge al sin magt.
   Op enhver!
   drager sværd!
   fjenden trodser Herrens hær.

2. Kristi blod-bestænkte fane
   fører frisk i striden ind,
   og den daglig kæmpe-vane
   giver kraft i sjæl og sind,
   hvert et sår
   gør dig hård,
   at du altid sejren får.

3. Op, ved Jesu blod at vinde,
   sejren bliver vis og stor,
   for vor pande vil vi binde
   vidnesbyrdets faste ord.
   Lad det gå,
   som det må,
   ordet evig skal bestå.

Svane-Sang nr. 70: Koralhåndskrift ca. 1735

1. Farvel, min sjæl, i Jesu sides vunde,
   du har så klar en himmel i hans sår.
   Der roer og bor du glad som fugl i lunde,
   med ham, Guds lam, som brud forenet står.
   De dybe nagleskrammer
   fordriver al min jammer,
   så tit jeg søger dem.
   Ja, o min ro og rette brudekammer,
   trods nød og død, der er mit rette hjem.

2. Min skat, kun at jeg måtte tro befindes,
   alt i den sti at gå, som du har sagt!
   Til straf ej af min ladhed overvindes;
   men så at stå, som kæmpen bør, på vagt,
   ja, altid mer at skue
   Guds kærligheders lue,
   i dine piners nat!
   Bort jord, så stor du est, Guds søn! din due,
   hvor du er nu, der er hun og, min skat.

Troens rare Klenodie nr. 81: Mel. fra håndskreven fløjtebog ca. 1780

1. /:Ak, min rose visner bort,
   bliver både bleg og sort.:/
   Ak mit blomster stod
   før som mælk og blod,
   falmer nu fra top til rod.

2. /:Så man før en Herrens brud
   se så ufornøjet ud;/
   Slet bestilt at man
   ikke bedre kan
   skønne på sin ædle stand.

3. /:Op med dit beklemte sind
   kig kun i Guds himle ind:/
   hør Guds engles sang!
   Se hans helgens rang,
   der skal du og stå engang.

Troens rare Klenodie nr. 274: Mel. fra Arrebos Psalter 1627 (På Gud alene)

1. Nu! jeg har vunden og stridt den gode strid,
og afskedsstunden er kommen sød og blid,
gak til din hvile, min sjæl, af verden ked,
læg dine pile og skjold og bue ned,
kom nu at ile til evig herlighed.

2. Nu, da jeg takker al verden hermed af,
fornøjet pakker nu sammen til min grav,
lad jorden segne udi sin aske ind,
i jammers egne mit længe vante sind
skal intet regne den sidste lille vind.

3. Al pris og ære, ja i al evighed
skal lammet være, som for os døden led,
hans blod og vunder, som hjalp så ofte, at
jeg ej gik under, dem er det jeg har fat,
og trøstig blunder i Jesu sår: god nat.

1. Georg Joseph 1657

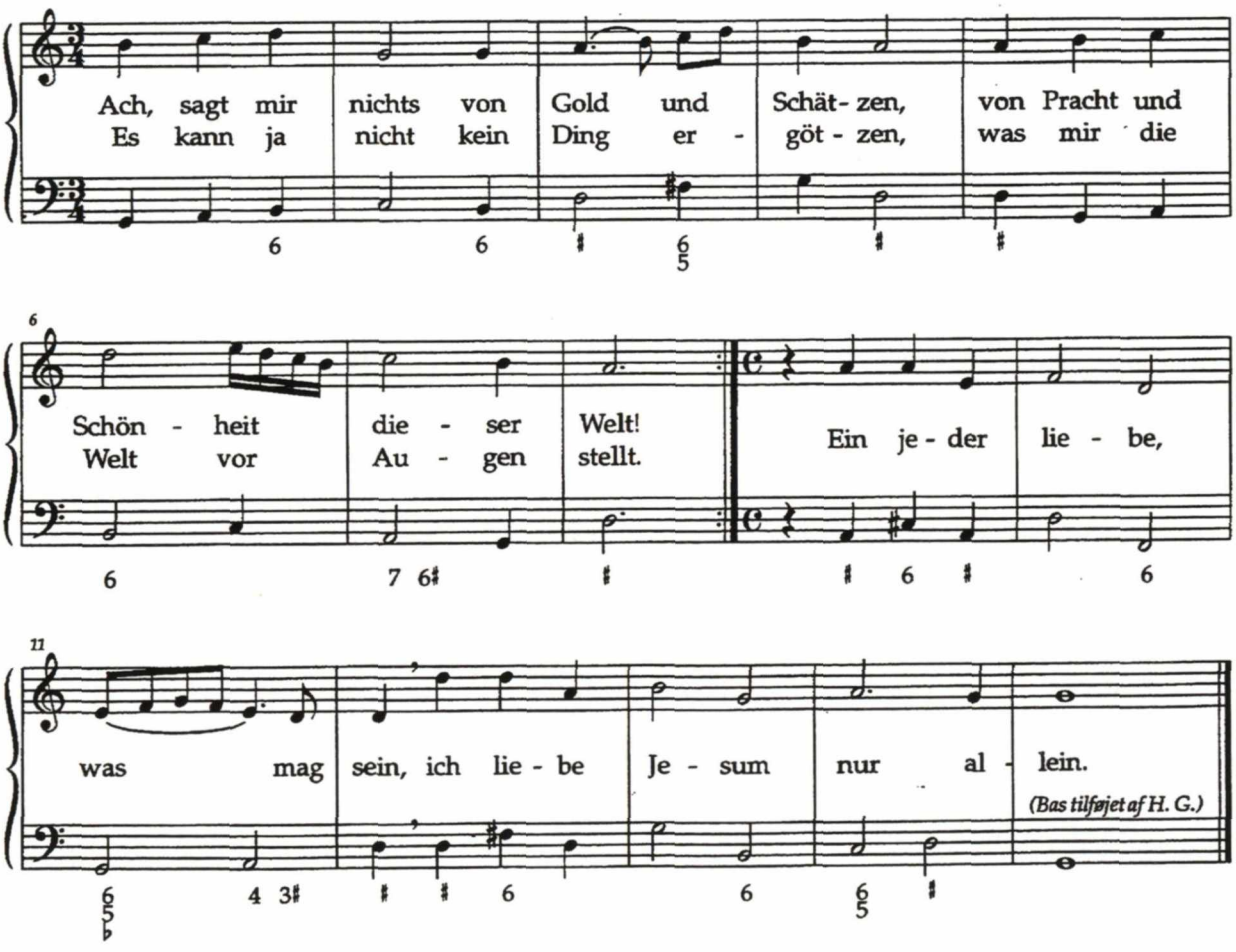

2. Nikolai Hasse 1659: *Ach, sagt mir nichts* – Brorson: TrK 162

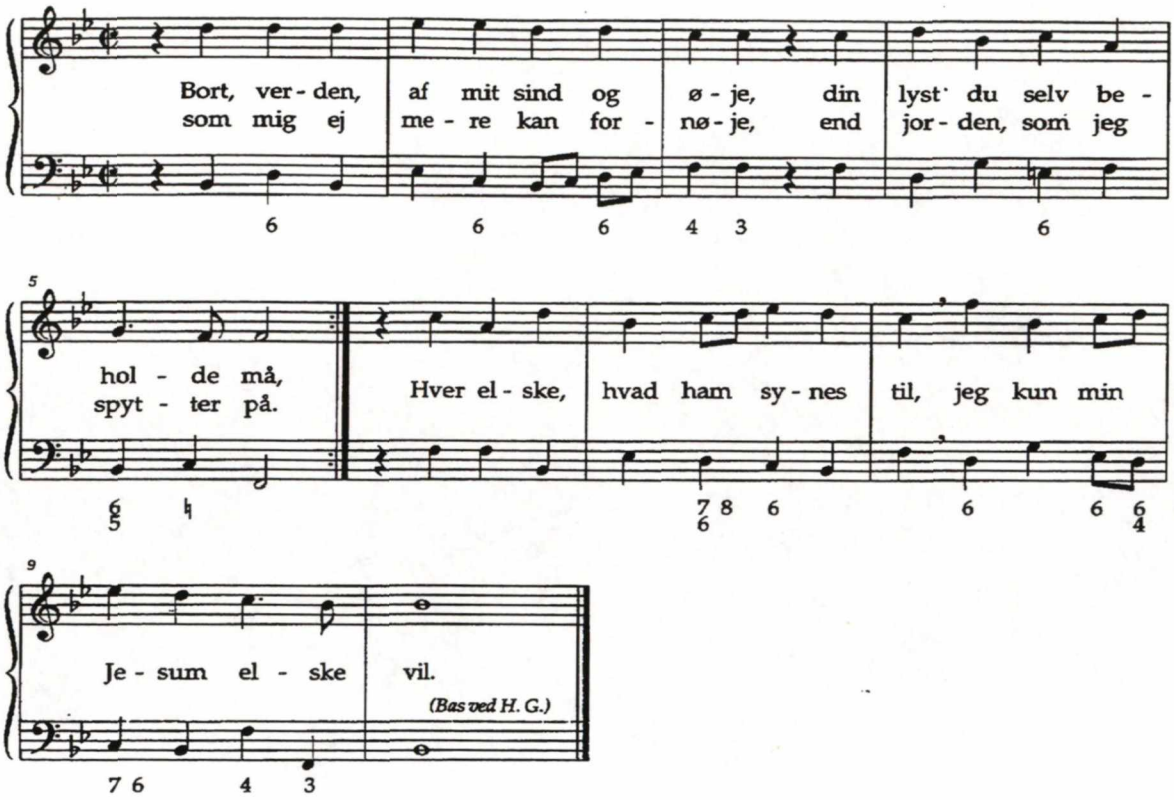

3. Freylinghausen 1704 *(tildels efter 1710-udg.)*

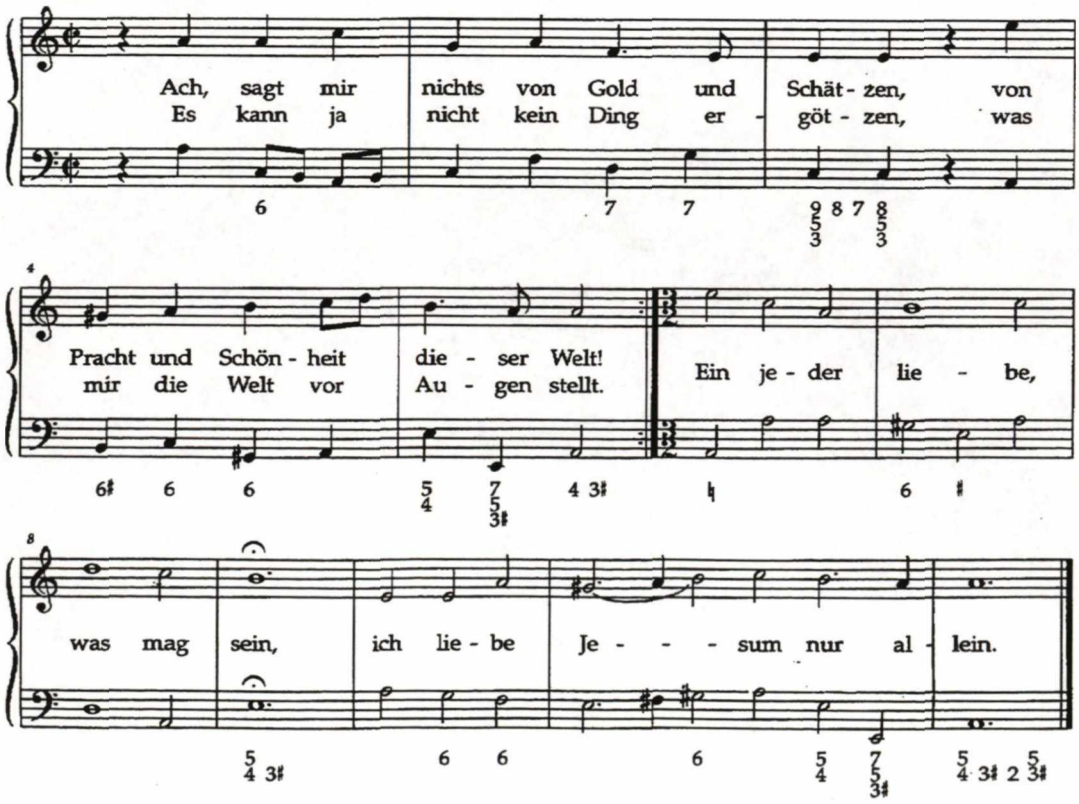

SVEIN ELLINGSEN

Brorsons salmetone i Norge

Alle de store danske salmediktere har betydd mye for norsk kirkesang og for norsk kristenliv. Som den norske forfatter Ronald Fangen sier i et essay om nordisk salmediktning: "Av alt det åndsliv som Norge i forholdenes medfør har hatt felles med Danmark er intet så inderlig og varig tilegnet som nettopp de danske salmer. Uten dem, det må vi i uomgjengelig sannhets erkjennelse si, ville vår salmebok være uten ryggrad."

Av salmedikterne er utvilsomt Brorson den som har betydd allermest, hans salmetone har på en helt egen måte gitt gjenklang i det norske folk, det viser seg også i bokstavelig forstand: hans tekster har avfødt mange av de vakreste folketoner som er nedtegnet, de er også flere i tall enn folketoner til andre dikteres tekster.

I sin bok "Hans Adolf Brorson – pietisten og poeten" sier forfatteren Egil Elseth at han tror denne danske dikter har satt dypere spor i norsk virkelighet enn noen norsk forfatter, Ibsen og Bjørnson iberegnet. Og om vi kan strides om hvem som er den største salmedikter, sier Elseth, er det ingen uenighet om hvem norske kristne har gitt sin kjærlighet. I generasjoner har Brorsons sanger preget vår gudstjeneste og de har gitt den jevne mann og kvinne mot i hverdagen, trøst i sorgen og hjelp i døden.

Det er ikke sikkert at kjennskapet til Brorson var særlig utbredt i Norge i hans egen samtid. Det er uvisst hvor mange eksemplarer av de første opplag av Troens rare Klenodie som fant veien til Norge. Pontoppidans salmebok av 1740 var antagelig kjent i enkelte kretser, men boken ble ikke innført til kirkebruk. Derimot ble Guldbergs salmebok av 1778 ganske snart innført i en rekke norske byer og etterhvert også på landsbygden, slik at den var i bruk i ca. 200 menigheter, og disse omfattet omkring en tredjedel av landets befolkning. For mange nordmenn ble nok det første møte med Brorson formidlet gjennom Guldbergs salmebok. Men det første store Brorsongjennombruddet kom gjennom Hans Nielsen Hauges salmebok fra 1799.

"Christendommen kom i Grunden først i det nittende Aarhundre ind i Norge, og kom med Hauge, og nu er den der", skrev Georg Brandes i 1880. Det er visst mange, også innenfor de kristnes rekker, som langt på vei er enig med Brandes i hans tilspissede formulering. Tidligere tiders kirkefromhet og det vi kunne kalle kollektiv fromhet, med husandakt og kirkegang, har det ikke alltid vært like stor forståelse for.

Men selv om ordene av Brandes er en stor overdrivelse, er det åpenbart at ingen annen har hatt så stor innflytelse på norsk kirkehistorie etter reformasjonen som Hans Nielsen Hauge. Han var bondesønn, født i 1771, og vokste opp i et gudfryktig hjem. Oppbyggelig lesning og salmesang stod i sentrum i hjemmet, og han lærte tidlig Guldbergs salmebok å kjenne. Da han som 25-åring fikk sitt åndelige gjennombrudd mens han pløyde på åkeren, var det mens han sang salmen "Jesus, din dyre forening å smake."

I de følgende åtte år, før han ble fengslet for brudd på konventikkelplakaten, reiste han rundt i landet som forkynner og utløste en vekkelsesbevegelse som det norske folk aldri har opplevd noe motstykke til.

Bevegelsen utløste en ny sangglede, og svært mange av de norske religiøse folketonene er sikkert blitt til i vekkelsestidene i begynnelsen av det nittende århundre.

Som nevnt utgav Hauge en egen salmebok i 1799 – tre år etter sin kallsopplevelse, og året etter at Evangelisk Christelig Psalmebog utkom. Bokens titel er: "De sande Christnes udvalgte Psalmebog, udraget af Troens rare Klenodie og flere, samt tilføiet nogle nye af Kirkens nuværende Arbeidere, som have Lyst og Gaver til at lege for Herren i deres Hjerter."

Boken var ment som et supplement til de eksisterende salmebøker, til bruk i hjemmene. Det var en ganske liten bok – med 111 nummer, hvorav bortimot halvparten av Brorson: 21 originale og 31 oversettelser. Hva utvalget fra Klenodiet angår, må det sies at det er noe ensidig, og mye av det som vi vil regne som Klenodiets kjernestoff har Hauge ikke tatt med. Enkelte steder har han brukt rødblyanten i Brorsons tekster – så avgjort med mindre hell! Hvorfor han ikke har med salmer fra Svanesangen er det ingen gitt å vite, kanskje var denne samlingen ukjent for ham?

Allikevel, selv om det er en redusert Brorson folket fikk møte gjennom Hans Nielsen Hauges salmebok, var det denne boken som for alvor banet vei for Brorsons inngang i det norske kristenfolks hjerter. Boken kom med få års mellomrom i nye opplag, den ble siste gang trykt i 1843.

I løpet av 1800-årene kom det en rekke private salme-bøker. Mange av dem fikk stor utbredelse og i og med disse – og etterhvert også utgaver av Klenodiet og Svanesangen – ble det norske kjennskap til Brorson stadig utvidet og kjærligheten til hans salmer stadig utdypet.

Her skal nevnes noen av disse salmebøkene:

Wexels' Christelige Betraktninger (1833) hadde 41 Brorsonsalmer, hans Psalmebog (1849) hadde 88, derav 51 originale, og hans "Christelige Psalmer" (1859) hadde 126 salmer fra Brorsons hånd, derav 77 originale.

I Lammers' "Psalmeskat"(1834) var det 150 Brorson-salmer, derav 49 originale.

Jens Johnsens "Christelige Psalmebog" (1846) inneholdt 137 salmer av Brorson, deriblant 83 originale. Denne salmebok har vært i bruk helt til idag, idet den har vært Det evangelisk lutherske kirkesamfunns salmebok. I nær fremtid vil dette lille frikirkesamfunnet erstatte boken med en ny, men også i denne vil Brorson bli sterkt representert.

I 1869 fikk vi vår første offisielle norske salmebok: M.B. Landstads Kirkesalmebog. Landstad satte Brorson meget høyt og gjorde et kyndig utvalg av hans salmer, i alt 67 originale og 60 oversettelser. Etter at utkastet til salmeboken forelå, skrev Landstad:

> "Af Brorsons salmer er der i mit Udkast optaget omtrent det dobbelte Antal af hvad der af ham fantes i Guldbergs Salmebog, saa jeg haaber at Brorsons Venner vilde for de Afkortelser som i nogle at de længste ere foretagne, anse sig skadesløse ved at det Rum som derved er vundet, er nyttet til at optage flere af denne Salmesangens liflige Kvæder".

Når det gjelder "Afkortelsene" var det nok ikke bare plasshensyn som var motivet, både verseutelatelser og nensomme bearbeidinger var nødvendig for å gjøre tekstene til kirkesalmer. I en artikkel i Festskrift til Leif Grane skriver Niels Thomsen:

"Salmerne er troens stemme, og gudstjenestesammenhængen angiver med megen fasthed hvad der skal synges og hvad der skal lukkes ude. Så er det ikke så underligt at kirkesangen har forløst og frigjort den sande Brorson."

Gjennom sitt salmebok-arbeide gjorde Landstad meget for å forløse og frigjøre den sanne Brorson i Norge.

I 1855 foretok presten og sosiologen Eilert Sundt en undersøkelse i to bydeler i Oslo, eller Kristiania som hovedstaden da het, om hva som fantes av bøker og andre trykte skrifter. Det var i bydelene Pipervika og Ruseløkka, som var typiske arbeider – og håndverkerstrøk, og her bodde i alt 288 familier. Det viste seg at disse tilsammen hadde 588 bøker, altså i gjenomsnitt ca. 2 bøker hver. Av de 288 husstander hadde hele 265 en salmebok. En av de øvrige bøker som fantes hyppigst, var Brorsons Svanesang.

Det er få bøker som har betydd så mye i Norge som Svanesangen. I løpet av 1800-tallet ble den trykt i 15 opplag. Den var utbredt over hele landet, og som Eilert Sundts undersøkelse viser, nådde den til alle samfunnslag, selv i de fattigste kvarterer i hovedstaden. Ellers har dens tekster vært elsket på landsbygden, i ulike strøk av landet. Det viser de mange folketoner, ca. 150 toner er nedtegnet til Svanesangtekstene og mange av dem hører til de aller vakreste.

Salmehistorikeren H. Blom Svendsen beretter:

"Særlig i vekkelsestider er salmene i Brorsons Svanesang blitt sunget. Min far som opplevet vekkelsen i Telemark i 1860, forteller hvordan man sang disse salmer til egne melodier. Ingen kunne si hvor tonenene var kommet fra, enten de var gamle eller nye, eller hvem som hadde satt dem sammen. I kirkene i Kviteseid og Vrådal hadde man den Evangelisk-Christelige Psalmebog, men i hjemmene benyttet man et hefte med Brorsons salmer: Samling av aandelige og opbyggelige Sange: "Brorsons Svanesang, samt et udtog af hans Levnedsløb, tilligemed nogle Sange av Pastor Lars Linderot og enkelte andre forfattere." Og det var særlig disse tre salmene som var yndet: "Jeg seer dig, søde Lam, at staa", "Den store, hvide Flok" og "Hvor er det godt at lande. ""

Kjærligheten til Brorson kjølnet ikke i vårt eget århundre. Vi fikk ny salmebok i 1920-årene, den fikk navnet Landstads reviderte salmebok, og den inneholdt omtrent like mange Brorsonsalmer som Landstads gamle, i alt 126, derav 59 originale og 67 oversettelser.

Også Nynorsk salmebok, som utkom i 1925, hadde mange Brorsonsalmer, omtrent halvparten i nynorsk oversettelse. Vår store salmedikter Elias Blix, som levde fra 1836 til 1902, hadde særlig godt grep på sine Brorson-oversettelser. De to dikterne var nok på mange måter beslektet, og det lyktes Blix å formidle det som Erik A. Nielsen benevner som "Brorsons sublime sjelemusikk":

Den fagraste rosa er funni,
ho opp mellom klunger er runni:

Vår Jesus, den dyraste blomen,
rann opp av ei ætt under domen.

I de kristelige organisasjoners sangbøker har Brorson alltid hatt en dominerende plass. Dette var også tilfelle i den felles sangbok som misjons- og indremisjonsselskapene utgav i 1928, og som senere er kommet i nye og reviderte ugaver, den siste i 1983. I denne siste utgave er det med 35 originale Brorsonsalmer og 19 av hans oversettelser. Brorson blir sunget både i kirken og på bedehuset.

En norsk forfatter forteller om en munter og livsglad prest som fikk embede i en strengt pietistisk preget menighet på Vestlandet i Norge. Hans venner var redde for at det ikke ville gå så bra, men deres frykt ble gjort til skamme. Presten fikk etterhvert en god inngang i menigheten. Presten og menigheten hadde noe som bandt dem sammen: en dyp og inderlig kjærlighet til Brorsons salmediktning. Presten elsket Brorsons salmer og hadde levd seg inn i dem. Brorsonsalmene satte sitt preg på hans prekener, de var til hjelp i hans sjelesorg og de ble ofte sunget i gudstjenestene. I og med sitt nære forhold til Brorson viste det seg at presten hadde et adgangstegn til sognebarnas hjerter, enda han ellers var dem så ulik i mange ting.

Fra min barndom og ungdom i 1930- og 40-årene, husker jeg hvor ofte det ble snakket om salmer og salmediktere, og hvor mye større rolle salmeboken spilte i skole og hjem. Selv begynte jeg meget tidlig å lese i salmeboken, faktisk før jeg begynte på skolen. Det var spennende å lese forfatternavnene under salmene, og jeg oppdaget snart at det var noen navn som svært ofte gikk igjen, og at et av disse var Brorson. Av de voksne fikk jeg vite at han var en meget stor dikter, og at han hadde vært min morfars yndlingsdikter. Bestefar ville ha blitt glad om han hadde fått vite at hans barnebarn leste Brorsonsalmer, sa min mor. Så følte jeg at Brorson ble et slags bindeledd mellom meg og en bestefar som var død. Og egentlig er det vel slik generelt at salmene er noe av det som mer enn noe annet binder generasjonene sammen, og i Norge gjelder det ikke minst Brorsons tekster.

Mange av salmene likte jeg å lese høyt, for eksempel

Når mitt øye
trett av møye,
mørkt og vått av tåreregn,
ser med lengsel
fra sitt fengsel
opp mot Salems blide egn,
å, hvor svinner da min ve
bare ved deropp å se.

Det er jo ikke akkurat noen barnesalme! Hva var det som betok meg? Det var vel rytmen og klangen og rimene. Jeg synes fortsatt at denne salmen har et av de vakreste klangbilder som finnes, og jeg har fremdeles glede av å lese den høyt – eller synge den

til den vakre folketonen fra Telemark. Min kjæreste julesalme var "Her kommer dine arme små". Julen og julens stemning er for meg på en egen måte forbundet med denne salmen og melodien av J.A.P. Schulz. Men jeg var ikke så gammel før jeg oppdaget "Mitt hjerte alltid vanker", og den skulle snart bli min kjæreste Brorsonsalme. I ungdomsårene fant jeg ofte frem hans salmer, i konfirmasjons-salmeboken har jeg satt en stjerne ved mange av dem. Det var salmer som jeg regnet som "mine" salmer. Beundringen for Brorsons versekunst og for den inderlige tone i hans diktning har fulgt meg siden, og det jeg har fått inn i blodet av hans tekster, har sikkert betydd mye for den utvikling som førte til at jeg selv skulle komme til å skrive salmer.

Mine første salmeforsøk var nok altfor avhengig av de gamle salmediktere som forbilde, fremfor alt den gamle biskop i Ribe. Det var nødvendig med en lang prossess for å frigjøre seg. For å komme frem til et nåtidig salmespråk var det nødvendig å lese og tilegne seg nyere lyrikk, ikke minst å søke til de mange lyrikere i kirkens forgårder eller utenfor kirken der en i et nåtidig formspråk kunne finne det udefinerbare som vi kaller for salmetonen.

Selv om det for meg i moden alder var nødvendig til en viss grad å distansere meg fra Brorson, står det utvilsomt fast at den skole jeg gikk i hos ham som ung er en forutsetning for det jeg senere har fått skrive. Jeg synes også det er morsomt å tenke på at mange av mine salmer er blitt til eller har funnet sin endelige form under opphold i Brorsons hjemland. Min kjærlighet til Brorson er ikke blitt kold. Mange av hans salmer vender jeg stadig tilbake til, og kommer alltid til å gjøre det.

Jens Lyster sier i en artikkel at "den nye salme må – på en eller annen udefinerbar måte – være barn av huset og ære sin far og mor. Det finnes en dansk kirkelig og folkelig identitet som den nye salme må forholde seg til." Norge og Danmark har salmehistorisk så mye felles at vi langt på vei kan tale om samme hus og samme mødre og fedre. Jeg håper at mine salmer kan sies å være barn av huset, og at de på en enkel og stillferdig måte kan tale til mennesker av idag, samtidig som de kan ære dem som engang levde i huset og som etterlot seg så rik en arv – ikke minst Hans Adolf Brorson.

Men det må sies litt mere om Brorson og Norge i vårt eget århundre.

I 1985 fikk Den norske kirke ny salmebok. Det skulle her bli plass for mye nytt materiale og det var nødvendig med en ganske omfattende nedskjæring av det gamle salmestoffet. Det ble allikevel lagt vekt på å få bevart det man etter beste skjønn mente var umistelig i de gamle salmebøkene. Av Brorson er det med 32 originale salmer og 22 oversettelser. Jeg tror det er et tilnærmet riktig utvalg, det er salmer som representerer en viktig epoke i vår kirkehistorie og som samtidig er aktuelle i dag. Noen få tekster som ikke er med, er nok etterlyst av enkelte: f.eks. "Midt igjennom nød og fare", "O Gud, hvor er du mer enn skjønn" og oversettelsen "Kom regn fra det høye". Det er en salme som er etterlyst av mange, og det er nokså uforståelig at den ikke er kommet med, nemlig "Her vil ties, her vil bies." Det er et stort tap for salmeboken at denne vidunderlige salme ble utelatt. Hvilke salmer av Brorson står høyest i kurs i Norge i dag? Jeg sendte for en tid siden ut et spørreskjema til en rekke salmeinteresserte mennesker i ulike aldersgrupper og bad dem ta ut de fem Brorsonsalmer som de satte høyest. Svarene fordelte seg på 24 salmer. En av disse hadde i særklasse flest stemmer,

nemlig "Mitt hjerte alltid vanker", deretter kommer en gruppe på tre: "Opp all den ting som Gud har gjort", "Jeg ser deg, o Guds Lam, å stå" og "Den store, hvite flokk, vi se". I neste gruppe kommer "Å, hvilken ære, for tanken altfor stor","Den yndigste rose er funnet" og "I denne søte juletid", og deretter "Korset vil jeg aldri svike" og "Saligheten er oss nær", den siste er identisk med nyttårssalmen "Nu velan, et frejdigt mod", som W.A. Wexels gav et nytt initium i 1840, og som siden har vært beholdt i Norge.

Vi legger merke til at tre av julesalmene er med blant de utvalgte, og også "Her kommer dine arme små" er nevnt av flere. Det viser hvor sterkt Brorson fortsatt står som julens dikter i Norge. "– – det er Brorson som herligst har utløst julens høytid og kristne betydning" sier Ronald Fangen og fortsetter: "Hele julens jubel, hele den kristne takknemlighet for Kristi fødsel har ikke fått et mere tindrende, høystemt og rent uttrykk enn i det vers hvor hans "frydesang" utløser seg – til tross for "korsets hårde tvang":

Halleluja, vår strid er endt!
Hvem ville mere klage,
hvem ville gå av sorg omspent
i disse frydedage?
Syng høyt i sky, Guds kirkeflokk:
Halleluja, nå har jeg nok,
den lyst er uten like!
Halleluja, halleluja!
Guds Sønn er min, jeg går herfra
med ham til himmerike."

Den foregående strofe "Og blandes enn min frydesang / med gråt og dype sukke" er nok et av de mest elskede og oftest siterte salmevers i Norge. Ellers er det blant Brorsons julesalmer "Her kommer dine arme små" som er hele folkets salme. Alle steder hvor man fremdeles går rundt juletreet, er den obligatorisk, ofte avslutter den gangen rundt treet, og man står stille under siste vers: "Her står vi nå i flokk og rad – –". I Norsk Salmebok har vi fulgt danskenes eksempel og forandret " Her kommer dine arme små" til "Her kommer, Jesus, dine små." Men vi skulle nok heller ha beholdt armene og latt menneskenes barn bli i deres misforståelse. Få andre revisjoner i salmeboken utløste en slik vrede som denne. "Her kommer dine arme små" ville man ha som den var – og fortsatt synges den som den var, uansett hva som står i salmeboken.

Jeg tror det utvalg av tekster som er nevnt, tegner et nokså riktig bilde av hvilke Brorsontekster som fremfor andre lever i Norge i dag – og sannsynligvis fortsatt kommer til å leve. Men jeg kan kanskje føye til noen, som også er blant dem som er nevnt av enkelte i spørreundersøkelsen: "Halleluja, jeg har min Jesus funnet", "Den tro som Jesus favner", "Stå fast min sjel, stå fast", "Jeg går i fare hvor jeg går", "Guds sønn har gjort meg fri", "O du min Immanuel", "Når mitt øye, trett av møye" og "Hvor er det godt å lande".

Gjennom 200 år eller mer har Brorson betydd uendelig meget for den norske kirke og for det norske folk, både i onde og gode dager. I kirke og hjem, på sykehus og i fengsler.

I opptegnelser av barndomsminner vil en ofte finne Brorson nevnt, f.eks. i et uttrykk som dette: "Min mors forhold til Brorson ble tydelig oppfattet. Hun sang hans strofer med en egen inderlighet, og hun fortalte mye med sine tårer."

En dag under krigen, i året 1943, da en kontingent fanger skulle sendes fra fangeleiren Grini til konsentrasjonsleir i Tyskland, fikk en av fangene, den kjente litteraturprofessoren Francis Bull, lov til å holde en kort tale til sine medfanger som skulle ut på den triste ferd. Da valgte han å hilse dem med Brorsons salme "Her vil ties, her vil bies". Og han talte om håpet som blir vakt til live, og om det å bli istand til å møte motgangen. Og om håpet som blir til visshet:

Kom min due, la deg skue,
la deg skue med oljeblad.
Tenk nu er stunden nesten opprunden,
nesten opprunden, som gjør deg glad!

Som denne salmen, med sine ulike tolkningsmuligheter, har vært til trøst for mange gjennom flere generasjoner og ble det for Tysklandsfangene, vil den fortsatt bli det, selv om den ikke kom med i Norsk Salmebok. Og til åndelig styrke vil også Brorsons andre kjernesalmer bli.

En av våre fremste salmekjennere, biskop Per Lønning, sier at Brorsons individualisme idag nok kan oppleves som en form for åndelig overanstrengelse, og at Brorson ikke uten videre fanger inn dagens kirkevisjon. Men, sier han, Brorson griper fortsatt, og han vil kanskje nok en gang få sin renessanse i neste århundre.
Og en norsk salme-elskende prest har uttrykt det mange føler i forbindelse med 300-års jubileet:

> "De Brorson-salmer som har fått plass i den nye norske salmeboken, taler like sterkt idag som da de ble skrevet, og mange av dem vil leve så lenge det finnes kristne menigheter i Norge."

SIGVALD TVEIT

Brorsonsangen i Norge – Noen trekk ved den musikalske arven

Det finnes flere grupper i både Danmark og Norge som har tatt godt vare på salmene til Hans Adolph Brorson. I Danmark har man først og fremst hatt en sterk Brorson-tradisjon i Harboøre, dernest innen de to utbrytergruppene fra Dansk Indre Mission, de såkalte "Det Gamle Budskabs Indre Mission" og "De Gamle Stiers Indre Mission". "De stærke jyder" – som knapt kan sies å utgjøre noen egen gruppe lenger brukte også Brorsons salmer i høy grad.

Men dette er tross alt marginale grupperinger. I Norge, derimot, finner vi flere og større grupper enn de ovennevnte som i utstrakt grad har tatt vare på Brorson-arven. Det gjelder "Det Evangelisk-Lutherske Kirkesamfunn", som holder til vesentlig på Østlandet, og det såkalte "Samfunnet" på Sørlandet. De sistnevnte bruker fortsatt Pontoppidans salmebok, som jo var den første salmesamling med Brorson-salmer utenom hans egne utgivelser.

Disse forsamlingene er riktignok ikke så store, mens derimot "læstadianerne", som holder til i hele Nord-Skandinavia, er en gruppe på flere tusen. Disse har også forgreninger til Midtvesten i USA.

Alle disse gruppene bruker salmebøker der Brorsons salmer står sterkt.

Brorsons plass i salmebøkene

Men også Den Norske Kirke, de store lutherske misjonsorganisasjonene og Den Evangelisk Lutherske Frikirke har tatt godt vare på Brorson-salmene. Den Evangelisk-Lutherske Frikirke i Norge, som har 21.000 medlemmer, hadde inntil en revisjon av sin salmebok for ti år siden – av tilsammen 734 nummer – hele 68 originalsalmer og 50 oversettelser av Brorson, altså tilsammen 118 i sin salmebok. Etter revisjonen har man fortsatt i alt 71 salmer av Brorson, og i Den Norske Kirkes "Norsk Salmebok" og i de frivillige organisasjoners "Sangboken", er der henholdsvis 53 og 54 salmer av Brorson. Den Danske Kirkes Salmebog har 130.

Kingo er til sammenligning representert med 24 salmer i Norsk Salmebok og 92 i Dansk Salmebok.

Grundtvig, som i Dansk Salmebok er representert med hele 271 salmer, har 42 i Norsk Salmebok.

Det er flere årsaker til at Brorson ble så skattet i Norge. Først og fremst skyldes det at pietismen fikk en usedvanlig sterk inngang her. Impulsene kom hovedsakelig fra Danmark, men også fra andre land ble vi påvirket av disse nye strømningene på begynnelsen av 1700-tallet. Blant annet vet vi at enkelte norske teologer hadde direkte kontakt med Philipp J. Spener i Tyskland, som jo var en av bevegelsens grunnleggere.

Lenge etter at pietismen som vekkelsesbevegelse var redusert eller nesten borte fra både Tyskland og Danmark, levde den i beste velgående i Norge.

Brorson var denne retningens dikter framfor noen. Ingen kunne som han uttrykke pietismens anliggende. Det ble derfor naturlig for nordmenn å synge Brorsons salmer. De passet inn i de mange pietistisk pregede vekkelsene vi fikk, særlig på 1800-tallet.

Brorsons salmer hadde likevel på mange måter en trang fødsel hos oss. Kingos salmebok dominerte fullstendig på 1700-tallet, Brorsons eget århundre. Erik Pontoppidans *Den nye Psalmebog* fra 1740 hadde riktignok en del stoff fra *Troens rare Klenodie,* men denne ble aldri noen ordinær menighetssalmebok, og var lite kjent i Norge. Heller ikke den såkalte *Guldbergs Psalmebog* fra 1778 og *Evangelisk-Christelig Psalmebog* fra 1798, fikk noe særlig gjennomslag hos oss. Guldbergs salmebok inneholdt riktignok 49 salmer fra *Troens rare Klenodie* – 14 av disse var Brorsons egne, resten var oversettelser fra tysk – men siden boken fikk så lite innpass, kan heller ikke denne ha vært noen viktig kilde for spredningen av Brorsons salmer.

Selv om Brorsons teologi passet dårlig for skaperne av "*Evangelisk-Christelig Psalmebog*" var der faktisk en del Brorsonsalmer også der, men de var endret temmelig radikalt etter tidens rasjonalistiske tankegang.

Brødremenigheten, altså herrnhuterne, gav ut salmeboken *Harpen* i 1829. Denne fikk også en viss betydning for utbredelsen av Brorson-salmer. Riktignok hadde de bare to av hans salmer med i sin førsteutgave, men i hvert nytt opplag ble det lagt flere til, slik at man i 4. opplag i 1863 hadde 35 originale og 41 oversatte salmer av Brorson.

Så sent som i 1850 var fortsatt Kingos salmebok den som hadde størst utbredelse i norske menigheter. Boken var da i bruk i hele 40 % av landets kirker. Salmeboken til Guldberg og "Evangelisk-Christelig" delte så broderlig den resterende andelen. Andre autoriserte salmebøker hadde vi ikke.

Det er først i 1869 at vi får en autorisert salmebok med en betydelig andel av Brorson-salmer, i og med at Magnus B. Landstads *Salmebog* kommer med hele 112 salmer av Brorson, 56 egne og 66 gjendiktninger.

Det var derfor vår store legmannshøvding Hans Nielsen Hauge som ble den første viktige utgiveren av Brorson-salmer i vårt land, for han er 70 år tidligere ute enn Landstad. 1 1799 publiserte han nemlig *De Sande Christnes Udvalgte Psalmebog.* Dette var ingen autorisert kirkesalmebok, men den fikk likevel stor utbredelse. 28-åringen Hauge hadde allerede da fått en sterk posisjon, og salmeboken hans ble benyttet i de betydelige vekkelsene som han var med på å utløse. Salmeboken hadde 110 nummer, men 52 av disse var fra *"Troens rare Klenodie"*, altså nesten halvparten. Her var 23 Brorsons egne, resten fra hans oversettelser.

Men selv om Hauges salmebok er den viktigste kilde for utbredelsen av Brorson- salmene i Norge, vet vi at i hvert fall *"Troens rare Klenodie"* var kjent i enkelte kretser fra før. For når folketoneinnsamlerne var rundt på sine ferder i første halvdel av 1800- tallet, fant de ikke bare salmer fra Hauges salmebok, men også en rekke andre Brorson-salmer.

På denne tiden var Brorson nesten glemt i Danmark. Dette var skjebnen til mange store kunstnere på 1700-tallet, jfr. Johann Sebastian Bach. De fleste av hans verk ble jo ikke framført før bortimot 100 år etter hans død.

Og i Norge går det også mange år etter at Brorson hadde skrevet sine salmer, før vi virkelig får noe kjennskap til dem, faktisk over 30 år etter hans død.

De norske folketonene

På den tiden hvor vi for alvor blir kjent med Brorson – altså omkring år 1800 – gjærer det i Norge både i politisk og kulturell henseende. Slik var det også i mange andre land

i Europa, særlig i dem som hadde vært under fremmed styre, slik som Norge. Blant annet hadde den franske revolusjon gitt en impuls til å kjempe for de undertryktes rettigheter. Frihet, likhet og brorskap var slagordene. Man ville med andre ord frigjøres fra undertrykkerne, men man ønsket likevel brorskap, også i form av fred og samkvem over landegrensene. Derfor var det høyst akseptert at Brorson var dansk! Man tok gjerne imot utenlandske impulser så lenge de representerte noe positivt, noe man kunne identifisere seg med, men man kledde for en stor del Brorson i egen musikalsk tonedrakt.

Man var nå blitt mer bevisst og frimodig på egen verdi og sin egen kulturs vegne enn man tidligere hadde vært. Nasjonalismen blomstret, og særlig i de landene som hadde følt seg underkuet.

Nordmennene hadde fått et så nært forhold til Brorson, at det kan se ut til at de har ønsket å sette sitt særegne stempel på ham ved å sløyfe eller omforme de foreliggende melodiene. For utover på 1800-tallet gror det fram en masse folketoner, og også melodier skapt av fagkomponister, til Brorsons tekster i Norge.

Nå er det mange gode grunner til at en komponist eller folketone-skaper ønsker å gi seg i kast med Brorson. Han er en av Nordens fremste salmediktere når det gjelder å beherske den formmessige siden av diktekunsten. Både når det gjelder metrum og betoninger er han vanligvis forbilledlig sikker. Og det har enhver komponist erfart, hvor mye enklere og mer inspirerende det er å skrive musikk til tekster som også ut fra et formmessig og metrisk synspunkt er ulastelige.

Brorson gir komponisten rett og slett et løft ved å skrive så musikalsk og formsikkert som han gjør. Melodikken glir lett til tekstene hans.

Videre er Brorsons poetiske bilder ikke bare vakre og visjonære, men de har en estetikk og naturfølelse som taler varmt til en nordmann, som når han synger om "Bjergetopper" i salmen *Jeg ser dig, o Guds Lam at staa.*

Nordmenn, både den jevne mann og kvinne, og de som laget melodiene, har funnet seg tiltrukket av dette bildespråket. Brorson ble vår egen salmedikter, som vi på en rekke plan kunne identifisere oss med. Med sitt sjelesørgeriske sikte treffer han den norske folkekarakteren, og gir næring for drømmer og håp, og vekker lengselen mot et bedre land.

Han taler inn i menneskenes livssituasjon, om sorg og glede, om tukt og trøst, ja, om himmel og helvete. Han er uten omsvøp både når han skal beskrive trøsten, fryden og håpet og når det er jammerdalen, pølen eller helvetet som skal utmales.

Brorson må ha talt særlig sterkt til mennesker i en krevende livssituasjon, til folk som måtte kjempe med og mot naturkreftene, som bønder som slet på jordpletter langs bratte fjordarmer på Vestlandet, eller fiskere som kjempet mot elementene langs den golde nordnorske ishavskysten. Ut fra dette ble en salme som *Hvor er det godt at lande i Himlens trygge Havn* både kjent og kjær i Norge, med poetiske bilder som fant god gjenklang hos befolkningen.

Komponister og arrangører har følt at de norske religiøse folketonene som er knyttet til Brorson-tekster, er en gullgruve for musikalsk inspirasjon. Allerede i forrige århundre brukte Edvard Grieg og Johan Svendsen og andre norske komponister mye folketonestoff i sine verker. De plantet dette melodistoffet over i sin senromantiske stil, og siden har mange generasjoner komponister og arrangører gjort det samme – i sin stil.

Det fulgte ikke noen koralbok med, hverken til *Troens rare Klenodie* eller til *Svanesang*, og heller ikke til Hans Nielsen Hauges salmebok, eller for den saks skyld til de øvrige salmebøkene som kom ut i Norge før Landstads salmebok i 1869.

I Troens rare Klenodie har de fleste av salmene henvisninger til eldre salmer. Man sang altså salmene til de oppgitte, kjente melodiene. Men i *Svanesang* var det ikke slike henvisninger. Og nordmennene ville ikke bare lese sine Brorsonsalmer, men selvsagt også synge dem! Til *Svanesang* var det en dyd av nødvendighet å gjøre en spesiell innsats for å finne melodier, og i stor grad skapte man så disse selv rundt om i landet, men dette skjedde i like stor grad med salmene i *Troens rare Klenodie*, selv om det der forelå melodihenvisninger. Kan dette skyldes at man ikke var fornøyd med å skulle synge Brorson-tekster til melodier man allerede forbandt med Kingos eller andre eldre salmedikteres tekster? Det skapes alltid en nærhet mellom tekst og tone. Det kan derfor føles utilfredsstillende å synge en tekst til en melodi som gir assosiasjoner til helt andre tekstinnhold.

Dette vet vi ikke stort om. Det vi vet, er at tilgangen til koralbøker, og muligheten til å lære ukjente melodier etter dem, var begrenset. Folketonene til *Troens rare Klenodie* kan derfor ha blitt skapt simpelthen fordi man ikke kjente de oppgitte melodiene skikkelig, og derfor ikke kunne få lært dem.

Det vi kaller folketoner, er dessuten ofte mer eller mindre bevisste omforminger av foreliggende melodier. Man endret dem, enten fordi man lærte dem feil, eller fordi man ville få dem til å stemme bedre med egen tonefølelse. Vi snakker altså både om en bevisst – kanskje selvbevisst på tradisjonens vegne – årsak til omformingen, og en ubevisst, fordi klokkerne og andre som følte seg ansvarlige for kirkesangen, simpelthen var usikre og ikke kunne bedre. Vi kjenner tilfeller der klokkerne rett og slett kom ut av det. Hukommelsen sviktet og de prøvde å redde seg i land ved å "dikte" videre. Også på denne måten kunne nye varianter oppstå.

Dermed ble folketonene på en måte allemannseie. Ingen visste hvor de kom fra og hvem som hadde laget dem. Derfor følte man også at man kunne ta seg de friheter man måtte ønske.

Vi merker gjennom ulike versjoner av samme salme at noen av dem ligner hinannen, andre er forskjellige. Slik blir det gjerne i et langstrakt og grisgrendt land.

Det var Ole Andreas og Ludvig Mathias Lindeman – far og sønn – som sammen med Catharinus Elling ble våre viktigste innsamlere av religiøse folketoner i forrige århundre. Bare til Brorson-tekster fant de over 300 melodier. Flere tekster har altså fått en rekke forskjellige melodier eller melodivarianter.

Ambivalens i forhold til folketradisjonen

Nå er det slik at selv om vi i Norge er stolte av folketonene våre, er det bare et fåtall av dem som er blitt allemannseie i den forstand at folk flest kan dem og synger dem. De er blitt populære i kor- og soloversjoner, men det er ikke så mange av dem som er kommet inn i koralbøkene.

Mange nordmenn har nemlig helt opp til vår tid hatt et ambivalent forhold til den norske folkekunsten. Den husmannsånden som vi nok hadde, forsvant ikke uten videre da vi ble et fritt land. Troen på egne ressurser har vært svak, vår kultur var liksom

ikke noe å skryte av. Det var fra utlandet det verdifulle kom! Vår nasjonale identitet hadde gjennom års fremmedstyre fått en knekk.

Mange har sett på vår folkemusikktradisjon som et uskjønt og sært fenomen, et uttrykk for enkle bønders smak, knyttet til landsbygda og oppstått i avsidesliggende fjellstrøk og daler.

De aller fleste folketonene forble derfor ukjente for det brede lag av folket, i hvert fall for dem som bodde i byene. Men det var et utbredt ønske hos det aktive kristenfolket i enkelte bygdelag at de religiøse folketonene ble bevart fra generasjon til generasjon.

Så selv om mange av de religiøse folketonene som var knyttet til Brorsontekster, sikkert er fra begynnelsen av 1800tallet og enda eldre, kom de første av dem likevel ikke inn i våre koralbøker før over et hundreår senere. L.M. Lindeman, som laget en koralbok som ble autorisert i 1877, til Landstads salmebok, tok ikke med noen av folketonene til Brorson-salmene. Dette skjedde ikke før vi fikk koralbok til Landstads reviderte salmebok i 1926.

Man kan undre seg over at det ble slik. Lindeman var jo selv en ivrig folketonesamler. Hvorfor ville han ikke anvende flere av de vakre folketonene i menighetsangen?

Svaret er at han fra først av nok har villet det. 1 1848 gir han uttrykk for å kunne lage en koralbok med utgangspunkt i de norske sangtradisjonene som var knyttet til Kingos salmebok. Men han skiftet siden strategi. Som vi senere skal se, var det så pass komplisert å få en menighet til å synge samlet og unisont i denne tradisjonen at han har kommet til at han ikke kunne bruke folketonene i sin koralbok. Mange med ham mente at anvendelsen av folketonene burde begrenses til hjemmebruk og til åndelige samlinger utenfor de offisielle, kirkelige.

I dag er situasjonen en annen. I de siste årene er det utgitt en masse noter, innspilt en rekke plater og laget flere radio- og fjernsynsprogrammer med ulike tolkninger av religiøse folketoner.

Denne arven anses av de fleste som et av de vakreste uttrykk vi har i vår folkelige kultur, og har fått en bred plass i de siste koralbøkene i Norge.

Syngestilen i kirkene i Norge på 1800-tallet

Den mer autentiske syngemåten av våre religiøse folketoner som man hører hos enkelte norske tradisjonsbærere, er i rytmisk henseende temmelig fri. Melodiene er da også opprinnelig først og fremst brukt solistisk, i hjemmene, uten instrumentledsagelse. Utøverne har dermed dannet seg sitt eget personlige uttrykk. Dette er kanskje hovedgrunnen til at det tok slik tid å få dem tilpasset en form som kunne funksjonere for en forsamling, slik at melodiene med rette kunne få sin plass i koralbøkene.

På grunn av denne særegne, personlige sangtradisjonen har nok salmesangen i kirkene fram til midten av 1800-tallet vært nokså sprikende og "heterofon". Vi ser av samtidige skildringer fra første del av 1800-tallet at denne syngemåten ikke falt i smak hos "kultureliten". Når sangstilen var så melismatisk og rytmisk fri som den vi hører hos folk som synger på den gamle maneren, har det selvfølgelig vært vanskelig for klokker og organist å få menigheten drillet i en samlet unison form. Orgler og organister var det dessuten bare et fåtall kirker som hadde, i hvert fall på bygdene.

Vi kjenner utrolige beretninger om kaoset som kunne prege salmesangen den gangen. Det hadde oppstått så mange melodivarianter rundt om i de forskjellige familiene og grendene at det var vanskelig å få melodiene til å fungere som samsang. Derfor oppstod det ofte sterke meningsmotsetninger om hvordan salmene skulle foredras når man møttes i kirken. Av og til kunne det bli den rene kamp mellom forskjellige fraksjoner i forsamlingen. Noen holdt på ett tempo og en syngemåte, andre kjørte et helt annet løp. Særlig ille ble det når kirkens autoriteter, prest, klokker og evt. organist, ville innføre nye melodier eller melodiformer. Dette var svært upopulært mange steder, og menighetene kunne sette seg helt på bakbeina ved simpelthen å boikotte det nye og tviholde på sin tradisjonelle sangform. Vi kjenner episoder der man mobiliserte store deler av menigheten for å "ta" – eller i hvert fall overdøve klokkeren, når han ville gjøre noe de ikke var vant til.

Også motsatt kunne det bli motsetningsforhold dersom klokkeren la i vei med alt for personlige soloprestasjoner i den gamle tradisjonen. Mange klokkere skulle briljere med stadige krøller og melismer på tonene, slik at man ofte ikke skjønte hverken når verselinjene startet eller stanset. Denne konfliken oppstod særlig der ungdommen hadde vært utenbygds og lært på lærerskolene eller andre steder den nymotens stilen å synge "bent", som man sa, altså rett fram uten all forsiringen.

Det fortelles også om liknende kappsang-episoder blant "De stærke jyder" i Jylland, men i Norge ser det ut til å ha vært et hakk verre.

Den melismatiske og glissando-pregede syngemåten som vi finner i norsk folkesang, finner vi paralleller til både i andre land og i andre sanggenrer. Flere av de religiøse grupperingene som ble nevnt innledningsvis, har beholdt noe av dette, særlig de som ikke har brukt orgel eller andre instrumenter til å støtte sangen.

Vi finner fortsatt en del av dette hos læstadianerne i Nord-Skandinavia. Men også i Danmark, i det "Kristelig Lutheranske Trossamfundet" i Jylland, ser vi noe av det samme.

Aller mest egenartet ved siden av den norske tradisjonen er salmesangen i enkelte Amish-menigheter i USA. Det er vel neppe noen gruppe innenfor den vestlige sivilisasjon som til de grader holder fast ved livsførselen til sine forfedre. Og salmesangen er også her sterkt preget av melismatikk og glissandi.

I Europa kan man på Færøyene og Hebridene finne noe tilsvarende.

Endelig må vi nevne nok en årsak til at den norske forsamlingssang-tradisjonen ble så problematisk som samsang. Mellom reformasjonen og Kingos salmebokutgivelse var salmeversjonene ofte så uryddige når det gjaldt antall stavelser i de enkelte verselinjene fra strofe til strofe, at man må undres på hvordan det i det hele tatt var mulig å synge unisont. I de fire strofene i salmen "WOr Gud han er saa sterck en Borg" fra den såkalte "Malmö-bogen" fra 1533 er der eksempel på at antall stavelser kan variere fra fem til ni i enkelte av verselinjene!

Man må få lov å stille spørsmålet om sansen for unison sang i det hele tatt eksisterte på denne tiden!

Men så – i 1926 – gjorde folketonene for alvor sitt inntog menighetssangen i Norge i og med koralboken til *Landstads reviderte salmebok.*

Flere av dem er i dag høyt skattet. *Den store, hvide Flok,* for eksempel, synges alltid på Allehelgensdag i norske kirker. Dette er en av våre kjæreste salmer, og ingen annen

Brorson-tekst – ved siden av *Kom Regn fra det høie* – er det funnet så mange folketoner til som denne, nemlig hele 16. Igjen er vel naturbeskrivelsen i teksten et av de elementene som man tiltrekkes av på "Bjerget", med sine "tusind Bjerge fuld af Sne".

Den melodien som står i Norsk Koralbok i dag, ble kjent hos oss gjennom Edvard Griegs korarrangement. Det norske folk er svært glad i den, derfor er det med en blanding av forskrekkelse og et visst overbærende smil at man har registrert hva Thomas Laub sa om denne melodien. Jeg siterer fra *Musikk og kirke* (s. 159-160):

> "At noen kan nænne at synge disse dejlige ord på den afskyelige såkaldte Griegske melodi! .... en tarvelig forsamlingsmelodi.... Den har Gr., i strid med melodiens natur, udsat i den mest raffinerede stil, – mel. og udsættelse klæder hinanden som en nedringet balkjole klæder en gammel tandløs kælling. Og når den så synges af en solosanger med teater-patos afbrudt af de skabagtige kor-inskud, – – føj!!"

Sier altså Thomas Laub. Men man kan trøste de forskrekkede med at også mange nordmenn på Laubs tid hadde et lignende forhold til våre folketoner.

Edvard Grieg har også løftet fram en annen Brorson-salme, og med denne har man i Norge på en spesiell måte fått bidra til å gjøre kjent en særdeles verdifull tekst, nemlig *Guds Søn har giort mig frie-*.

Denne salmen er spesielt behandlet i Brorson-nummeret av *"Hymnologiske Meddelelser"*, nr. 2, 1994.

I tillegg til det som står der, kan det bare meddeles at denne salmen kom inn i enkelte norske salmebøker allerede på slutten av 1800-tallet, første gang i salmeboken for Den Evangelisk Lutherske Frikirke i 1890. Den har aldri stått i noen av de danske autoriserte salmebøkene.

Hans Adolph Brorson er sannsynligvis nordmennenes viktigste salmedikter noensinne. Ingen er så rikt representert i de viktigste salmebøkene, og ingen har fått så mange av de vakreste folketonene knyttet til sine tekster som Brorson.

Litteratur

Arndal, Steffen: H. A. *Brorsons liv og salmediktning.* Fredriksberg, Danmark 1994.

Brorson, Hans Adolph: *Samlede Skrifter* I-III. Utgitt av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved L. J. Koch. København 1951, 1953 og 1956.

Brorson, H. A.: *Udvalgte salmer og digte.* Utgitt av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Steffen Arndal. Borgen, Danmark 1994.

Gjertsen, Ingrid: *Brorson i vestnorsk folkesongtradisjon.* Bjørgvin Kyrkjesonglag. Bergen 1985.

Hernes, Asbjørn: *Salmetone og menighetssong.* Tidsskrift for teologi og kirke. B. 14, Oslo 1943, s. 174-187 og B. 15, Oslo 1944, s. 21-33.

Laub, Thomas: *Musik og kirke.* Gyldendal, København 1920.

Malling, Anders: *Dansk Salmehistorie.* J. H. Schultz forlag. København 1962.

Rynning, Paul E.: *Salmediktingi i Noreg,* I og II. Oslo 1954.

Rynning, Paul E.: *Norsk Salmeleksikon.* Oslo 1965.

Svendsen, H. Blom: *Norsk Salmesang.* A.S Lunde & co. Bergen

Svendsen, H. Blom: "Brorson i Norge" i *Kristen sang og musikk s.* 327, Runa forlag, Oslo 1962.

ULLA KJÆR

Kirkekunsten på Brorsons tid

H. A. Brorsons levetid spænder over tre væsentlige stilperioder, barokken, rokokoen og nyklassicismen. Hans fødeår 1694 faldt under opførelsen af den unge danske enevældes første monumentalkirke, den barokke Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Hans første salmer fremkom året efter at projekteringen af det første Christiansborg Slot – med enevældens første nybyggede residensslotskirke, som blev indrettet i rokokostil – var indledt. Og ved hans død 1764 stod hovedstadens næste monumentalkirke, den nyklassicistiske Frederikskirke, under opførelse. Både kirken i det første Christiansborg og 1700-tallets Frederikskirke er nu kun kendt gennem tegninger, idet slotskirken ligesom det øvrige slot udbrændte 1794 og Frederikskirkebyggeriet blev stoppet 1770 og først fortsat over hundrede år efter.

Men eksistens eller ej – de tre kirker giver et udmærket indtryk af udviklingen. Groft stillet op er barokkens kodeord først og fremmest magt. Enevoldsherskeren måtte demonstrere, at han havde den magt, der skulle til for at undersåtterne kunne føle sig trygge. Det skete ikke mindst gennem kunsten, der da fik den opgave at skabe magtens miljø. Barokkens havekunst udstrakte civilisationen til naturen ved at tvinge denne ind i en menneskeskabt regularitet. Billedkunsten overskred grænsen mellem fiktion og virkelighed ved en udstrakt anvendelse af illuderende opstillinger og perspektiver. Af de naturvidenskabelige fremskridt voksede endvidere en ny erkendelse af tingenes sammenhæng og med den en ny frihed i forhold til f.eks. døden. Denne kunne nu ses som et led i et evindeligt kredsløb og som en lejlighed til gennem ligprædikener og gravminder at få fremhævet alt, hvad man havde fået ud af sit jordeliv.

Med rokokoen fik magten en mere indforstået karakter. De videnskabelige fremskridt fortsatte og flere fik øjnene op for deres egne muligheder. Dermed blev der også sat spørgsmålstegn ved den barokke forestilling om en konge, der stod umiddelbart under Gud. Magtmanifestationer, der gik ud over omgivelserne, faldt mindre naturlige. Til gengæld kunne omgivelserne, først og fremmest naturen, trækkes ind i hver enkelts egenverden, som inspiration til hans eller hendes selvforståelse. Naturen, der indenfor dens overordnede system tillod en individuel frihed, kom således til at fremstå som et ideal, omend endnu kun i en mere håndgribelig forstand. I rokokoens interiørkunst blev naturen trukket ind i civilisationen, idet alle detaljer parafraserede naturens former. Tidens kunst blev salonens. Mennesket fik friheden til at vælge, hvilke dele af universet, de ville have afspejlet indenfor deres egne vægge.

Nyklassicismen blev det logisk næste trin i udviklingen; en tid, hvor de individualistiske strømninger fra 1700-tallets første del slog igennem, sammenkoblet med en ny erkendende og demokratisk indstilling. Genopdagelsen af antikkens ruiner gennem udgravninger i bl.a. Rom og Pompeji, fik en afgørende betydning som det sidste led i kæden af menneskelig selvbevidsthed. Selve historien blev en garant for menneskets overlegenhed, og var samtidig pludselig kommet lidt nærmere. Grænserne forsøgtes ikke længere forskubbet, men opløst. Civilisationen kom til at stå side om side med naturen – hvis principper den overtog. Menneskets frihed fik et nyt aspekt: Friheden til

at vælge fra. Og da det frigjorde sig fra traditionernes bånd, viste det sig, at båndet nok havde snæret, men også støttet. Dermed begyndte mennesket også at bruge fornuften til at tvivle med. 1700-tallets sidste del præges af såvel fremskridtstro og optismisme som tvivl og pessimisme. Kirken, der i århundredets første halvdel havde bevaret sin magt og med pietismen leveret en fuldgyldig begrundelse for rokokoens positive indadrettethed, tabte sin status som det centrale element i menneskelivet. Mange søgte et ståsted andetsteds og greb bl.a. til den historie, der havde leveret stoffet til deres selvbevidsthed. Antikkens ruiner blev med deres vidnesbyrd om menneskets fortid en slags pant på, at mennesket også var sikret en fremtid. Dyrkelsen af det forgangne kom atter i centrum. Gennem det nye syn på naturen fik dødskulten en sværmerisk karakter. Adelens og borgernes gravmonumenter rykkede fra kirken ud på kirkegården.

Vor Frelsers Kirke på Christianshavn havde ligget i støbeskeen siden tanken om en inddæmning og bebyggelse af det sumpede område ud for det gamle Københavns slot dukkede op 1617. Men arbejdet på den endelige kirke begyndte først i 1680'rne, godt femten år efter enevældens indførelse i Danmark og samtidig med, at der for første gang siden reformationen blev fastlagt en række officielle retningslinier for Kirken (Christian V's Danske Lov fra 1683, Kirkeritualet 1685 og Alterbogen 1688). Christianshavn, der oprindelig var tænkt som en selvstændig by, var på dette tidspunkt inddraget i København, og opførelsen af en ny kirke her blev en kærkommen lejlighed for kongen til at understrege den placering, han som enevældig havde: umiddelbart under og på mange måder som en parallel til Gud.

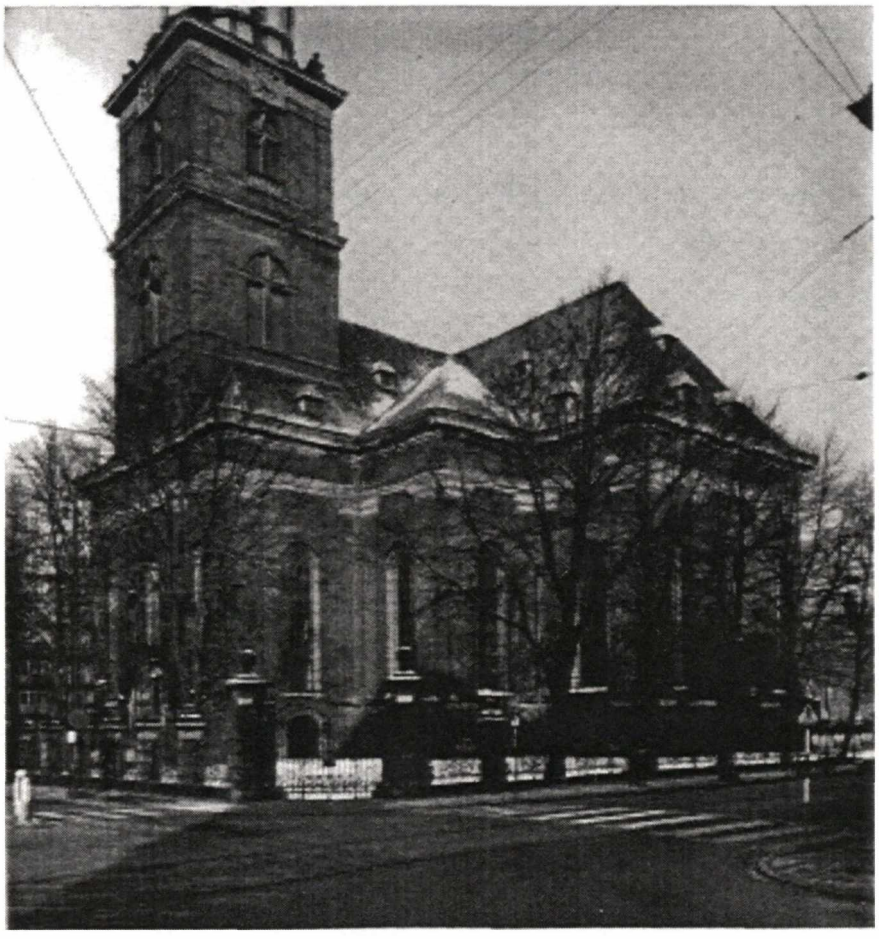

Vor Frelsers Kirke, København, opført af Lambert van Haven 1682-96. Danmarks Kirker fot. 1965.

Arkitekten for kirken, som blev indviet søndagen efter kongens fødselsdag 1696, var Lambert van Haven, der efter en længere studierejse, hvorfra han bogstavelig talt bragte den europæiske barok til Danmark, fra 1671 fik det barokt centraliserede hverv at føre tilsyn med såvel arkitektur som maleri og billedhuggerkunst samt "alle didhenhørende Kunster" i Danmark.

I overensstemmelse med de lutherske krav til gudstjenesten fik Vor Frelsers Kirke en centraliseret plan, bestående af et græsk kors lagt over et kvadrat. Barokken kom til udtryk i udformningen af det ydre som en teglstensblok med pilastre i stor orden (af samme højde som murene), hele vejen rundt og et fælles tag. Barok – men også samstemmende med traditionen – er endvidere den markerede hovedakse fra indgangen, der er lagt i den ene korsarm og i det ydre fremhævet ved et tårn, og til koret, som er indrettet i den modsatte korsarm og suppleret med et tilbygget sakristi. Den samme akse er i det indre afgrænset af de to dominerende inventargenstande, altret og orglet.

Altret blev – vist uden om kirkens arkitekt – overladt svenskeren Nicodemus Tessin d.y., som 1694 var i København for at fremlægge sine tegninger til et nyt, dansk residensslot for projektets bestiller, Christian V. Tessin havde lært hos den italienske billedhugger og arkitekt Gianlorenzo Bernini, mester for flere af 1600-tallets mest berømte kunstværker, bl.a "Den hellige Teresa's ekstase" i Santa Maria della Vittoria i Rom. Denne skulptur er et skoleeksempel på barokkens brug af suggestion, tableauagtig som den er, med de to hovedpersoner: den svævende, orgastisk henrevne helgeninde og en engel med en pil rettet mod hendes hjerte, trukket om bag nogle søjler i en nische fyldt med såvel inddirekte naturligt lys som med en vifte af kunstige lysstråler. Der er ingen tvivl om, at grupper som denne har spøgt i Tessins baghoved, da han udfærdigede sit forslag til altret i Vor Frelsers Kirke. Resultatet, som først stod færdigt 1732, fire år efter Tessins død, er et dramatisk bevæget kraftcentrum, udformet som en del af et rundtempel med to par søjler, der nærmest presses fra hinanden for at give plads til en eksplosion af skyer med engle omkring Guds navn i stråleglans. En skulpturgruppe mellem søjlerne viser Kristus i Getsemane, bivånet dels af englen med den bitre kalk – kompositionens midtpunkt –, dels af en ekstra, trøstende. Til siderne står helfigursfremstillinger af de to dyder i Christian V's valgsprog, Fromhed og Retfærdighed. Med dem var den nye treenighed samlet, Gudfader, hans søn og hans jordiske stedfortræder.

Efter Tessins udkast skulle altret have båret en kolossal krone. Den blev udført, men tålte ikke den lange henlæggelse fra kirkens indvielse til altret blev opsat, og måtte kasseres. En krone er til gengæld placeret øverst på orgelfacaden, der er udført af billedhuggeren Christian Nerger i 1690'rnes slutning. Dennes øjensynlige understøtning består af to (stuk)elefanter, symboler for de kongelige dyder, styrke og trofasthed. Som centrum for rygpositivet er anbragt en laurbærkranset buste af Christian V og til siderne for samme atter dyderne i hans valgsprog. Over og under busten svæver engle med skriftbånd, de øverste med påskriften "Frygter Gud, ærer Kongen", de nederste tidligere med indskriften "Gud bevare Kongen og hans Arvehuus og stadfæste Kongens Throne". Til siderne for hovedværket står figurer af de to af de tre teologiske dyder, Tro og Håb, mens den sidste, Kærligheden, er repræsenteret af Christian V's kronede monogram på orgelfacadens top.

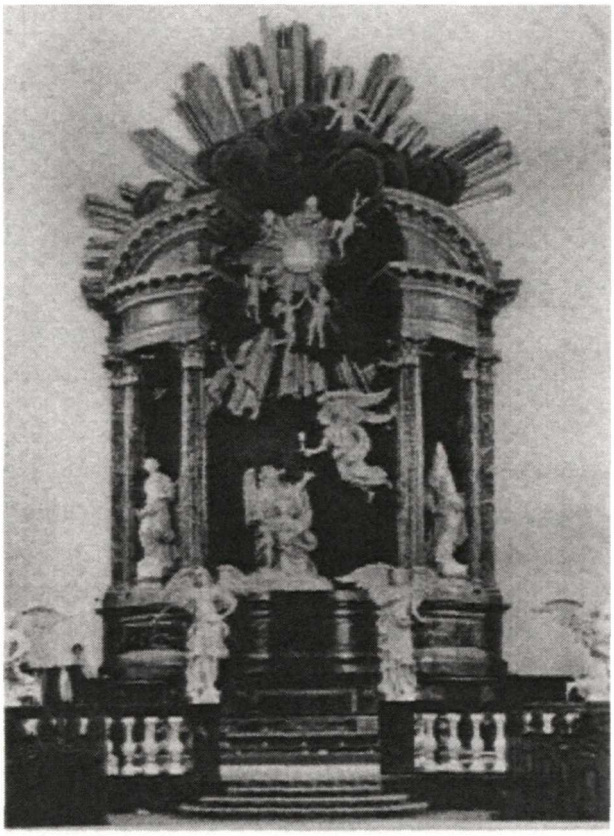

Vor Frelsers Kirke, alter udført efter tegning af Nicodemus Tessin d.y. 1694, opstillet 1732. Nationalmuseet fot. 1957.

Sammenlagt rummer udsmykningen af såvel alter som orgel en klar hentydning til parallellen mellem Gud og kongen. Desværre gik kirken glip af den prædikestol, Christian V havde lovet, efter sigende fordi det marmor, den skulle have været lavet af, gik tabt under forsendelsen. En oprindelig prædikestol kunne ellers meget tænkeligt have føjet en del til ikonografien i de øvrige inventarstykker. Nu ligger hele originalsymbolikken omkring prædikenen i hvælvets stukfigurer: de fire evangelister i svikkelfelterne samt topdekorationen. Evangelisterne er ikke alene anbragt i det hvælv, hvorfra prædikenen udgik, men også ved hver en af rummets fire hovedpiller. Det er i bogstaveligste forstand dem, der bærer Kirken. Men de er ikke alene. I midthvælvets top, hele kirkens centrum, ses de vigtigste symboler på datidens verdslige magt: Rigsvåbnet omgivet af Elefant- og Dannebrogsordenen, og Christian V's monogram, indrammet af en Elefantorden og en krans sammensat af forskellige blomster. Meningen er klar: Uden kongen som den jordiske beskytter ville Kirken ikke være meget værd!

I sit testamente var Christian V inde på, at planerne om et nyt residensslot måske kunne realiseres under hans søn og efterfølger, Frederik IV. Men hvad nybyggeri angik, koncentrerede sønnen sig om lystslottene Frederiksberg og Fredensborg, hvoraf Frederiksberg er indrettet med en kirke i romersk barok, indviet 1710 og berømt for sin altertavle, hvis illusionistisk malede ramme er tegnet af efter en lærebog af en italiensk jesuiterpater. Fredensborg slotskirke er over femten år yngre og arkitektonisk set noget enklere. Dens altertavle og prædikestol er udført af hofbilledhugger Friedrich Ehbisch, der ikke mindst herigennem beviste, at han var værdig til den opgave, han med hovedstadens brand 1728 blev stillet overfor: At udføre en altertavle og en prædikestol til hver af de fire store bykirker, der nu skulle genopføres. Af de to inventarstykker i Fre-

densborg er ikke mindst prædikestolen et fornemt eksempel på samtidens både konkrete og overførte brug af omgivelserne som et motivkatalog. Dens fod er udformet som en klippe fyldt med græsbevoksede sprækker, hvorfra duer kigger frem. Og både opgang, kurv og himmel er dekoreret med blomster, foruden store, allegoriske figurer: På opgangen mægler en engel, der med højre hånd holder en pilgrimsstav og med venstre udpeger vejen op mod selve stolen; på kurven de tre teologiske dyder, Tro, Håb og Kærlighed, og øverst på lydhimlen den bibelsk hjemlede martyr Stefan. Som påvist af Carsten Bach Nielsen er foden et billede på Højsangens hentydning til duen, der skjuler sig i klippens kløfter (Højsangen 2, 14). Dette motiv, der allerede fra middelalderen blev tolket som sjælen, der søger tilflugt i Jesu sår, vandt – som iøvrigt hele Højsangens spillen på forholdet mellem bruden (sjælen) og brudgommen (Jesus) – en særlig popularitet blandt pietisterne. Flere betydningslag blev lagt ind: Kristus var en åndelig klippe og dragningen mod Hans sår en stræben mod at dele Hans lidelser, for via en personlig pilgrimsvej op ad stejle klippeskrænter at nå frem til frelsen: Det totale gennembrud i troen. Set i dette lys passer prædikestolens øvrige figurer helt perfekt. Stefan, der iført sin embedsdragt som menighedsrepræsentant er vist knælende med armene udbredt og blikket mod lønnen for sit martyrium: den åbne himmel, er et almindeligt menneske, der gennem efterfølgelsen af Kristus vinder frelsen. At han så ifølge kirkens oprindelige indretning var placeret lige over for kongen i kongestolen, gav ham måske en speciel adresse til et enkelt, ikke helt så almindeligt menneske.

Fredensborg Slotskirke, prædikestol udført af Frederik Ehbisch 1726. Nationalmuseet fot. 1960.

Bag en betydningsbærende motivsammensætning som i Vor Frelsers Kirke eller på prædikestolen i Fredensborg ligger en i og for sig traditionel tankegang. Middelalderens kalkmalede udsmykninger rummer således masser af eksempler på, at betydningen af hvert enkelt billede i en cyklus først træder frem i kombination med de øvrige. I flere perioder indenfor middelalderen har der også været tale om helt bevidste fornyelser af den kendte ikonografi. Stefansmotivet på prædikestolen i Fredensborg er enestående i den danske, protestantiske kunst, hvilket iøvrigt også gælder flere af de motiver, Ehbisch tog i anvendelse på andre, nu tabte arbejder. Men at Ehbisch ikke var den eneste, der i denne tid stræbte efter at finde nye udtryk og udtrykskombinationer for forud fastlagte, kristne budskaber, ses af andre bevarede kirkelige inventarstykker fra Brorsons tid. Et eksempel er prædikestolen i Engum kirke, udført af Jens Jensen d.y. 1759. Her er kurvens udsmykning, fire store, sjældent kombinerede dydefigurer, af Carsten Bach-Nielsen tolket som et resume af de tanker om indholdet af en prædiken, som Christian VI's hofpræst, siden prokansler Erik Pontoppian udtrykte i sin lærebog "Collegium Pastorale practicum" fra 1757.

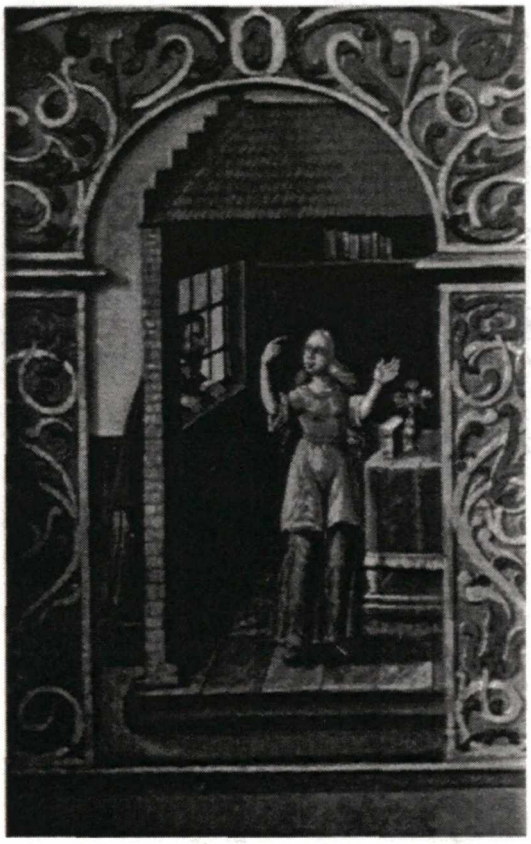

Kippinge Kirke, maleri på korgitteret, malet af Hans Lauridsen i Næstved 1680, efter forlæg af Daniel Suderman 1622. Danmarks Kirker fot. 1952.

Flere kirker rummer endvidere billeder udført efter forlæg, der ikke er almindelig brugt. I Kippinge Kirke på Falster er der på korgitteret malet tolv motiver fra Højsangen, efter bedste evne kopieret efter illustrationerne i en tysk andagtsbog fra 1622 af Daniel Suderman. En suite af denne karakter i netop Kippinge er interessant, eftersom Claus Heiche, kirkens præst, da billederne blev malet i 1680, var en elev af Laurids Pedersen Thura i Nykøbing Falster, som havde udgivet Højsangen til Christian IV's søn, prins Christians bryllup 1634. I Gråsten slotskirke, indrettet af statholder Frederik Ahlefeldt o. 1700, er der i en række bibelhistoriske malerier på pulpiturernes underside

indføjet atten billeder med motiver fra Skabelsen og forlæg i en slags tegnet bibel, udgivet af Christoph Weigel 1693. Disse billeder har en særlig interesse ved at være udført under hensyn til samtidens viden om astronomi – uden at give afkald på tanken om Gud som den grundlæggende skaberkraft. Gudssymbolet, den kraft, der udvirker skabelsen, ses både sammen med en reel jordklode, i hvis skygge månen skimtes, på skabelsens fjerde dag, og midt i tre koncentriske ringe af lovprisende engle i skildringen af Gud, der velsigner den syvende dag.

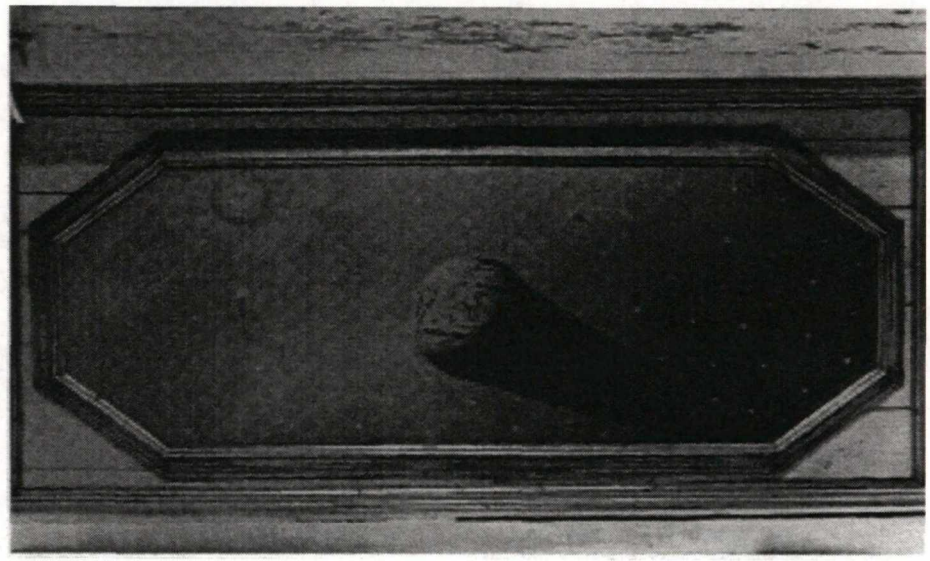

Gråsten Slotskirke, maleri under pulpituret fra o. 1700. Motivet, skabelsens fjerde dag, er udført efter forlæg af Christoph Weigel 1693f. Danmarks Kirker fot. 1957.

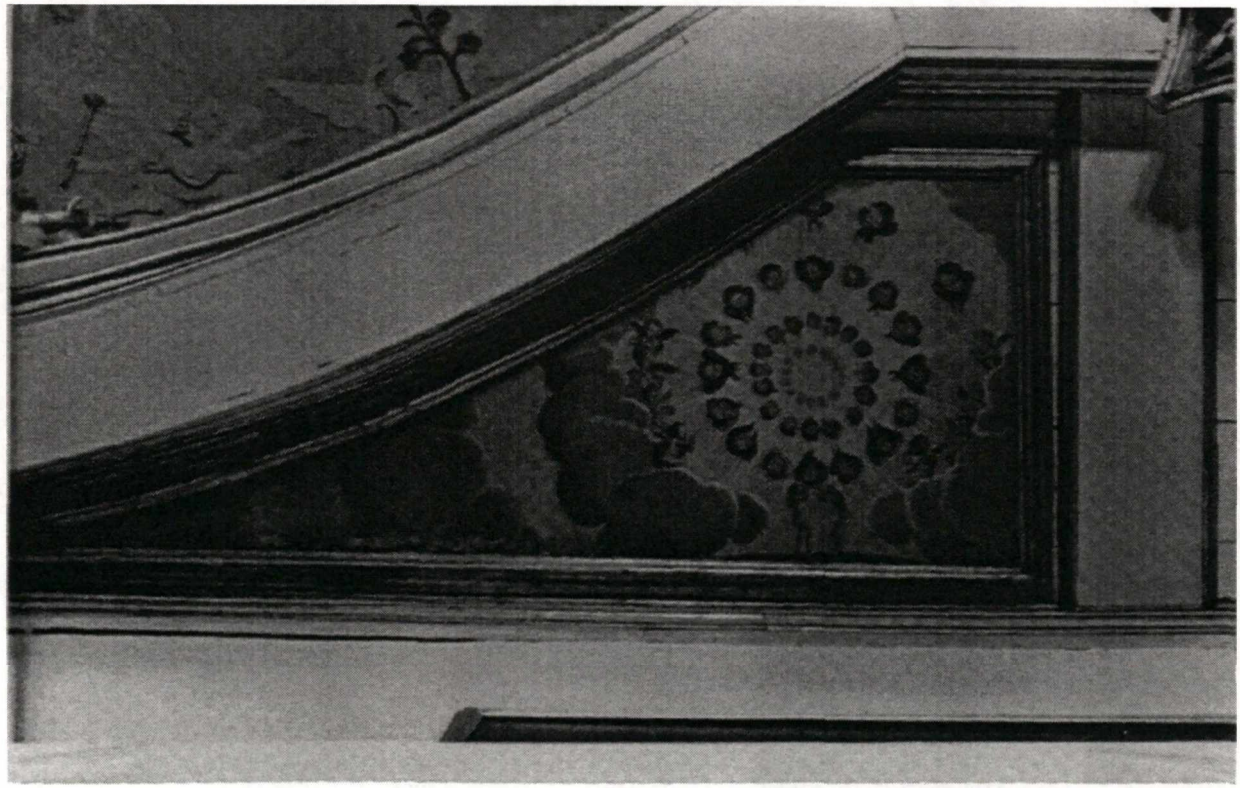

Gråsten Slotskirke, maleri under pulpituret fra o. 1700. Motivet, skabelsens syvende dag, er udført efter forlæg af Christoph Weigel 1693f. Danmarks Kirker fot. 1957.

En klar fornyelse af bl.a. Danmarks kirkekunst, og en fornyelse, der hang sammen med samtidens stræben efter en øget folkeoplysning, er de såkaldte emblemer. Emblemerne har deres oprindelse i den samme renæssancehumanisme, som for alvor satte det allegoriske billedsprog i system, og er iøvrigt snævert forbundet med dette. Italieneren Andrea Alciati's "Emblematum Liber" fra 1531 var således en af de mange kilder til landsmanden Cesare Ripa's "Iconologia" fra 1593, 16-1700'rnes mest populære allegoriske lærebog, og grundlaget for de ellers erklæret nye ikonologiske leksika fra 1700-tallets slutning. Omvendt kan en allegori indgå i et emblem. Særegent for emblemerne er dog, at de bevidst placerer sig mellem billede og ord. Et emblem består af tre dele: Et ofte rebusagtigt billede, et motto eller inscriptio og en udlægning af sammenhængen, en epigrammatisk subscriptio. For den, der kommer med et vist forhåndskendskab til sindbilleder, byder emblemet sig til som et middel, der kan sætte nye tanker igang og derigennem bidrage til en øget selverkendelse. Et emblem som det såkaldte "Illuminor", et af de mange hjertecentrerede emblemer fra Daniel Cramer's "Emblemata Sacra", udgivet 1624, går efter Erik A. Nielsens mening så meget videre, at det kan bruges som en prøve på, om man er på rette vej: Det er man, hvis man forstår det! Billedet i dette emblem viser en lygte, som fra skyerne rækkes ud over et hjerte med et øje, placeret på en bibel, der er slået op på 1. Pet. 1,25: "(Men) Herrens ord bliver evindelig". Bibelgrundlaget er Sl. 36,10: "(Thi) i dit lys skuer vi lys", mens underteksten lyder: "Lucem in luce tua video, procul ite tenebræ, E libro Domini qui sapit, ille sapit". Eller med andre ord: Det evindelige Gudsord må læses i lyset af Guds Ånd, eftersom dette lys gør hjertet seende og indlader det læste.

Vester-Torup Kirke,
maleri på pulpituret fra 1729.
Emblemet, det såkaldte "Illuminor",
er udført efter forlæg af Daniel Cramer 1624.
Efter Kirkehistoriske Samlinger 1969.

Emblemerne fra Cramers bog er kopieret i en del danske kirker, bl.a. i Thy og på Mors. I 1730'rne udsmykkede den uhyre produktive Mogens Christian Thrane endvidere gavlene på stolestaderne i flere kirker, bl.a. Nørup Kirke, Viborg Søndre Sogns Kirke og Horsens Klosterkirke med et mere varieret udvalg af emblemer. I Viborg Søndre Sogns Kirke finder man bl.a. et billede af et svævende, med to øjne forsynet hjerte, der overhældes med vand fra en vandkande holdt af en hånd fra skyen. Bibelordet er Matth. 5, 8: "Salige er de rene af hjertet"!

Viborg Søndre Sogns Kirke, emblemmaleri af Mogens Christian Thrane 1734. Fot. forf. 1989.

I det tiår, da Thrane malede sine emblemer, rykkede pietisterne ind i de øverste kirkelige embeder i Danmark, og kongemagten indledte et omfattende reformprogram til støtte for den nye, statskirkelige pietisme. Samtidig påbegyndte Christian VI et slotsbyggeri til en pris af en hidtil uset størrelse. I en inskription over hovedportalen på det færdige Christiansborg Slot hed det, at bygningen var opført uden tynge for undersåtterne. Men skønt pengene da også fortrinsvis kom fra det tilskud, England gav til opretholdelsen af en forsvarlig dansk hær, måtte kongen over for en af sine rådgivere indrømme, at han nødig så slottets reelle pris offentliggjort.

Blandt de mest omdiskuterede dele af dette byggeri var Slotskirken, som efter en regulær konkurrence mellem slottets oprindelige arkitekt, Elias David Häusser og hans to unge underordnede, Lauritz Thura og Niels Eigtved, endte hos Eigtved, den franske rokokos danske foregangsmand. Op imod ti forskellige forslag til dens udførelse blev fremlagt, flere mens den stod under opførelse og det par, der skulle afgøre, hvilken arkitekt, den i sidste ende skulle have, kun ni måneder før den efter kongens udtrykkelige krav blev indviet. Og selv efter denne begivenhed, som fandt sted sønda-

gen før kongens fødselsdag 1740, blev der foretaget flere større ændringer af rummet, bl.a. på grund af problemer med at høre præstens stemme under gudstjenesten.

I de første slotsprojekter var der et rum til kirken i selve det firfløjede kompleks. Men 1735, fire år efter at byggeriet var indledt, blev det besluttet, at kirken skulle have den markante placering, som den nuværende slotskirke – opført som en del af det andet Christiansborg – har bevaret. Efter forsøg med en kombination af det rektangulære rum og et centralt, antydet med en kuppel over midterpartiet, faldt den endelige udformning ud til fordel for det monumentale – idet det hed sig, at Eigtveds forslag var blevet foretrukket, fordi det var det enkleste. Rummet beholdt sin rektangulære form, omend i en noget kortere udgave; langvæggene blev dækket med gallerier i to etager og endevæggene med henholdsvis en kongestol og et prædikestolsalter med overbygget orgel. Med denne indretning lagde den danske residensslotskirke sig tæt op af det skema for protestantiske fyrstekapeller, der siden 1500'rnes slutning var udviklet i Tyskland, og som i 1700'rnes begyndelse blev knæsat af flere arkitekturteoretikere. Blandt de sidste var Leonhard Christoph Sturm fra Schwerin, der i skrifter fra 1712 og 1718 gennemgik de protestantiske krav til forskellige kirketyper, idet han til stadighed vendte tilbage til fordelene ved at sammenbygge altret, prædikestolen og orglet. Kombinationen af altret og prædikestolen medførte, at gudstjenestens to vigtigste elementer, nadverens sakramente og ordets forkyndelse, kom til at fremstå som to naturligt forbundne ting, og gjorde det endvidere lettere ikke alene at høre, men også at se prædikanten. Det centralt placerede orgel blev en anskueliggørelse af salmesangens betydning. Døbefonten derimod kunne efter Sturms mening bestå i et løst fad, en tanke, som Christian VI ligeledes overtog.

I Christiansborg slotskirke blev prædikestolsaltret omgivet af en portallignende ramme og flankeret af billeder – to stående frifigurer og fire malerier indsat i panelfelter – som tilsammen spiller på temaet synd og nåde: Det Gamle Testamente kontra Det Nye, lovens kontra evangeliets tid. Loftet blev efter Eigtveds forslag udsmykket med et illusionistisk dommedagsmaleri, udført af Hendrik Krock til kapellet på det gamle Københavns Slot 1720'rne, og i den nye kirke anbragt, så stykket med Kristus i hans herlighed kom til at sidde nærmest kongestolen. Med denne udsmykning havde slotskirken fået en form, der både udtrykte bygherrens vilje til at holde fast ved de ældste lutherske tanker, og antydede reformer som en øget vægt på prædiken og salmesang samt på oplysning fremfor ensretning.

Samtidig med opførelsen af Christiansborg Slotskirke gav kongen sin støtte til opførelsen af flere institutions- eller sognekirker: Vajsenhusets kirke, Frederiksberg Kirke og Damsholte Kirke på Møn. Men en bykirke, der stod under den samme kongelige bevågenhed som Vor Frelsers Kirke, nåede Christian VI ikke at opføre. I forbindelse med en jubelfest i 200-året for reformationens gennemførelse bestilte han dog et projekt til en kirke hos den nyudnævnte hofbygmester Niels Eigtved. Fra 1738 er bevaret en regning for en model til kirken, der omtales som værende rund og overdækket med en kuppel. Men en passende grund til den nye kirke blev aldrig fundet, og hele projektet synes at være gået i sig selv. Eigtved skulle dog fra 1749 få lejlighed til at genoptage sine tanker omkring en rundkirke med kuppel. Denne gang var anledningen helt igennem verdslig. Kirken skulle, som det hed ved grundstensnedlæggelsen, opføres "til

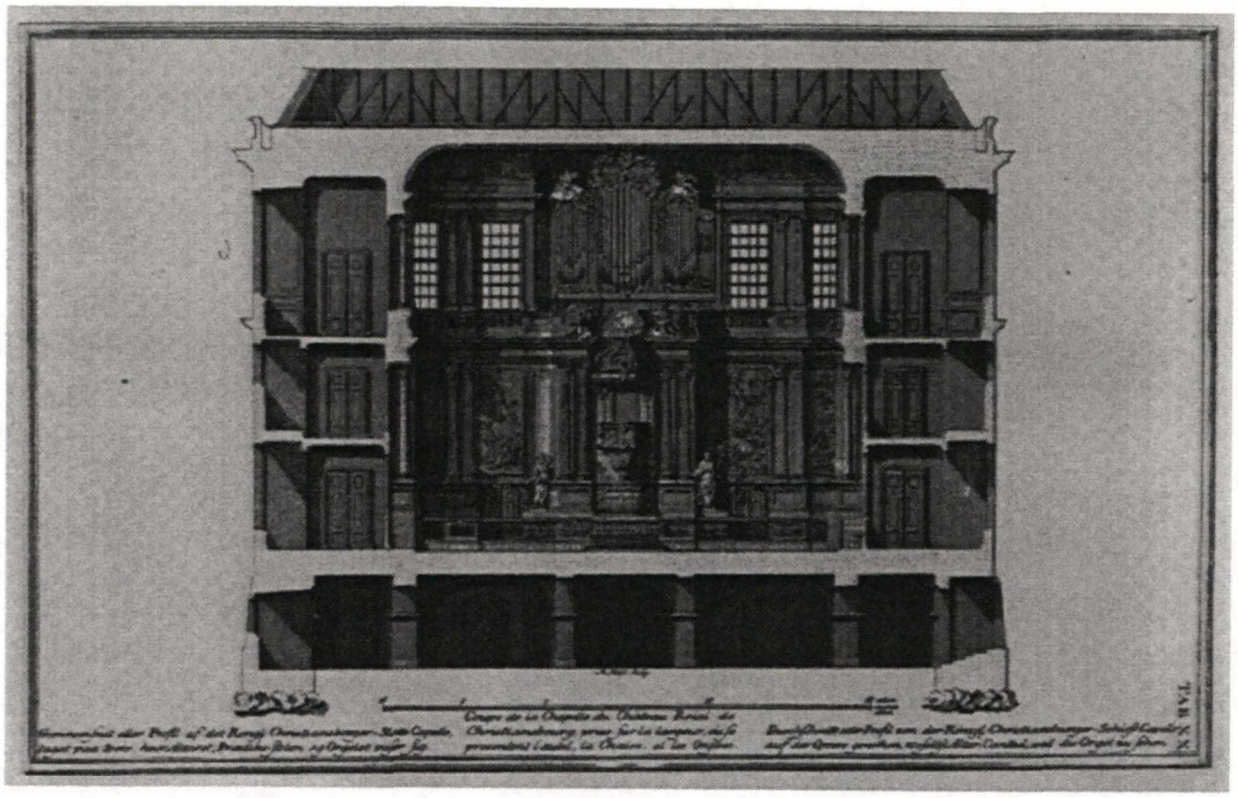

Christiansborg slotskirke I, altervæg udført efter tegning af Niels Eigtved 1740. Efter Laurids Thura: Den danske Vitruvius, 1746.

Erindring om den Naade, der i 300 Aar har opholdet og velsignet den oldenborgske Stamme".

Opførelsen af Frederikskirken hang snævert sammen med anlæggelsen af en ny bydel, Frederiksstaden, på den jord nord for den gamle bykerne, som var blevet ledig 1689, da det herpå beliggende lystslot, Sophie Amalienborg, brændte. Byplanen blev ligesom ansvaret for hver enkelt bygning overladt Eigtved, der formede kvarteret over to akser: Den roligt gennemløbende Amaliegade, parallelt med havnefronten, og den højdemæssigt graduerede Frederiksgade, vinkelret herpå. Hvor gaderne krydsedes, blev der anlagt en ottekantet plads med fire store palæer. På denne plads skulle der opstilles en rytterstatue af kongen, vendt, så det så ud, som om han var på vej fra havnen og op til en grund, der lå som umiddelbar nabo til kvarteret, ud for det sted, hvor Eigtved havde ladet Frederiksgade udmunde. Her skulle kirken bygges.

Udover den konkrete plan blev det afgørende for bydelen, at dens jorder var gave til folket fra en konge, der i tråd med tidens stadig mere demokratiske indstilling og på en baggrund af næsten 100 års enevælde først og fremmest ønskede at fremstå som en beskytter af et samfund, hvor den enkelte virkede frit – til et fælles bedste. Kongen skulle på denne baggrund være til stede, men have en i al fald teoretisk set tilbagetrukket rolle. Da hele kvarteret blev afgivet i anledning af oldenborgernes 300-årsjubilæum, gik tallet 300 igen som et krav om 300 sengepladser i bydelens hospital (Frederiks hospital, idag Kunstindustrimuseum) og 3000 siddepladser i bydelens kirke. Ikke mindst i de første projekter til kirken gav oldenborgerjubilæet sig herudover udsmyknings-mæssige udtryk. Kirkens tidligste arkitekt, Eigtved, foreslog en kuppelklædt central-

bygning med sidetårne, to identiske facader – en mod den bydel, den skulle betjene, og en mod den øvrige by – samt en markant silhouet med allusioner til Københavns byvåben: De tre tårne. Oldenborgerportrætter skulle placeres rundt om kuplen, og kongens monogram samt personifikationer af hans valgsprog over indgangen.

Niels Eigtved: Projekt til Frederikskirkens facade, dateret 10. april 1754. Rigsarkivet. Efter Danmarks Kirker.

Mens Eigtveds disposition ikke alene blev godkendt, men krævet opretholdt i alle de følgende projekter, blev hans udsmykning i al fald ikke afvist. Et problem lå til gengæld i, at Eigtved havde givet kirkens underste etager en facade svarende til Amalienborgpalæernes. Til denne facade hørte en indgang, der tydeligt vidnede om rokokoens trang til at værne om (egen)verdenen bag døren. Den var meget lidt indladende. Og det var fatalt for netop denne kirke. Dens funktion var at åbne sig for den konge, der kom ridende på pladsen foran den, omgivet af de driftige indbyggere i det nye kvarter. Eigtved fik besked på at gøre indgangen større, og nåede efter flere forsøg og på et tidspunkt, da der var søgt konsulentbistand i Frankrig, frem til en forslag, der blev godkendt. En måned efter, i juni 1754, døde han. Det gav de politiske magthavere lejlighed til at gå bag om Eigtveds bygningsadministrative efterfølger, Laurits Thura, for med indkaldelsen af en arkitekt, der mestrede den fremspirende, antikinspirerede stil at sikre sig et projekt, der kunne lægge et moderne element til byen. Den korrespondance, der er bevaret fra den hektiske tid fra Eigtveds død og til der over to år efter forelå et nyt, godkendt projekt til kirken, vidner om, hvad det var, de danske myndigheder ville have. Den nye, kongeligt bevågede kirke skulle ikke bare se nyklassicistisk

ud, men også være det. Den skulle give udtryk for nyklassicismens ideologi ved at have enkeltformer, som ikke bare var kopieret, men inspireret af arkitekturen i oldtidens demokratiske bystater. Og disse enkeltformer skulle have de samme – ligeværdige – roller helheden.

Valget af en arkitekt, der kunne fortsætte Frederikskirkebyggeriet, faldt på den franskfødte, overbeviste nyklassicist Nicolas-Henri Jardin. Han kom nogenlunde frisk fra det obligatoriske studieophold i Rom, med de nyklassicistiske idealer om individualisme og demokrati i bagagen, og lagde ud med et par provokerende avancerede projekter, som mest af alt mindede om den jævnaldrende G. P. Piranesis fængselsfantasier. Her var enkeltelementerne ikke blot individualiserede. De kæmpede for at komme fri! Og danskerne, der ikke havde forestillet sig så moderne projekter, sendte Jardins tegninger til bedømmelse i både Paris og Rom, mens arkitekten, der nok var klar over, fra hvilken vej vinden blæste, gik igang med at modificere sin stil.

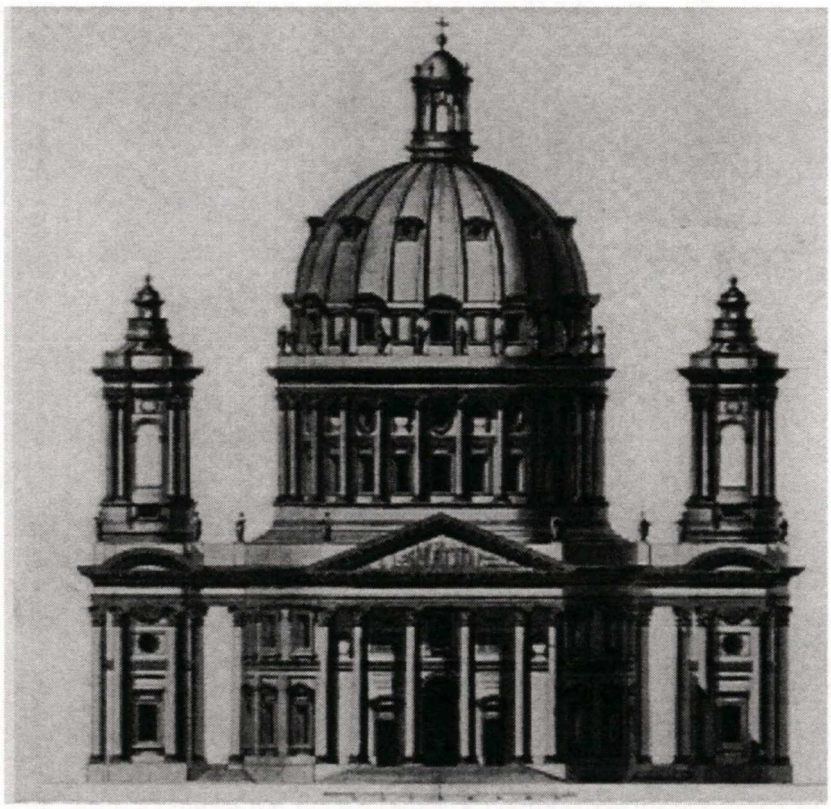

Nicolas-Henri Jardin: Projekt til Frederikskirkens facade, dateret 26. juni 1756. Det kongelige Bibliotek. Efter Danmarks Kirker.

Resultatet blev en kirke i en soigneret barokklassisicme. Den udsendte de rette signaler om en demokratisk indstillet bygherre, og ville, sammen med den ridende konge på pladsen, stå som et fuldgyldigt vidnesbyrd om kongens faderlige omsorg for sit folk. Men det blev alligevel på en måde ideologien, der blev kirkens skæbne. Ud fra et ønske om at udnytte monarkiets egne ressourcer, var det allerede 1753 blevet besluttet, at kirken skulle bygges af marmor fra de nyanlagte brud i Norge. Praksis viste, at disse brud havde så store opstartsproblemer, at den hjemlige marmor blev langt dyrere end beregnet. Det voldte ingen problemer, så længe kirkens første bygherre, Frederik V levede, og hans rådgiver, den både kulturbegejstrede og -bevidste A. G. Moltke fungerede som rigernes reelle regent. Efter Frederik V's død i 1766 blev kirkebyggeriet i

første omgang fortsat. Men da Struensee 1770 kom til magten, stoppede han det bekostelige værk, der for ham måtte stå som et forældet prestigeprojekt. Og skønt der – i al fald på papiret – kun var tale om en midlertidig standsning, gik der over hundrede år, før arbejdet blev taget op af finansfyrsten C.F. Tietgen, der med Ferdinand Meldahl som sin arkitekt byggede kirken færdig – i nybarok stil.

Den ufuldendte Frederikskirke blev den sidste kirke, den danske enevælde lod påbegynde uden at være tvunget af ødelæggelser under storbrande og krige. Kirken var ikke længere det helt naturlige grundlag for enhver menneskelig handling. Eller som Erik Pontoppidan få år før sin død samme år som Brorson konstaterede: "I min ungdom troede folk på alt, hvad præsten prædikede. Nu tror de knap nok på Gud". De første skridt på vejen mod det moderne samfund på godt og ondt var taget.

Litteratur

Danmarks Kirker, Kbh. By (Vor Frelsers Kirke, I,2, s. 469-635, red. Jan Steenberg, samt (den første) Christiansborg slotskirke, 5, s. 99-175, Frederiks Kirke, 5, s. 463-(570) og Christian VI.s projekterede rundkirke i Ny-København, 5, s. 284-86, red. Birgitte Bøggild Johannsen).

Bach-Nielsen, Carsten: "At betragte Guds Ord – om allegorier i 1700-tallets kirkeinventar", *Kirkehistoriske Samlinger 1987*, 153-82.

Samme: "En vej der fører til himlen... – Friedrich Ehbisch og prædikestolens ikonografi", *Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn på hans 75 års fødselsdag den 13. december 1990*, Herning 1990, 217-36.

Samme: "Christoph Weigels "Biblia Ectypa" og dens brug i Danmark. Et bidrag til den jyske baroks historie", *Den iconographiske Post* 1992/2, s. 12-29.

Gad, Tue: "Om sjælens forlængsel. En billedrække i Kippinge Kirke", *Kirkehistoriske Samlinger* 1990, 103-43.

Johannsen, Birgitte Bøggild og Johannsen, Hugo: *Ny dansk kunsthistorie*, bd. 2, 1536-1730, Kbh. 1993.

Kryger, Karin: *Allegori og borgerdyd. Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark 1760-1820*, Kbh. 1985.

Nicolaisen, Lisbet Juul: "Emblemmaleri i danske kirker", *Kirkehistoriske Samlinger* 1969, s. 126-52.

Nielsen, Erik A.: "Hjerteøjet. Brorsons salmer og emblematikken", *Brorson. En bog i 300-året for salmedigterens fødsel*, Kbh. 1994, s. 63-101.

Norn, Otto: "Nørup kirkes stolestader", Den iconographiske Post 1978/2, s. 19-25.

Rosell, Ingrid: "Hjärtats skola", Den iconographiske Post 1994/2, s. 14-32.

Smed, Mette: "Gråsten Slotskirke – et senortodokst rum," *Haderslev Stiftsbog* 1980, s. 39-69.

Samme: "Vor Frelsers Kirke på Christianshavn: Til ære for Gud og Christian den femte", *Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn på hans 75 års fødselsdag den 13. december 1990*, Herning 1990, s. 201-15.

JENS TORKILD BAK

Prædiken holdt ved festgudstjenesten i Ribe Domkirke d. 19. juni 1994

Tekst: Lukas 15, 11-32. Salmer: 13, 642, 643, 464, salmevise af Johannes Johansen. Under altergangen: En Morgen-Psalme, Troens rare Klenodie, nr. 256.

Himmelske Far, du, som gav dig selv til jorden i din søn Jesus Kristus, skænk os livet i ham, Amen.

Lignelsen om den fortabte søn udfordrer tradtionelt til en bestemt balancegang: Her gælder det om ikke at tale om omvendelse på den forkerte måde. Altså: hvorfor går sønnen hjem igen? Er det, fordi han pludselig indser det forkerte i det liv, han har kastet sig ud i? Er det, fordi han indser, at han har svigtet sit hjems værdier og sin fars forventninger?

Nej, han går hjem, fordi han bliver sulten. Hans liv er endt i et pløre, og han gribes af stor selvmedlidenhed. Og han gør så det, som vi alle gør, når vi skal forsøge at redde skindet: Inde i sit hoved forbereder han en forsvarstale, som kan stille ham i det rette lys – som den i bund og grund gode dreng, der inderligt fortryder, hvad han har gjort og, som faren jo derfor nok vil være så god at tage til sig igen. "Far, jeg har syndet imod himlen og over for dig; jeg er ikke længere værd at kaldes din søn, lad mig gå som en af dine daglejere!"

Det er ren beregning med den tale, der er intet spontant og oprigtigt i den, den er teater og hykleri. For han vender ikke om, fordi han indser tomheden i et liv sammen med masser af kvinder, kamelvæddeløb og champagne, men fordi han, da alt dette er forbi, får det så dårligt... Der er ingen dybere, endsige åndelig erkendelse i det. Hans liv styres nu som før af mavens begær.

Lad os forestille os, at denne forkælede rigmandsdreng havde været en rigtig mand, så ville han have taget skylden og ansvaret på sig og båret sin skæbne der ude i det fremmede i stedet for at flygte fra den, og på den måde kunne han have været til trøst, støtte og opmuntring for andre svinehyrder, som vel nok, branchens forhold og anseelse taget i betragtning, kunne have medmenneskelighed behov. Det havde der været opbyggelighed ved!

Lignelsen om den fortabte søn er en strålende anledning til at pointere, at al det dér med menneskers bodfærdighed og omvendelse, det kan man ikke bygge noget på, for hvem ved, hvad det er for beregninger, der i virkeligheden driver dem. Evangeliets frelsende budskab er derfor heller ikke, at mennesket kan eller skal omvende sig, men at Gud i grundløs kærlighed har vendt sig om (!) til mennesket, og at det er denne grundløse kærlighed og intet andet, der har frelst det.

Vendepunktet i lignelsen kommer derfor heller ikke derude i pløret, sådan som man fejlagtigt kunne opfatte det, *det* er jo bare lykken og ulykken der følges ad, som det hedder i en bekendt salme af Kingo, og sådan er det i denne verden. Vendepunktet kommer først, da farens kærlighed og glæde overtager situationen og fjerner opmærk-

somheden fra den forkælede søn og hans klynkeri – og også stiller selvretfærdigheden i skikkelse af den hjemmeværende ældre bror i det glædesløse lys, der tilkommer den.

Med disse ord har vi her dagen før selve fødselsdagen drillende udfordret 300-års jubilaren til en venskabelig tvékamp om omvendelsen. For: for Hans Adolph Brorson, som for den pietisme, han jo var barn af, var menneskets bod og omvendelse en alvorlig sag.

Brorson ville have læst lignelsen på en noget anden måde. Han ville virkelig have fordybet sig i betydningen af dette stinkende svinepløre der ude i det fremmede, og så ville han have sagt: I det øjeblik mennesket igennem en personlig åndelig kamp indser, at dets lyst og binding til denne verden, dets sikkerhed i verden, kun fører synd, stank, forrådnelse og død med sig, og Brorson er ikke sart i sit ordvalg, når han skal beskrive alt dette – og dets hjerte knuses ved denne forfærdelige indsigt, da er frelsens og genfødelsens time kommet nær, da bliver det i stand til at opfange og ligefrem smage evangeliets sødme, og fra da af ønsker det kun at gemme sig i Frelserens favn, som bruden der endelig kan forenes med sin brudgom.

Hvem vinder så i denne tvékamp om den rette forståelse af lignelsen – og omvendelsen? Det gør vi da! Kan jeg roligt sige med den uforstyrrede selvbevidsthed, som hører enhver tid til. Bodskampen og de religiøse anfægtelser tilhorer en epoke, som vi forlængst har lagt bag os. Men jubilaren har et fortrin, som må indrømmes ham. Det er ham, som har skrevet salmerne. Og der vil sikkert være mange, der, fordi vi ikke kan synge dem alle, i dag sidder og savner een bestemt, hvad enten den hedder "Op, al den ting som Gud har gjort", "Den yndigste rose er funden", "Her kommer, Jesus, dine små" – eller hvilken anden det nu måtte være.

Den 6. august 1741, 4 år efter at han var kommet til Ribe som stiftsprovst, blev Brorson af Sjællands biskop, Peder Hersleb, ordineret som biskop over Ribe stift, der dengang havde en betydeligt større udstrækning end i dag, og dette embede beklædte han til sin død den 3. juni 1764.

Hvordan var han som biskop? Samme Peder Hersleb giver ham et elendigt skudsmål. Det sker i 1747 i en beretning, som sendes til Frederik V, om Generalkirkeinspektionskollegiets virksomhed. Generalkirkeinspektionskollegiet (som vist aldrig rigtigt opnåede folks kærlighed) var et organ, som blev opretttet på højdepunktet af ægteskabet mellem pietismen og enevælden, som kongens instrument til at overvåge både den højere og den lavere gejstligheds embedsforelse og levned og i videre forstand: til kontrol med og disciplinering af det åndelige og sædelige liv blandt landets undersåtter, igennem kirketugt, bogcensur osv. I omtalte indberetning nævner Hersleb Brorson som *en god, men enfoldig og ved svaghed og hypokondri fast uduelig mand.* Den karakteristik af ham som biskop, embedsmand og administrator er vistnok meget uretfærdig, omend han i det foregående år faktisk er ude for et personligt sammenbrud, der for en tid ødelægger hans arbejsevne og selvfølgelig vidner om et menneske med en skrøbelig konstitution, som ikke bliver bedre af de mange personlige sorger, som rammer ham, eller af de kirkelige og for ham selv undertiden anfægtende religiøse stridigheder, der kommer til at præge pietismens tid i Danmark. *Men for nu at komme tilbage til salmerne.* Vi kan nok så meget have gjort os færdige med pietismens religiøse tvangsregime med dets krav om personlig fromhed, bod og omvendelse, men salmerne.

Brorson overlever sin egen tid og sin egen teologi i kraft af det evangelium om Guds nåde i Jesus Kristus, han faktisk har hørt, og som han med uforlignelig åndelig styrke har udtrykt i sine salmer. Så måske vinder han i denne tvékamp alligevel. Ikke ved sin dogmatik, men ved det, han personligt har hørt, og som han får fomidlet ved ordenes skønhed.

For det er muligt, ja fuldstændigt sandt, at mennesket ikke kan omvende sig, og at det jo heller ikke er det, evangeliet drejer sig om. Men mennesket kan flyttes, det kan bæres igennem ørkner og igennem megen sorg og elendighed (fra sult og savn til Faders favn) – af ordet, det hører, af evangeliets forkyndelse og af salmer, det sidder og synger, f. eks. Brorsons, der brænder stærke sansninger og billeder og sammen med dem: åndelige kræfter ind i bevidstheden.

Dig, min søde skat, at møde
med mit kys og favnetag,
og at skue dig, min drue,
er min længsel nat og dag ...

Vi har det svært med at skulle dvæle i Jesu pines røde sår. Og vi synes – både med rette og urette –, at det "er for meget" med kyssene og de sødmefyldte himmelske favntag hos Brorson, men hvor er det godt, at de er der og kan anfægte og udfordre forstanden og den pæne, velfriserede teologi og lokke lidt for sjælen med deres ud over al måde strømmende tro på Guds nåde og kærlighed.

I den salmevise, som biskop Johannes Johansen har skrevet i anledning af den lidt ældre kollegas jubilæum, og som vi skal synge til sidst, lyder det afsluttende vers således:

Guds menighed fik sig en sanger,
Guds rige en sjælenes fanger!
Tak, Herre, for Randerup-røsten,
for glæden og trodsen og trøsten.

Amen.

Forfatternes adresser

Rektor, cand. theol. Niels Thomsen:
Præstehøjskolen, 6240 Løgumkloster.

Professor, dr. theol. Anders Pontoppidan Thyssen:
Æblehegnet 7, Hørret, 8320 Mårslet.

Professor, dr. theol Peter Widmann:
Ryvej 9, Sdr. Vissing, 8740 Brædstrup.

Universitetslektor, dr. phil. Steffen Arndal:
Bjørnevangen 2 A., 5260 Odense S.

Lektor, mag. art. Jørgen Elbek:
Grindsnabevej 42, Dyngby, 8300 Odder.

Professor, dr. phil. Henrik Glahn:
Dantes Plads 3, 1556 København V.

Forfatter Svein Ellingsen, N-4815 Saltrød.

Førsteamanuensis, Sigvald Tveit:
Institut for Musik og Teater, p.b. 1017, N-0315 Blindern.

Redaktør Ulla Kjær:
Veksøvej 31, 2700 Brønshøj.

Domprovst, cand. theol. Jens Torkild Bak:
Albert Skeels Gade 11, 6760 Ribe.

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER ÅRGANG 1993

INDHOLDSOVERSIGT

ARTIKLER

Albertsen, Leif Ludwig: Regler for Salmebogskommissioner (genoptryk fra årg. 1983 s. 117-134) s. 7-19
Balslev-Clausen, Peter: Frem mod en ny dansk salmebog s. 1
Balslev-Clausen, Peter: Hvordan gik det med den nye salmebog? Nye salmer og salmebøger i Danmark s. 66-69
Balslev-Clausen, Peter: Panelsamtale. Det fremtidige salmebogsarbejde og salmebogsarbejdet i Norden. Referat s. 124-126
Balslev-Clausen, Peter: Nordisk fællesstof. Nordiske salmer i danske salmebøger og salmebogstillæg (1993) s. 129-137
Balslev-Clausen, Peter og Steffen Kjeldgaard-Pedersen og Vagner Lund: Salmer i brug. Salme- og melodivalgsundersøgelsen 1988-1991. I: Salmerne s. 239-360
Björkstrand, Gustav: Den teologiska aspekten på de nye nordiska psalmböckerna s. 82-88
Brix, Herlov: Naturen holder Pinsefest s. 45-50
Brummer, V. E.(1855 - 1933): En liden Vandre-Bog s. 219-229
Buasdottir, Solveig Anna: Rapport från Island s. 77-78
Ellingsen, Svein: Hvad der blev av den nye salmebog - i Norge s. 69-70
Engström, Börje: Hur Psalmboken tagits emot - Sverige s. 79-82
Hammerup, Vibeke: Nu rinder solen op ... The Missing Link. Hvem ødelagde Nu rinder solen op af Østerlide, Thomas Kingos 2. morgensang, i Evangelisk-Christelig Psalmebog? Og var det overhovedet Kingos originalværk, som blev massakreret? s. 20-44
Hansen, Jákup Reinert: Sálmabók Føroya Kirkju s. 74-76
Hansen, Jákup Reinert: Nordisk gods i sálmábok Føroya kirkju s. 159-160
Hansson, Karl-Johan: Vad blev det av psalmbokrevisionen i Finland? s. 71-74
Hellström, Jan Arvid: Psalmen fram emot år 2000 (referat ved Peter Balslev-Clausen) s. 120-123
Holter, Stig Wernø: Et musikalsk synspunkt på de nye nordiske salmebøkene s. 89-109
Kilpiö, Markku: "Vinden blåser vart den vill..." (Joh. 3:8) (översättning av Kristina Slotte) s. 164-168
Kjeldgaard-Pedersen, Steffen, se under Balslev-Clausen!
Kopperud, Tore: Inlegg ved panelsamtale 3/10 - 1992 under Nordisk hymnologikonferens (om salmebogsarbejdet i Norden) s. 126-128
Lund, Vagner, se under Balslev-Clausen!
Lyster, Jens: Bed, o Jesus, bed for mig s. 51-53
Lyster, Jens: Hvem har oversat Jeg vil din pris udsjunge? s. 193-209
Lyster, Jens: Et pionerarbejde. Om pastor V. E. Brummers salmeværk s. 210-218
Lyster, Jens: Den treenige Jacob Madsen. Bemærkninger til historiske oplysninger i Norsk Salmebok 1984 s. 230-231
Lyster, Jens: Gamle danica m.m. på Gotland s. 232-235

Sarelin, Birgitta: Nordiska originalpsalmer i de två finländska lutherska psalmböckerna s. 138-158
Selander, Inger: Moderna psalmer för den svenska psalmboken s. 174-192
Wallin, Einar: Nordiska författare i svenska psalmböcker s. 160-163
Windfeld, Bent: Det litterære aspekt. Nyere nordiske salmer som litteratur betragtet s. 110-120

ANMELDELSER

Kirsten Kjærulff: Den ildfyldte kraft. Middelalderens mystik hos Hildegard af Bingen. Gyldendal 1992 (Ninna Jørgensen) s. 54-56
Melodisamlingen til Bibelhistoriske sange om den gamle og den nye pagt, samlet og udgivet ved Marie og Jørgen Glenthøj (Birgitte Ebert) s. 236

TEKSTER OG MELODIER

Barnekow, Christian: Samson var træl i filisternes land s. 172
Bohl, Anita og Erséus, Torgny: Du bär mig alltid s. 62
Colding-Jørgensen, Henrik: Frelseren i sin moders by s. 173
Hansen, Lars Kr.: Petrus, Paulus og Johannes s. 173
Littmarck, Tore: Ett heligt arv är kyrkan s. 61
Williams, William: Guide me, O thou great Jehovah s. 63

SMÅSTYKKER, MEDDELELSER, NOTITSER

Balslev-Clausen, Peter: Forord s. 64-65
Dam, Poul: Supplement til artiklen om "Se nu stiger solen ..." s. 56
Deltagarförteckning Hymnologikonferens 1-4 okt. 1992 vid Graninge Stiftsgård s. 168-169
Forfatternes adresser s. 57, 168f, 237
Indbydelse til tværvidenskabeligt nordisk hymnologisk seminar i Lund den 11. november 1993 s. 171
Kommissorium for en ny salmebogskommission. Kirkeministeriet december 1992 s. 3-5
Nordisk hymnologikonference, afholdt af Nordiska Ekumeniska Rådet 1-4. oktober 1992 på Graninge stiftsgård, Sverige. Program s. 170-171
Rechendorff, Torben: Salmebogskommission nedsat. Pressemeddelelse den 5. januar 1993. s. 2
Samfundet Dansk Kirkesangs sommermøde (program) s. 60 a-d
Sammensætning af salmebogskommissionen s. 6

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER ÅRGANG 1994

INDHOLDSOVERSIGT

ARTIKLER

Albertsen, Leif Ludwig: En nutidig betragtning af en Brorsonsalme og dens forbillede (JEsum, JEsum, JEsum sigter) s. 111-115
Andersen, Lisbeth Smedegaard: Den yndigste rose s. 116-120
Arndal, Steffen: H.A. Brorson. Pietisten og digteren s. 263-272
Bak, Jens Torkild: Prædiken holdt ved festgudstjenesten i Ribe Domkirke d. 19. juni 1994 s. 325-327
Balslev-Clausen, Peter og Steffen Kjeldgaard-Pedersen og Vagner Lund: Salmer i brug. Salme- og melodivalgsundersøgelsen 1988-1991. II: Melodierne s. 1-98
Billeskov Jansen, F. J.: Salmisten ved arbejdet - og poesiens kvantespring (Den store, hvide Flok vi see, som tusind Bjerge fuld af Snee) s. 121-125
Brandt, Jørgen Gustava: Budskabet og poesien. En overvejelse af salmebogstillægget s. 165-173
Brunvoll, Arve: Norske bærere av Brorsons arv. Om Brorsons salmer i Det evangelisk-lutherske kirkesamfunns salmebok s. 125-127
Dam, Poul: Petter Dass i DDS (med bilag ved J.L.) s. 197-201
Elbek, Jørgen: Brorsons jul og påske s. 273-282
Ellingsen, Svein: Brorsons salmetone i Norge s. 295-301
Elseth, Egil: Brorson - Poeten og "Poetisten" s. 128-130
Glahn, Henrik: Melodierne bag Brorsons salmer i Troens rare Klenodie med særlig vægt på pietismens toner s. 283-293
Haavik, Åge: Min yndling blant Brorson-salmene s. 130-132
Haavik, Åge: Brorson og Hauge s. 132-134
Jacobsen, Johs. W.: Troens ophav, kamp og sejr. Om Brorsons "Vor tro er den forvisning på" s. 134-139
Johansen, Johannes: En overset Brorsonsalme? Om "Hvor er det godt, i Jesu arme", DDS 37 s. 140-141
Kjær, Ulla: Kirkekunsten på Brorsons tid s. 311-324
Lyster, Jens: Hvem kender J. N. Skaars eksemplar af Sthens Vandrebog? s. 202-205
Meile, Eva: "I denne jøde juletid..." s. 142-144
Petersen, Mogens Helmer: Giv mig, Gud, en salmetunge! - refleksioner over Melodibogen til 1994-Tillægget s. 174-191
Selander, Inger: Brorsonpsalmer - i djupet av mit Hjärta. Hans Adolph Brorson i Sverige s. 192-196
Thyssen, Anders Pontoppidan: Brorson - en poet som kirkens lærer s. 233-244
Tveit, Sigvald: "Guds Søn har giort mig frie" s. 145-149
Tveit, Sigvald: Brorsonsangen i Norge - Noen trekk ved den musikalske arven s. 303-309
Widmann, Peter: Brorsons kristendom s. 245-262

ANMELDELSER

Sådan skal det ikke gøres. Tillæg til Den Danske Salmebog 1994 (Niels Thomsen) s. 150-153
Niels Thomsen: Hans Adolf Brorson - Folkelig Pietisme. Ribe Stiftsbog 1993 (Annette Sloth) s. 153-154
Steffen Arndal: H. A. Brorsons liv og salmedigtning, Kbh. 1994 (Ove Paulsen) s. 206-209
H. A. Brorson: Udvalgte Salmer og Digte. Tekstudgivelse, efterskrift og noter ved Steffen Arndal, Kbh. 1994 (Bent Noack) s. 209-210
Brorson. En bog i 300-året for salmedigterens fødsel. Redigeret af Jan Ulrik Dyrkjøb, Århus 1994 (Bent Noack) s. 211-212
Melodier til salmer af Hans Adolph Brorson. Et udvalg af pietismens åndelige sange udgivet af Henrik Glahn, Kbh. 1994 (Sigvald Tveit) s. 213-214
K. L. Aastrup: Salmer. Udgivet af Valdemar Aastrup, Herning 1991 (Jens Elkjær Petersen) s. 214-216
Henning Blauenfeldt: her under hvælv. Ringe 1993 (Peter Balslev-Clausen) s. 216-217
Helge Noe-Nygaard: Bibelske Sange. Herning 1994 (Peter Balslev-Clausen) s. 217-218
Jørgen Kjærgaard: du blandt vore lovsange bor... Hvad skal den danske kirke synge i det 21. århundrede? Århus 1993 (Claus Pontoppidan) s. 218-220
Melodibog til Hjemlandstoner, 4. udgave. Redaktion: Axel Madsen. Lohse 1993 (Thomas Viggo Pedersen) s. 220-221
Peter Balslev-Clausen: Salmebogstillægget - dets tilblivelse og brug. Dansk Kirkeliv 1993/1994 (Annette Sloth) s. 221-223
Koral i Norden. 10 koralexperter från ett symposium i anslutning till Harald Göranssons disputation om 1697 års koralpsalmbok søndagen den 17. maj 1992. Uppsala 1993 (Peter Balslev-Clausen) s. 223-224

TEKSTER OG MELODIER

Brunvoll, Arve og H. A. Brorson: Den beste vei å gå s. 127
Colding-Jørgensen, Henrik og Knud Erik Lægsgaard: En solsort synger gult og glad s. 160-161
Find, Poul og Kristen Gausdal: Se træets frugter, næsten gemt s. 109
Gausdal, Kristen: De havde fundet sig et sted s. 110
Grønbeck, Bo og H. A. Brorson: Hvor er det godt, i Jesu arme s. 105
Jarmer, Allan og Visti Christensen: Der hviler i alverdens ting s. 107
Noe-Nygaard, Helge: Ser vi tilbage s. 163
Noe-Nygaard, Helge: At vejen gik mod døden s. 164
Nørager, Niels og Lisbeth Smedegaard Andersen: Belyst af solen daler støv s. 106
Sørensen, Thora (sats: Inger Marie Lenz) og Agnete Lund Sørensen: Som rosens er din duft, du søde s. 162

SMÅSTYKKER, MEDDELELSER, NOTITSER

Forord af Niels Thomsen s. 231
Forfatternes adresser s. 159, 230, 328
Inbjudan till Anders Frostenson i nordisk psalmdiktning 18. - 19. maj 1994 i Lund s. 103
Nordhymn-information från ordföranden Folke Bohlin s. 227
Nordiskt hymnologiskt seminarium i Lund (11. nov. 1993) s. 155-157
Redaktionelt. Jens Lyster s. 158,228

Salmehistorisk Selskab jubilerer. J.L. s. 157
Salmehistorisk Selskab fylder 25 år. Jens Lyster s. 225
Samfundet dansk Kirkesangs weekend-kursus den 27. - 29. maj 1994 s. 101-102
Subskriptionsindbydelse til Henrik Glahn: Melodier til salmer af Hans Adolph Brorson s. 99-100
Subskriptionstilbud fra Reitzels forlag på Hans Christensen Sthens skrifter bind 1 (En liden Vandrebog) s. 229
Temadag om danske salmedigtere 23. nov. 1994 s. 226

Rettelser

s. 117. Billedteksten under maleriet af Brorson, der nedskriver "Den yndigste Rose" skulle have været: Maleri af Christian Bang, 1908, i Brorsons Kirke i København.

s. 161 strofe 4,5: som Gud med ska*b*ermorgenglød

s. 162 strofe 3,2: jeg dr*i*kker af din gode kilde

s. 162 forneden: Sats: Inger Mari*e* Lenz

Hymnologiske Meddelelser udkommer årligt med 4 numre á omkring 50 sider

Udgives af Salmehistorisk Selskab, Københavns Universitet, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K., Danmark. Tlf. 35 32 36 23.

Organ for Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN

Medlemskab af Salmehistorisk Selskab tegnes hos kassereren, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, 1150 København K., giro 2 20 11 19.
Hos kassereren kan også bestilles ældre årgange af tidsskriftet.

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse:

Universitetslektor, dr.phil. Steffen Arndal,
Bjørnevangen 2 A st., 5260 Osense S. Tlf. 66 13 60 40

Sognepræst, ph.d. Peter Balslev-Clausen, sekretær,
Ahlmanns Allé 14, 2900 Hellerup. Tlf. 31 62 79 27.

Professor, fil.dr. Folke Bohlin
Galjevångsv. 15, S-224 65 Lund, Sverige. Tlf. 046 13 30 70.

Universitetslektor, cand.theol. Jørgen I. Jensen,
Steenstrups Allé 17, 1924 Frederiksberg C. Tlf. 35 37 39 73.

Professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen, formand,
Egernvej 43, 2000 Frederiksberg. Tlf. 38 34 99 72

Forretningsfører, merkonom Vagner Lund, kasserer,
Caroline Amalievej 27, 2800 Lyngby. Tlf. 42 88 48 65.

Sognepræst, cand.theol. Jens Lyster, næstformand,
Notmark præstegård, Notmark 4, 6440 Augustenborg. Tlf. 74 47 31 44.

Sen.stip., cand.scient. Nils Holger Petersen,
Brødrene Reebergsvej 5, 2000 Frederiksberg. Tlf. 36 30 40 21.

Universitetslektor, organist, mag.art. Torben Schousboe,
Tryggevældevej 132, 2700 Brønshøj. Tlf. 31 28 02 05.

Styringsgruppe for Nordisk Institut for Hymnologi (Nordisk redaktionskomite):

Professor, fil.dr. Folke Bohlin, formand
Galjevångsv. 15, S-224 65 Lund, Sverige. Tlf. 046 13 30 70.

Professor, teol.dr. Gustav Björkstrand,
Eriksgatan 5 D 102, SF-20110 Åbo, Finland. Tlf. 921 32 46 59

Forlagsredaktør, cand.theol. Åge Haavik,
Gamle Drammensvei 124, N-1322 Høvik, Norge. Tlf. 67 53 91 54.

Professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen,
Egernvej 43, 2000 Frederiksberg. Tlf. 38 34 99 72

Professor, fil. & teol. dr. Pétur Pétursson,
Hjardarhaga 11, IS-107 Reykjavik, Island

Sekretariat:
Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN,
Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K.,

Forretningsfører, merkonom Vagner Lund, sekretær. Tlf. 35 32 36 23.

Sognepræst, ph.d. Peter Balslev-Clausen, redaktør.

Hymnologiske Meddelelsers redaktion:

Steffen Arndal, Peter Balslev-Clausen, Vagner Lund (redaktionssekretær), Jens Lyster (ansvarshavende), Nils Holger Petersen og Torben Schousboe.

Tidsskriftet udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter, Carlsen-Langes Legatstiftelse, Svend Viggo Berendt og hustrus Mindelegat, samt N.F.S. Grundtvigs Fond.

Eftertryk tilladt efter aftale med forfatterne og med angivelse af kilde.

Det samfundsvidenskabelige fakultets reprocenter

Jørgen Roed (1808-1888): Det indre af Ribe Domkirke (1836)